

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ESKİ TÜRK EDEBİYATI AÇISINDAN
PROF. DR. ALİ NİHAT TARLAN'A AİT YAYINLARIN TETKİKİ
(İNCELEME – METİN)**

İhsan BULUT

**Danışman:
Doç. Dr. Adem CEYHAN**

MANİSA-2007

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu:

Üniv. Kodu:

Tezin yazarının

Soyadı: BULUT

Adı: İHSAN

Tezin Türkçe adı: Eski Türk Edebiyatı Açısından Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'a Ait Yayınların Tetkiki (İnceleme – Metin)

Tezin Yabancı adı: The Study Of Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan's Literary Works From The Point Of View Of Classical Turkish Literature (Analyze – Text)

Tezin yapıldığı

Üniversite: CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ **Enstitü:** SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yılı: 2007 **Diğer kuruluşlar:**

Tezin Türü: 1- Yüksek Lisans

Dili: Türkçe

Sayfa sayısı: 232

Referans Sayısı: 67

Tez Danışmanlarının

Unvanı: Doç. Dr.

Adı: Adem

Soyadı: CEYHAN

Unvanı: Yard. Doç. Dr.

Adı: Kenan

Soyadı: ERDOĞAN

Unvanı: Yard. Doç. Dr.

Adı: Mehmet

Soyadı: GÜNAY

Türkçe anahtar kelimeler:

İngilizce anahtar kelimeler:

1- Metin şerhi

1- Text interpretation

2- Metin neşri

2- Text publishing

3- Edebiyat tarihi

3- Literary history

Tarih: 19 / Ekim / 2007

İmza:

ÖZET

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Eski Türk Edebiyatı alanında metin neşri, metin şerhi ve edebiyat tarihi üzerine büyük hizmetler vermiş; ülkemizde ilk “edebiyat doktoru” unvanını almış; pek çok ilim adamı yetiştirmiş bir edebiyat otoritesi ve hocalar hocasıdır.

Tarlan, edebiyat tarihi yazmak için evvelâ, edebî metinlerin içinden şair ve yazarların ruhî portrelerini çıkarmak veya sanatkârların psikolojik durumlarını inceleyerek onları edebiyat tarihi içine yerleştirmek gerektiğine inanır. Tarlan’a göre: “ *Edebiyat tarihi, edebiyatın tarihi*”dir. Daha açık bir ifadeyle: “*Edebiyat tarihi, her şeyden evvel edebî mahsullerin tarihidir.*”

Tarlan, “*Bir sanatkârın edebiyat tarihindeki gerçek konumunun ancak onun sanat alanındaki konumunun ortaya çıkarılmasına, bu ise sağlam bir metnin elde bulunmasına bağlıdır*” düşüncesine sahiptir. Bundan dolayı mesaisinin önemli bir bölümünü edebî metinlerin doğru birer metnini vermeğe ayırmıştır. Bu bağlamda Hayâlî Bey, Fuzûlî, Necâtî Bey, Ahmed Paşa ve Zâtî gibi Klâsik Türk Edebiyatı şairlerinin eserlerinin tenkitli metnini (edisyon kritik) hazırlamış ve Fars dilinde meydana getirdikleri eserlerinin tercümelerini yapmıştır.

Tarlan, metin şerhini; “*kendi âleminde hususî formülleri, tetkike muhtaç mevzuları olması lâzım gelen bir disiplindir*” şeklinde tarif eder. “*Edebî eseri anlamak başka, duymak başkadır. Metinler şerhi anlamağa çalışır.*” “*Bir edebî eseri kendi dışındaki ilimlere yarasın diye değil, kendi için tetkik gerektir.*” görüşlerinin sahibi olan Tarlan, onlarca kitap ve yüzlerce makaleye imza atmış bir edebiyat profesörü olarak hayatı, eserleri ve görüşleri üzerinde özellikle araştırma yapılması gereken bir ilim adamımızdır.

Anahtar Sözcükler: Metin şerhi, metin neşri, edebiyat tarihi,

ASBSTRACT

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan is a literature authority and the teacher of teachers who made great contributions to text publishing, text interpretation and literary history in the field of Classical Turkish Literature and who received doctorate degree and many of whose students became scientists.

Prof. Tarlan thinks that in order to write literary history, firstly it is necessary to understand the psychological profile of the poets in the texts or analyze the psychological states of the artists and then to put them in literary history. According to him, literary history is the history of literature as he mentioned frequently. In other words, “Literary history is the history of literary works above all.”

Prof. Tarlan believes that “The real place of an artist in literary history is directly dependent upon eliciting his place in arts and this depends on having the right text in hand.” For this reason, he dedicated most of his efforts on providing the pure and real texts of Turkish literary works. In this context, he prepared critical editions of some of the poets of the Classical Turkish Literature such as Hayalî Bey, Fuzûlî, Necâtî Bey, Ahmed Paşa and Zafî and translated works of these artists into Turkish which had been written in Persian.

Prof. Tarlan defines text interpretation as “a discipline which must have its own unique formulas and issues to be analyzed. As a prominent professor of literature, who wrote tens of books and hundreds of articles, and the owner of thoughts like: “Understanding a literary work is different from feeling it. Texts try to comprehend the interpretation.”, “A literary work should not be analyzed as a means but as an end.” Prof. Tarlan is a scientist whose life, works and ideas should be analyzed and studied deeply.

Key Words: Text interpretation, text publishing, literary history

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "*Eski Türk Edebiyatı Açısından Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'a Ait Yayınların Tetkiki (İnceleme – Metin)*" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, atıf yaparak yararlanmış bunlardan olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

19/10/2007

Adı Soyadı

İhsan BULUT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
I-PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN'IN HAYATI ve ŞAHSİYETİ....	3
A- Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'm Hayatı.....	4
a- Ailesi.....	4
b- Şair Akraları	8
c- Tahsil Hayatı.....	8
d- Öğretmenlik Hayatı.....	10
e- Üniversite Hocalığı.....	14
f- Vefatı.....	15
g- Tarlan Ailesi.....	15
h- Şairlik Yönü.....	16
i- Unutamadığı Hocaları.....	19
j- Yurt Dışı Gezileri ve Aldığı Nişanlar.....	20
k- Klâsik Türk Edebiyatı Kürsü Çalışmaları.....	21
l- Küllük Sohbetleri.....	22
m- Kendisi ve Eserleri Hakkında Yapılan Eleştiriler.....	25
B- Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Kişiliği.....	27
a- Yetiştığı Devrin Kişiliğine Etkisi.....	27
b- Kişiliği.. ..	28
II- PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN'IN DÜŞÜNCELERİ	
A- Edebiyat Tarihi ya da Edebî Metinler Tarihi.....	32
a. Bizdeki İlk Edebiyat Tarihleri.....	32
b. Edebiyat Tarihi Sahasında Yapılan Bazı Çalışmalar.....	33
c. Edebiyat Tarihçiliğinde İlk Bilimsel Çalışmalar.....	33
d. Edebiyat Tarihi Ekolleri ve Tarlan Ekolü.....	34
e. Edebiyat Tarihçisinin Hareket Noktası.....	36
f. Edebiyat Tarihi Nedir?.....	37
g. Edebiyat ve Edebî Hadisenin Hududunu Çizmek	37

h. Yapılan İtirazlar	38
i. Edebiyat Tarihçiliğinin Odak Noktası.....	39
j. Edebiyat Tarihi Çalışmalarının Değerlendirilmesi ve Çeşneci Zihniyeti.....	40
k. Edebiyat Tarihçisinde Aranacak Vasıflar.....	44
l. Edebiyat Tarihi Nasıl Yazılmalı?.....	47
m. Sanatkârın Ruhî Portresini Ortaya Koyma.....	49
n. Edebiyat Tarihçisi İyi Bir Metin Tahlilcisi Olmalıdır.....	50
o. Sanatkâr ve Cemiyet.....	52
p. Sonuç.....	52
r. Tarlan'ın Diğer Makalelerinde Edebiyat Tarihi ile Alâkalı Bazı Hususlar:.....	53
B- Metin Neşri	58
a. Edisyon Kritik Nedir?.....	59
b. Metin Neşri Sahasındaki Çalışmalarının Amacı.....	59
c. Metin Neşri Sahasındaki Projeleri.....	62
d. Edisyon Kritik Çalışmalarının Zorlukları.....	62
e. Metin Neşrinde Riayet Ettiği Prensipler.....	65
1. Nüsha Tespiti.....	66
2. Nüsha Farkları.....	67
3. Müstensih Hataları.....	69
4. Muhtelif.....	70
f. Sonuç.....	70
g. Metin Neşri ile İlgili Eserleri.....	70
1. Hayalî Bey Divanı,	70
2. Fuzûlî Divanı,	72
3. Necâtî Beg Divanı,	72
4. Ahmet Paşa Divanı,	74
5. Zatî Divanı,	76
6. Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri,	77
C- Metin Şerhi	78
a. Metin Şerhi Nedir?	78

b. Metin Şerhinin Tarihçesi.....	79
c. Metin Şerhinin Amacı.....	80
d. Geleneksel Şerh Metodu.....	80
e. Metin Şerhinin, Edebiyat Tenkidi ve Metin Tahlilinden	
Ayrıldığı Noktalar.....	82
f. Metinler Şerhine Ait Problemler.....	83
g. Metinler Şerhinin Uygulama Alanları.....	83
h. Yapısalcı Metin Şerhleri.....	84
i. Metinler Şerhi ve Tahlili Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	84
j. Tarlan'ın Metin Şerhi Hakkındaki Görüşleri.....	86
k. Metin Şerhi Nedir?.....	87
l. Metinler Şerhi İle Edebî Tenkit Arasındaki Fark ve Münasebetler	
Nedir?	87
1. Edebî Tenkidin Özellikleri Nelerdir?	87
2. Metinler Şerhinin Özellikleri Nelerdir?.....	88
m. Metin Şerhinin Tarihçesi.....	88
n. Geleneksel Şerh Metodu.....	89
o. Günümüz Batı Edebiyatında Şerh Metodu.....	89
p. Edebiyatın Diğer İlimlerle Olan Münasebeti.....	89
r. Edebî Eserleri Tetkikte Usul.....	89
1. Edebî Eseri İç Bakımdan Tetkik.....	90
2. Edebî Eseri Dış Bakımdan Tetkik.....	90
s. Edebî Eserleri Tetkikin Diğer İlimlere Katkısı.....	90
t. Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamak İçin Neler Gerekir?.91	
1. Osmanlı Türkçesi.....	91
2. Aruz Vezni.....	91
u. Metin Tamiri.....	91
v. Metin Şerhinde Cüz ve Küll.....	92
y. Metnin Şerh ve İzahı.....	92
1. Eserlerin ve Sanat Anlayışının Dış Geniş Birliği.....	93
2. Edebî Mektepler ve Şahsiyetler.....	95
z. Tahlil Tarzı.....	96
a- Beyti Anlamak.....	96

b- Beytin İç Yapısını Tetkik.....	96
c- Beytin Dış Yapısını Tetkik.....	97
d- Beytin Dil Bakımından Tetkiki.....	98
e- Beytin İçindeki Unsurlar ve Onların Hayal Kompozisyonu İçindeki Yerleri.....	99
f-Beytin İçindeki Hayal Mimarîsi.....	99
3. Edebî Şekiller.....	100
z. Ali Nihat Tarlan'ın Metin Şerhi Hakkında Yapılan Değerlendirmeler	101
SONUÇ.....	107
III- TRANSKRİBE EDİLEN MAKALELERİ	111
Hafız-1 Şirazî-1 Terceme-i Hâli	111
Hâfız-1 Şirazî-2 Şairliği.....	121
Hafız-1 Şirazi -3 Ahlâk Telâkkisi.....	123
Hafız-1 Şirazi -4 Tasavvufu.....	128
Hafız-1 Şirazi -5 Tasavvufu.....	140
Gazel (şiir)	152
Fasîhî.....	153
Sâib-i Tebrîzi-1.....	159
Sâib-i Tebrîzî-2.....	168
Sâib-i Tebrîzî-3.....	174
Sâib-i Tebrîzi-4.....	181
Erda-yı Vîrâf-1.....	182
Erda-yı Vîrâf-2.....	187
Erda-yı Vîraf -3.....	190
Şems-i Mağribî “ Tebrizî ” -1.....	193
Şems-i Mağribî “ Tebrizî ” -2.....	196
Niçin Sevmedim? (şiir)	200
IV- PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN'IN ESERLERİNİN BİBLİYOGRAFYASI.....	201
Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makale, Konferans Ve Ansiklopedi Maddeleri.....	205
Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Hakkında Neşredilen Kitaplar	222

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Hakkında Neşredilen Kitaplar	223
Prof. Dr. A. N. Tarlan'ın Eserleri Hakkında Yayınlanan Makaleler...	225
Prof. Dr. A. N. Tarlan'ın Eserleri Hakkında Neşredilen Anılar.....	226
Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'la Yapılan Röportajlar.....	226
YARARLANILAN KAYNAKLAR	228

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan gibi birçok eseri ve makaleyi kaleme almış bir edebiyatçının eserlerinin tetkiki oldukça zahmetli bir çalışma. Zorlukların önemli bir bölümünü bu makalelerin temini oluşturmakta. Tezimin hazırlanma aşamasında en çok bu noktada zorlandığımı itiraf etmeliyim. Zaten sayıca bir hayli kabarık olan -takdir ifadesi olarak söylüyorum- bu makaleleri birçok kütüphanede bulmak mümkün olmadığı gibi birde bazı büyük kütüphanelerde yüksek lisans öğrencilerine çıkarılan güçlükler¹ bu işi gerçekten zor kılıyor. Buna ilave olarak İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerden birinde de yaşamıyorsanız işiniz iyiden iye zorlaşıyor.

Tezimi hazırlarken uyguladığım planı şöylece ifade edebilirim: Bana verilen süreyi dörde böldüm. Birinci bölümde Tarlan'a ait eserlerin bir bibliografyasını oluşturdum. İkinci bölümde birçok farklı kütüphanede dağınık halde bulunan bu eserlerin yerlerini tespit edip buldukları kütüphanelerden birbir topladım. Üçüncü bölümde bu eserleri tetkik edip fişler oluşturdum. Ve son olarakta ulaştığım bu bilgileri redakte ederek tezimi hazırladım.

Yeri gelmişken ifade etmek isterim ki tezimin doküman toplama aşamasında birçok edebiyat dergileri, edebiyat dernekleri ve akademisyenlerden soruşturarak Tarlan'ın arkada bıraktığı yakınlarına ulaşmak istedim. Nihayet ulaştığım bilgiler çerçevesinde Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın oğlu Adnan Siyadet Tarlan'ın vefat ettiğini Ali Nihad Beyin gelini Nursen Hanım ve torunu Nejat Beyin ise halen Kadıköy'de Sahra-i Cedid'de ikametliklerini öğrendim. Kendileriyle kurduğum temas sonucu çok istifade ettiğimi ifade etmek isterim.

Tezimi hazırlarken yaşadığım zorlukların yanıbaşında tabii ki pekçok güzelliklerde şahit oldum. Ulaşmak istediğim bir eseri kütüphanelerin tozlu rafları arasında ele geçirip bir konuyu kitapların satırları arasından bulup çıkarmak gerçekten zevkli bir iş. Çok defa zamanın nasıl geçtiğini anlamıyor insan. Özellikle Tarlan'ın metin şerhine ait makalelerini okurken bir beyti nasıl inceden inceye tetkik ettiğini ve o beyti anlamak için sanatkârın kafasında biçimlenen hayalleri bize kavratacak ipuçlarını nasıl ustaca tesbit ettiğini ve bu ipuçlarından hareketle zihnimde oluşan mana yumaklarının beni nasıl heyecanlandırdığını da bunların arasında ifade edebilirim.

¹ Öğleden önce üç, öğleden sonra üç olmak üzere günde yalnız altı eser inceleyebilme hakkı gibi.

Tarlan'ın hayatı, edebî kişiliği ve sahasındaki faaliyetleri üzerine bugüne dek birçok çalışma yapılmıştır. Bu tez; Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın hayatı, yayınların tetkiki, edebiyat tarihi, metin neşri ve metin şerhiyle ilgili görüşleri, eserlerinin bibliografyası ve Osmanlıca alfabeyle neşredilmiş tüm makalelerinin transkribini içermektedir.

Hazırlamış olduğum tez, Tarlan'ın hayatı ve Eski Türk Edebiyatı alanındaki görüşlerinin daha iyi anlaşılmasına bir nebze olsun katkı sağlayacaksa bu tezi hedefine ulaşmış kabul edeceğim.

Sözlerimi, tezimin hazırlık aşamasında bana yardımları dokunan tüm öğretmenlerime, aileme, arkadaşım M. Kaya Beye ve sergilemiş oldukları nezaket dolu tavırlarından ötürü Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Beyin gelini Nursen Tarlan Hanımefendiye teşekkür ederek bitirmek istiyorum.

PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN'IN HAYATI ve ŞAHSİYETİ

Eski Türk edebiyatımızın önemli simalarından Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Türk edebî hayatı ile eğitim camiası içinde uzun yıllar bulunmuş çok yönlü bir şahsiyettir.

Bu gün için Türkiye’de hatta dünyada divan edebiyatıyla uğraşp da onun ilim ve irfan sofrasından istifade etmeyen kaç insan vardır? Öyle zannediyoruz ki farkında olsun ya da olmasın, bu vadede yürüyüp de dağarcığında onun edebiyatımıza kazandırdığı bilgi birikiminden bir şey bulumayan tek fert bile göstermek oldukça zordur. Faruk Nafiz Çamlıbel’in: “Zira bugün her neslin lisanından ve kaleminden çıkan düne ait hemen her mısra’ı bercestenin tazeliğini muhafaza etmesinde üstadın milli ve tarihî hakkı vardır.” tespiti de bu düşüncüyü doğrular mahiyettedir.²

Çünkü o, divan edebiyatında bazı ilklere imza atmış; birçok divanları okuyucuyla buluşturmuş; metin şerhine ve divan incelemelerine yeni ve bir yorum getirmiş; hâsılı pek çok özelliğiyle edebiyatımızda çığır açmış bir ilim adamıdır.

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, elli yılı aşkın bir zaman kesiminde çeşitli öğretim kademelerinde Türk eğitime hizmet etmiş bir eğitimci, Türk edebiyatı alanında yüzlerce öğretmen yetiştirmiş bir hocaların hocası, Türk edebiyatına, özellikle divan edebiyatımıza gönül vermiş bir edebiyat tarihçisi, ender yetişen bir metinler şerhi profesörü, geniş ve derin bir kültür sahibi şair ve edip, zengin bir iç dünyası olan bir düşünür olma gibi pek çok hususiyeti kendinde barındıran çok yönlü bir insandır. Onu biraz daha yakından tanımak için hayatına bakmak, şahsiyetinin değerine varmak için de eserlerini okumak gerekir.³

Bu gayeyle hazırladığımız tezimizde ayrıca hayatı, eserlerinin kapsamlı bir bibliyografyası, Arap harfleriyle yayınlanmış bazı makalelerinin transkribi ve örnek metinler verilmiştir.

² Tarlan, A. Siyadet, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan İçin*, Yaşar Matbaası, İstanbul – 1990, s.16.

³ Tarlan, A. Siyadet, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan (S.I.) Hayatı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1995, s. 1

A- PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN'IN HAYATI

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, 1314/1898 yılında İstanbul'da Vezneciler semtinde, hâlen, Fen-Edebiyat ve Kimya Fakültelerinin bulunduğu sahadaki 1327/1911 Bayezid büyük yangınında yanan Zeynep Hanım Konağı'nın arkasına düşen bahçeli şirin bir evde dünyaya gelmiştir.⁴

AİLESİ

Prof. Tarlan'ın ailesi ile ilgili şu bilgileri bizzat kendisinden öğrenmekteyiz:

Dedesi:

"Dedem Pullu (zengin, paralı) Hacı Ali Efendi, Dağıstan'da yedi çiftlik bırakarak Erzurum'a hicret etmiştir. Erzurum'daki büyük zelzelede bütün serveti mahvolan dedemin gözlerine karasu inmiş ve o zaman dokuz yaşındaki oğlunu yanına alarak Dağıstan'a dönmüş ve bir çiftliği satın tekrar Erzurum'a avdet etmiştir.⁵

Annesi ve Babası

Nihad Bey'in anne ve babası akraba evliliği yapmış, teyze çocuklarıyla evlenmişlerdir. Annesi Ümmühani Hanım; babası ise Üçüncü Ordu Muhasipliğinden emekli Mehmed Nazif (1276/1860-1927) Beydir.

Çilelerle dolu bir hayatı olan Mehmed Nazif Bey; zorluklar karşısında asla yılmayan, azimli, ilme hevesli, onur ve haysiyetine düşkün, dürüst, ailesine bağlı, cesur, çalışkan, şair ruhlu, hâsılı pek çok güzel sıfatlarla donanmış bir kişiliğe sahiptir. İnsanı olgunlaştıran en önemli hususlardan birinin de çile olduğunu hesaba katarsak, ondaki bu üstün meziyetlerin yerleşmesinde ızdıraplarla dolu hayatın ne denli büyük bir role sahip olduğunu anlamış oluruz. Şimdi Mehmed Nazif Bey'in kişiliğine ait bu ipuçlarını bize veren Tarlan'ın hatıralarını dinleyelim:

"Babam Erzurum'da dünyaya gelmiş; 11-12 yaşlarında iken dedem vefat etmiş. Annesinin küçük kardeşi Hasan Efendi dayımız büyük hemşiresini, iki çocuğu ile (biri babam, biri halam) Erzurum'dan Kars'a getirmiş ve babası Kars reisüluleması Şekili Ali Efendinin evine yerleştirmiş. Birkaç ay sonra büyük kardeşi Hacı Ahmed Efendi dayı,

⁴ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 1.

⁵ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s. 15.

Hasan Efendi dayıya:"Sen, burada yetişmiyormuşsun gibi bir de kuyruğuna çalı takıp getirdin." demiş. Çalı; babaannem, babam ve halam. Bu sözü duyan babam; dedesinin her türlü mümânaatına rağmen o gece annesi ile kız kardeşini alıp dede evinden çıkmış, ayrı bir ev tutmuş. Ertesi günü Kars tabyalarında ameleliğe başlamış. Aynı zamanda bir hocadan Arapça dersi alıyormuş. Yemek tatillerinde, bir taraftan koltuğunun altına sıkıştırdığı ekmeği yerken bir taraftan da Molla Câmî'ye çalışırmış. Kars şehri ile tabyalar arasındaki yol 1,5 saatten fazla sürermiş. Geceleri de *Tâlim-i Hesap* adlı bir eserden kendi kendine hesap öğrenmiş. Ertesi sene tabya kâtipliği imtihanını kazanmış ve oraya kâtip olmuş.

Babamın teyzesinin kocası Cilimli Mehmet Efendidir. O da Dağıstan ulemasından olup meşhur Şirvânîzade Rüştü Paşa ile ders şeriki imişler...

Mehmed Efendi vefat edince ailesine maaş tahsis ettirmek üzere babam ile teyzesinin oğlu Hafız Zühdü Efendi İstanbul'a gelmişler. Ve babamın baba bir ana ayrı kardeşi Fatma Hanıma misafir olmuşlar. Fatma Hanım, babamdan çok büyükmüş ve o zaman evli ve çoluk çocuk sahibi imiş. Hafız Zühdü Efendi, maaş tahsis ettirip Kars'a dönmüş. Babam İstanbul'da kalıp "Menşe-i Küttâb-ı Askerî" ye girmek için müracaat etmiş. Askerî kâtipler yetiştirmek gayesiyle kurulmuş olan bu mektebe o zaman bir lise mahiyetinde olan valide mektebi mezunları kabul ediliyormuş. Babamı bu mektepten mezun olmadığı için reddetmişler. Babam me'yus olmamış. Tam bir sene aşağı yukarı iki üç günde bir "Bâb-ı Seraskerî (Harbiye Nezareti)"ye müracaat edermiş. Bu mektebin idaresiyle tavzif edilen hey'et reddetmekten bıkmış usanmış, babam müracaattan bıkmamış. Nihayet bir gün Maliye Nezareti (şimdi Askerî Tıbbiye) karşısındaki kâğıtçılara gitmiş; bir mısraı kırmızı, bir mısraı siyah mürekkeple manzum bir istid'a yazmış, götürmüş. Bu orijinal hadise karşısında istisnâen babamı kabul etmişler. Babam şair yaratılışlı idi. Dîvançesi, 1327 (1911) senesi Bayezid yangınında yandı. Yalnız Hafız Mehmed Sebatüddin Efendi Dîvanı'nın sonunda manzum bir takrizi kalmıştır. Bir mensur eseri de Üniversite Kütüphanesi Yıldız yazmaları arasındadır. *Bedraka-i Sadâkat* adlı bu eserin üzerinde şöyle yazar: "*Dağıstan muhâcirîn-i İslâmiyyesinden ve ketebe-i aklâm-ı şahânedan Mehmed Nazif.*"

Bu esnada annesini ve kardeşini İstanbul'a getirten babam, (o zaman 14 yaşında) şöyle çalışırmış: Sabah namazına Bayezid Camiine gidip cami dersi görür, oradan Menşe-i Küttâb-ı Askerî'ye derse gider. Mektepten çıktıktan sonra Defter-ı Hâkanî'ye gidip tanesi beş paraya doldurulan dip koçanı alır, eve gelirmiş. Gece yaralarına kadar

koçanları doldurur; sabah tekrar camiye gider, akşam koçanları yerine verip ücretini almış. Menşe-i Küttâb-ı Askeriyye'yi normal müddetten altı ay evvel birincilikle bitirmiş ve derhal levazım dairesine alınmış.

Manastır'dayız. Ben babamın odasındayım. Bir anda daire karıştı. Herkes odalardan dışarı fırladı. Saray (hükümet dairesi) abluka edilmiş. Kapılara süngülü asker dikilmiş. Ne içeri, ne dışarı. Yedi sene askerlik edip istibdal (terhis) olmayan askerler isyan etmişler. Birikmiş maaşlarıyla istibdal tezkerelerini istiyorlar. Hükümet erkânı Müşîr Nazif Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Osman Paşa (bilâhare Evkaf Nazırı olmuştu), mıntika kumandanı Hâdi Paşa (Mahmud Şevket Paşa'nın kardeşi olup sonradan Maarif Nazırı), sarayın arka kapısındaki merdivenler üzerine oturmuş olan elebaşı 5-6 çavuşla görüştüler, nasihat verdiler. Yerlerinden kıpırdamayan çavuşlar, ısrar ediyorlardı. Babam da bu zevatın arasında idi. Ben, babamın paltosunun eteğine tutunmuş, hadiseyi seyrediyordum. Yedi-sekiz yaşlarındayım. Bir anda ellerim boşaldı. Babam, eteğini ellerimden çekmiş ve kapıdan çıkıp çavuşlara doğru yürümüştü. Ben korktum, ağlamaya başladım, yaşlı gözlerimle bakıyordum. Çavuşlar birden ayağa kalkıp selâm verdiler. Babam, konuştu ve döndü. Asker de dağıldı. O gece kendisini çok seven Serkarîn-i Hazret-i Padişahî Mehmed Ali Paşa'ya telgrafla müracaat eden babam, havaleyi getirtti, askere birikmiş maaşlarını ve istibdal tezkerelerini dağıttırdı. Ben maalesef birçok sahalarda onun kâbına varamam. O, bir âlem.

Ben babamın ata bindiğini görmemiştim. Bir yaz, 10–15 gün istirahat için babam, Manastır'a yakın çok güzel bir kaza olan Filorina'ya bizi aldı götürdü. Bir gün biraz mesafede Dudaksız İbrahim Efendi'nin elmalarıyla meşhur çiftliğine gidiyorduk. Ben ata binmeyi çok severdim. Annem, kardeşlerim arabalarla; babam, ben, Kolağası Musa Ağa, süvari yüzbaşı ve 10–12 asker (çünkü Bulgar komiteleri her gün bir cinayet işliyorduk) atlı olarak yola düzeldük. Bir yerde süvari yüzbaşı caddeden ayrılıp yan bir patıkaya sapmamızı söyledi. Babam, sebebini sordu. Yüzbaşı:

"- Beyefendi, yolda oldukça geniş bir hendek var, oradan geçemeyiz" dedi. Babam güldü:

"- Nasıl süvarisiniz? Bakın altınızda ceylan gibi atlar var."

Ben bunları dikkatle dinliyordum. Babam lâtife ediyor sanıyordum. Meğer iş ciddi imiş. Babam, hendeğin genişliği hakkında tahmînî bir fikir edindikten sonra bize, gidip hendeğin başında durmamızı söyledi. Ben dehşetle korkuyordum. Ya başına bir kaza gelirse...

Yüreğim çarpa çarpa hendeğin başında durduk. Babam, epey bir mesafeden atını dörtlüye kaldırdı ve hendeği büyük bir maharetle aştı. Yüzbaşı, siyah sakallı, altın gözlüklü, samur yakalı kürklü, zayıf, çelebi bir devlet memurunun böyle bir işi başaracağına ihtimal vermediği için hayretler içinde kalmıştı.”⁶

Mehmed Nazif Bey’i anlatan bir hatırayı da Ali Nihat Bey’in gazeteci kardeşi Muhtar Tarlan’dan dinleyelim: “Babam Mehmed Nazif Bey son olarak üçüncü ordu muhasebecisi idi. Balkan Harbinden evvel bütün Rumeli’deki altı vilayet üçüncü orduya bağlı idi. Bütün ordu erkânı babama o derece güvenirdi ki, onun imzası olmayan hiçbir muamele yapılmazdı. Sonradan onu tanıyanlardan dinlediğime göre o zaman Manastır’da Ali Paşa isminde bir Sultan Hamid paşası vardı. Kendisi ordu müteahhidi idi. Ordunun bütün yiyecek ihtiyacını o karşılardı. Bir gün babama geliyor, orduya yoğurt verdiğini, buna ait evrakı imzalarsa kendisine on bin lira vereceğini söylüyor. Babam, evvela onu ağır bir hakaretle kovuyor. Sonra bizzat kendisi yanına aldığı ordunun ilgili erkânı ve bir miktar asker ile yoğurt konan ambarları açıyor. Yoğurtların tadına bakıyor, zehir gibi acı. Aynı zamanda üstleri bir karış yeşil küf bağlamış. Manastır’ın orta yerinden Drahor nehri akardı. Babam, askerlerle bu yoğurtları Drahor nehrine döktürüyor. Sonradan dinlediğimize göre Drahor nehrinde günlerce ayran akmış.”⁷

Ali Nihad Bey’in babası Mehmed Nazif Bey, Arapça ve Farsça öğrenimi görmüş, eski kültürümüze de hakkıyla vâkıf bir askerî memurdu.

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, 1927 yılı Mîraç kandili gecesinde vefat eden babası için aşağıdaki tarih kıt'asını yazmıştır:

“Sen bütün ömründe hakk u dîni sertâc eyledin
Hâme-i sertîzine bîdâdı âmâc eyledin
Bir mübârek genc idin defnolmadın çıktın göğe
Hak yolunda sen de Peygamberle mi'rac eyledin”⁸

⁶ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s. 15–19.

⁷ Tarlan, A. Siyadet, *Merhum Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan’ın Hayatının Tek İzdirabı ve Kalan Hoş Sedasından Yankılar*, Emek Matbaacılık, İstanbul-1980, s. 128.

⁸ Tarlan, Ali Nihad, *Güneş Yaprak*, Anıl Matbaası, İstanbul – 1953, s. 5.

ŞAİR AKRABALARI

Mehmed Nazif Bey, şiirleriyle de tanınmış bir zattı. Sebâtî divanının baş tarafında manzum bir takrizi matbudur.

Ali Nihad Bey'in büyük dayısı Ömer Keşfi Efendi'nin gayri matbu divanı vardır. Bu zatın oğlu Kâşif Bey de, bir hayli şiir yazmıştır. Her ikisi de, Seyyid Nigârî mensuplarındandı. Ve mutasavvifâne manzumeleriyle tanınmışlardır.⁹

Bütün bunlar nazar-ı itibara alınınca Tarlan'ın küçüklüğünden beri şiir ve edebiyata olan düşkünlük ve yatkınlığının önemli bir sebebi anlaşılmış olur.

TAHSİL HAYATI

Ali Nihâd Bey, daha üç yaşında, okuma-yazmaya başlamıştır. Yazıya belki böyle erken başlamasından olacak, Lâtîn harfleriyle olan yazısı çok güzel ve işlek olmakla beraber, Arap harfleriyle olan hattı, daha çok güzel ve daha çok mükemmeldir.¹⁰

Babasının tayini dolayısıyla üç yaşındayken Manastır'a gelmiş bulunan Prof. Tarlan, sekiz sene kadar sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a döner. İlk tahsilini Manastır'da Rehber-ı Maârif adlı özel bir okul ile Manastır Askerî Rüşdiyesinde yapar. İlk hocası babasıdır. Daha İstanbul'da iken babası ona "Elifba" cüzünü okutmaya başlamış; eğitimi Manastır'da da devam etmiş, yedi-sekiz yaşlarında babasıyla birlikte Sadf'nin Gülistanını okumakla Farsça'ya çalışmıştır. Bu sıralarda, Halit Ziya Uşşaklıgil'in "*Şarktan Garba Bir Seyyâle-i Edebiyye*"si, Mehmed Emin Beyin "*Çoban Armağanı Çam Sakızı*" adlı şiir mecmuası, Cevdet Paşa'nın "*Kıtas-ı Enbiya*"sı ve Mehmed Celâl'in "*Osmanlı Edebiyat Numuneleri*" gibi eserlerini okumuştur.¹¹

Manastır Askerî Rüşdiyesine devam etmekte iken Üçüncü Ordu Merkezinin Selanik'e nakledilmesi dolayısıyla bir yıl kadar oradaki Fransız okuluna devam eden Ali Nihad Bey, babasının emekli olmasıyla ailece İstanbul'a döner. Tarlan, İstanbul'a dönüşünü, buradaki hayatını, tahsilini, feyz aldığı hocalarını, arkadaşlarını şöylece nakletmektedir:

"1909-1910 senelerinde idi. İstanbul'a döndük. Şimdi Selanik Fransız Lisesinden ikincilik mükâfatı olarak aldığım yaldızlara boğulmuş harikulade bir kitap da benim

⁹ Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Ali Nihad Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1937, s.5.

¹⁰ Diriöz, Meserret, "*Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*", Türk Kültürü, yıl 1978, c. 17, S. 193, s. 57.

¹¹ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s. 15–19.

küçük kütüphaneme ilave edilmişti. Koska'da merhum Hakkı Beyin açtığı Burhan-ı Terakkî Rüşdiyesindeyim. Veznecilerde tamir ettirip boyattığımız evimizdeyiz. Yazıhanemin üstünde kalın ciltli Hafız şerhleri var...Bir kaç dîvan var...

1911 senesindeki büyük yangında Veznecilerdeki evimiz yanmıştı. Bu yangında birçok kitaplarım, o yaldızlı mükâfatlarım yandı, gitti. Bir müddet sonra babam Sarıgül'de eczane karşısında Hasan Halife Caminin avlusunda sekiz odalı büyükçe bir ev satın almıştı. Büyük bir bostan üzerindeki bu eve en canlı hatıralarla bağlı kaldım. Ben o sene Vefa idadisine yazıldım. Ertuğrul Sâdi, Kenan, Hasan Âlî, Rasim, Elif Naci, Peyami Safa edebiyat meraklısı arkadaşlar idik. Edebiyat hocamız bir müddet Süleyman Şevket Bey idi, sonra merhum İbrahim Necmi (Dilmen) Bey geldi. Ben, idâdîde artık Farsça eserler okumuyordum. Fransız edebiyatına merak sarmıştım. Harb-i umûmîde zeytinyağı kandili ışığında Virjil'in "Eneide"ni tercümeyle çalışıyordum. Onüç "şan" tercüme etmiştim. Alman edîbi Schiller'in "Marie Stuart" adlı eserini, Fransızca'dan tamamen tercüme ettim. Hatta ondan bir sahne, bilâhare Mustafa Nihad'ın çıkardığı *Temâşâ* mecmuasında intişar etti...

Beni ikinci defa İran edebiyatına döndüren Münir (Akdağ) oldu. Kendi devrinin ehemmiyetli şairlerinden Neşîde adlı bir şiir mecmuasının sahibi Alaybeyizade Naci Beyin oğlu Münir! Bizden bir iki sınıf ileride idi. Bir gün edebiyat meraklısı arkadaşlarımızdan Kenan, beni Münir'le Bayezid'de eski Maliye Nezareti binası (şimdiki Askerî Tıbbiye) önünde tanıştırdı. Münir o zaman iyi Farsça biliyor, hatta şiirler yazıyordu.

Hayatta tanıdığım insanların belki en zeki ve kabiliyetlisi Münir, o zaman benim ruhumda bir inkılâp yapmıştır. Zekâ ve kabiliyeti derecesinde temiz ve iyi kalpli Münir'i, bütün hayatım boyunca sıcak hatırasını kalbimde taşıdığım Münir'i 1913 yılında tanıdım. O, her veçhile bizden çok ileride idi. Onunla beraber İran edebiyatına tekrar daldım...¹²

Orta tahsilini bitiren Tarlan, askerlik görevini Dördüncü Sahra Topçu Şubesi ile Şube-i Mahsusa'da yaptı. Şube-i Mahsusa, Osmanlı kanunlarını Farsça'ya tercüme için

¹² Tarlan, Ali Nihad, *Güneş Yaprak*, Anıl Matbaası, İstanbul – 1953, s. 17-18.

kurulmuştu.¹³ Bu arada Dârülfünûn'un (üniversitenin) Lisan şubesinin Fransızca ve Farsça bölümlerini. 1920, yılında da ideali olan Edebiyat Fakültesini bitirmiştir.¹⁴

Türkçe, Fransızca, Farsça ve Arapça olmak üzere dört dil biliyordu.

Ali Nihad Bey, metin şerhi bilgisini, iki büyük "şerh-i mütûn" üstadından edinmiştir: Namık Kemal'in oğlu şair Ali Ekrem Bolayır ve Müderris Ferid (Kam) Beydir. Ali Nihad hoca şahsî sezişleri, gayret ve çalışmasıyla üstatlarını geçmiştir.¹⁵

ÖĞRETMENLİK HAYATI

Prof. Tarlan, derslerinde, konuşmalarında, yazı ve şiirlerinde hocalığı, öğrencilerini sevdiğini her vesileyle izhar etmiş; saadetinin bu yönde olduğunu belirtmiştir.¹⁶

Ali Nihad Bey, Vefa İdâdisinde Edebiyat muallimi bulunan İbrahim Necmi (Dilmen) Beyin, kendisini Maârif Nezâretine götürmesi ve orada imtihan verdirmesi sonunda, 6 Nisan 1919 tarihinde 500 kuruş maaşla Gazi Osman Paşa Sultanisi Fransızca muallimliğine, önce vekâleten, üç ay sonra da asaleten tayin edilmiştir.¹⁷ Kendisi bu yılları şöyle anlatır:

"Şehzadebaşındaki yanan evimizde aile çocukları toplanıp oynarken herkes istikbâlde nasıl bir meslek sahibi olacağına dair düşüncelerini söylerlermiş. Ben o zaman:'Ben hoca olacağım, talebemi etrafıma alacağım, ders vereceğim' der ve bunu söylerken kat'î niyetimi ayağımı yere vurarak te'yid edermişim.

6 Nisan 1335/1919'da bu çocukluk rüyası gerçekleşti. Sinekli Bakkal'daki evimizin sokak üstündeki odasında o gece sabaha kadar uyuyamadım. Sevinçten adetâ çıldırarak gibiydim, 500 kuruş maaşla vekâleten tayin edilmişim..."¹⁸

Muhtelif okullardaki hizmetleri şunlardır:

Beşiktaş Sultanisi (Fransızca Muallimliği)

Vefa Sultanisi (Fransızca Muallimliği)

Davutpaşa Sultanisi (Fransızca Muallimliği)

¹³ 1972-1973 Yıllarında Emekli Olan İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyeleri, İstanbul – 1974, s.43.

¹⁴ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 6.

¹⁵ Tarlan, A. Siyadet, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan İçin*, Yaşar Matbaası, İstanbul – 1990, s.16.

¹⁶ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s.11.

¹⁷ Dirioz, Meserret, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Türk Kültürü*, 1978, C.17, S.193, s.57.

¹⁸ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s. 37.

Galatasaray Lisesi (Farisî Muallimliği)
Davutpaşa Sultanisi Edebiyat Muallimliği
Nişantaşı Sultanisi Türkçe Muallimliği
Gaziosmanpaşa Orta Mektep Türkçe Muallimliği
Kabataş Erkek Lisesi Edebiyat Muallimliği
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörlüğü
Yüksek İslâm Enstitüsü Farsça Muallimliği

Ayrıca, Maltepe ve Kuleli Askerî Liseleri, Nortobros, Eseyan ve Bezezyan Ermeni ekalliyet mekteplerinde Türkçe ve edebiyat hocalığı yapmıştır.¹⁹

Ali Nihad Tarlan'ın bu yıllarla alâkalı bir hatırası şoyledir:

"Galatasaray Sultanîsinde Farisî dersi açılmıştı. Talipler imtihana tâbi olacaktı. Ben de müracaat ettim. Maarif Nezaretinin Tedrisat-ı liye koridorunda imtihanı bekliyordum. Benimle beraber müracaat eden yedi-sekiz talipten kimse gelmedi. Tedrisat-ı liye müdürü Nazım Bey beni derhal tayın etti. O zaman ben lisansiye idim.  sene hocalık ettiğim bu Sultanîden çok tatlı hatıralarla ayrıldım. Oraya intisap ettiğim sene doktora imtihanını vermiş ve İstanbul Darlfnununun ilk edebiyat doktoru olmuştum. Buna mkfaten liseden orta mektebe nakledildim. O sene Maarif Vekleti hocalara birçok sualleri havi bir defter göndermiş, bu suallere cevap verilmesini istemişti. Bunlardan biri şuydu:

Yeni çalışmalarınız var mıdır ve nelerdir? Ben şoyle cevap verdim:

Darülfünundan lisansiye olduğum halde lise sınıflarında ders veriyorum. alıştım, doktora tezi hazırladım, aliyyll derecede doktora diplomasına hak kazandım. Orta mektebe terfi ettim. şimdi alışmıyorum ve korkuyorum ki biraz daha çalışırsam ilk mektebe tayın edileceğim.

Seneler sonra bu da başıma geldi. Ekalliyet mekteplerinden Nortıbro Ermeni Mektebinin orta kısmında Türkçe dersi veriyordum.

Fakat bu hadiseyi etrafıyla anlatmalıyım:

Bir gece şoyle bir rüya gördüm; salarım uzamış; ben onları üre üre bir yere gidiyorum; biraz sonra da ze ze dönüyorum. Sabahleyin ryamı eşime anlattım. Sa uzaması sıkıntıdır, dedi, bir yere sıkıntıyla gidecek, ferahla döneceksin. O gün

¹⁹ a.g.e., s. 19-20.

Nortibros Mektebinde dersim vardı. Mektepten içeri girince Müdür Hintliyan Efendi, üzüntülü bir halde beni karşıladı, ellerini ovuşturarak:

- Nihat Bey, bilmem nasıl söyleyeyim; çok utanıyorum. Sızın derslerinizi ilk kısma almışlar; yerinize Dârümuallimîn-ı İbtidâî mezunu bir dışçi mektebi talebesini tayin etmişler. Çok müteessir olduk, dedi. Büyük bir teessüre kapıldım. Hemen Maarif Müdürlüğüne gittim. Mümeyyiz Osman Beyi gördüm, meseleyi sordum. Bu meşhur Osman Beyin cevabı şu oldu:

- Evet, mesele doğrudur. Yerinize tayin edilen Muallim Mektebi mezunu olduğu için pedagojiye vâkıftır, size de ilk kısımda ders verdik ya!

Söyleyecek söz yoktu. Mantık çok kuvvetliydi. Tasavvur edilmeyecek bir üzüntü içinde Koska'dan Aksaray'a doğru iniyordum. Âdeta kendime mâlik değildim. Arkamdan bir ses işittim, beni çağırıyordu. Döndüm, Ferit Kam'la karşılaştım.

- Nedir bu haliniz? dedi. Etrafı görmeden yürüyorsunuz. Kaç defa çağırdım, işitmediniz. Ben evvelâ af diledim ve sonra hadiseyi anlattım. Aziz hocam çok müteessir oldu.

- Haydi Nâil Reşid'e gidelim dedi.

Maarif Müdürü Nail Reşit Bey, hocamın çok yakın dostuymuş. Müdür odasından içeri büyük bir feveran içinde giren Ferit Bey:

- Nedir sizin bu yaptığınız? diye söze başladı. Bu derece acı sözler ancak pek teklifsiz ve yakın bir dostu karşı söylenebilirdi ve devam etti:

- Biz onu darülfünuna almak için sekiz kere Meclis-i Müderrisîne müracaat ettik. Bu gencin ne kötü talihi varmış meğer! Onu ilk mektebe tenzil etmek vazifesi size mi müyesser oldu?

Nail Reşit Bey hayretler içindeydi.

- Sizi temin ederim ki bundan haberim yok, dedi.

Bana hadiseyi sordu. Osman Beyle görüşmemi anlattım. Bu sefer Nâil Reşit Bey köpürdü:

- Nasıl olur, nasıl olur? diyordu. Derhal Osman Beyi çağırdı, bir hayli hırpalayıp terlettikten sonra bize bu işin keellemyekûn addedilmesini rica etti, Ben de sevinerek dersime döndüm. Rüya aynıyle çıkmıştı. Görüyorsunuz ki nasıl teşvik ye taltiflere nail oldum. Darülfünunun ilk edebiyat doktorasını verdiğim halde on iki sene orta mektep

ve üç sene lisede beni çalıştırdılar. Tabii maksatları Üniversiteye daha olgun bir şekilde girmemi temin etmektir."²⁰

İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnun Mesnevisi adlı doktora teziyle Türkiye’de ilk defa edebiyat doktoru unvanını (1922) alan Ali Nihad Beyin bütün arzusunda, liyakatına ve kendisini çok seven ve takdir eden hocaları, Ferit Kam ve Namık Kemâl’in oğlu Ali Ekrem (Bolayır)ın bütün gayretlerine rağmen senelerce üniversiteye intisabı mümkün olmamıştı.²¹

Burada kendi ağzından üniversiteye alınmayışının sebebini takip edelim:

“Rypka İstanbul’da evvela Seyyid Vehbi'nin Sur-name’si üzerinde çalıştı. Şurayı ilâve edeyim ki Rypka o zaman şark dillerinden Türkçe, Arapça, Farsça ile garp dillerinden Lâtince, Almanca, Fransızca’ya bir de bazı İslâv dillerine vakıftı. Viyana Kütüphanesindeki nüshanın fotokopisi üzerinde çalışıyorduk. O, evvelâ bizim edebiyatımızın iç hendese ve sanatını yadırgadı. Bu kadar geniş mana ve tabloları bir beyit içine sığdırmak kabil miydi? Evvelâ bir beytin türlü veçhelerini ayrı ayrı fişlere yazıyor ve öyle metodik çalışıyordu. Zannederim üçüncü veya dördüncü dersten sonra bu harika san’âtın şerh ve izahını tevsik için o zaman büyük bir edebiyat otoritesi olan bir zata gidip bunları gösterir. O zat, bir iki sathi şerh üzerinde durup diğerlerini ‘saçma’ kabul eder. Müteakip dersimizde ben aynı genişlikte izaha giriştiğim zaman Rypka: ‘ Kâfi efendim.’ dedi. Ben hayret ettim ve ‘Öğrenmek istemiyor musunuz?’ dedim. Rypka şüpheye düşüp bunları o büyük otoriteye sorduğunu gayet dürüstlikle anlattı. Ben de derhal "O halde ben şimdi bu vazifeden kendimi azlediyorum. Yalnız rica ederim, o zata gidip söz arasında edebiyatın hususiyetlerini en iyi bilen kimdir? diye sorunuz. Onun itimat ettiği şahsiyete beraber gidip bu meseleyi derhal hallederiz" dedim. Ve hemen Azak yokuşundaki pansiyonundan çıkarak Bayezid’e tırmandık. Onu büyük otoriteye gönderdim. Ben de Küllüğe gidip bekledim. Bir müddet sonra Rypka geldi ve bir isim verdi. Derhal oradan o zatın (Müderris Ferid Kam.) Cerrahpaşa’daki evine gittik. Bizi lütufkârlıkla kabul etti. Rypka: "Birkaç beyit üzerinde şüphem var. Onu halletmenizi rica edeceğim." dedi. O zat beni işaret ederek yanınızda Nihat Bey varken bana niçin geldiniz?" dedi. Ben "Üstadım müşkil beyti ancak zatı âliniz hal edersiniz" diyerek beyitleri uzattım. Üstad yavaş yavaş izah ederken. Rypka süratle

²⁰ a.g.e., s. 34–36.

²¹ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 8.

fişlerini karıştırıyor ve bulduklarını yanına koyuyordu. Bir müddet izahına fasıla verince Rypka hemen “ Şu münasebet de var mı efendim?” diye sormaz mı? Hakikaten bu branşta büyük mütehassıs olan üstad hemen kağıtları bırakıp "Bunları biliyordunuz bana niçin geldiniz? Beni imtihan mı ediyorsunuz?" dedi. Ben hemen böyle bir şey mevzubahis olmayacağını temin ederek hakiki ziyaret sebebimizi anlattım. Ve neticede üstad benim izahatımı tamamen kabul etti. Hadiseyi Rypka bir görüşme esnasında edebiyat otoritesine anlatmış. Bunu bana söylediği zaman derin bir üzüntü ile "**Bunu yapmamalıydınız. Benim istikbâlimi mahvettiniz**" dedim. O, o derece saf ve temiz bir insandı ki, “ Nasıl olur efendim.” dedi. Ve “ Size teşekkür etsin.” dedi. **Jan Rypka'nın bu hakperestliği ilk edebiyat doktorasını verdiği halde 15 sene Darülfünuna intisabına mani olmuştu. Böyle bir ilim adamını sadece tanımış olmak bütün çekilen mahrumiyetleri unutturmaya kâfidir, sanırım.**”²²

Bu üzücülüğe rağmen ona işini ve mesleğini sevdiren şeylerde vardır.

“Yıpratıcı hadiseler dışında günlük hayatında onu sevindiren şeylerin başında ders verdiği sınıfta Şeyh Galib'in şiirini şerh ederken başının çatlayacak kadar zonkladığını buna rağmen şiiri şerh ettiğini, bir başka günse; Divan şairinin şiirini açıklarken, kendisine sanki birisinin şerh ettiğini, kendisine de bunu talebelere nakletmek kaldığını söylemişti. Kendisini böyle mesleki başarılar mesut ederdi.”²³

ÜNİVERSİTE HOCALIĞI:

Ancak 1933 yılında, Darülfünun'un lağvedilip yerine üniversite kurulması üzerine, "Şeyhi Divânını Tedkik" adlı teziyle ilk defa doçentlik imtihanı vererek, 20 Ağustos 1933 tarihinde Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Metinler Şerhi Doçentliğine tâyin edilmiştir. Böylece ehliyetini yeniden ispat ettikten sonra, fakülteye kırgınlığı sebebiyle, bu vazifeye başlamadan istifanamesini o zamanın Fakülte Dekanı Prof. M. Fuat Köprülü'ye vermişse de, bütün ısrarlarına rağmen istifası kabul edilmemiştir. Ali Nihâd Bey, "Zarurî yâ Mûsâ" diyerek doçent unvanıyla fakülte hocalığına devam etmiş; 1 Temmuz 1941'de de profesörlüğe yükseltilmiştir.

Fakülteadaki derslerinin yanında Yüksek Muallim Mektebinde ve İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde de ders vermiş olan Prof. Tarlan, 1 Ağustos 1972 yılında yaş

²² Tarlan, A. Siyadet, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan İçin*, Yaşar Matbaası, İstanbul – 1990, s. 53-54.

²³ a.g.e., s.9

haddinden Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü Başkanı iken emekli olmuştur. Uzun yıllar Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü başkanlığını yürüten merhum, 39 yılı üniversite hocalığıyla geçen 54 senelik meslek hayatında binlerce öğrenci yetiştirmiştir.

VEFATI

Emekliliğinden sonra da telif ve tercüme faaliyetlerini, ziyaretine gelen öğrencilerine, ilminden istifade etmek isteyenlere ilgisini, herkese sevgisini eksik etmeyen hocamız, farkında olmadığı amansız bir hastalığın ızdırabı içinde 1978, yılı 30 Eylülünü 1 Ekime bağlayan gece vefat etmiştir. Kadıköy Osmanağa Camiinde namazı kılındıktan sonra cenazesi, İçerenköyü Kabristanındaki ailesinin yanına defnedilmiştir. O tarihte doçent olan Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu, merhumun vefatı için aşağıdaki tarih kıt'asını yazmıştır:²⁴

“Bu mevki'de yatan bir âlem-i mânâdır ey zâir
Son üstadı budur Şerh-i Mütûn'un âlim ü şair

Bu Tarlan-ı fezâ-yı ma'rifet yani Ali-meşreb
Muvahhid ehl-i takva ârif-i billâh idi nâdir

Nihad Beydir bu seksen yıllık ömründen tam altmış yıl
Verip ta'lîm ü tadrîse olurken ilmîni nâşir

Erince "İrciî" emri dedi Allâh'a eyvallah
Gelip Kırklar dedi tarih mine'l-mahcûb ile'z-zâhir”²⁵

TARLAN AİLESİ

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Fatma Leman Hanımla evlenmiş olup, çiftin birkaç çocuğu henüz küçük yaşta vefat etmiştir, evladından sadece bu gün vefat etmiş bulunan 1927 doğumlu Adnan Siyadet Tarlan hayatta kalmış, ondan ve eşi Nursen Hanımdan da

²⁴ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 8

²⁵ Tarlan, A. Siyadet, *Merhum Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Hayatının Tek ızdırabı ve Kalan Hoş Sedasından Yankılar*, Emek Matbaacılık, İstanbul-1980, s. 132.

1971 doğumlu Nejat adını koyduğu²⁶ bir torun sahibi olmuştur. Fatma Leman Hanım, hocanın sağlığında 1973 Şubatında, hocanın gazeteci olan kardeşi Muhtar Tarlan'da 1982'lerde²⁷ vefat etmiştir. Tarlan'ın gelini Nursen Hanım ve torunu Nejat Bey halen Kadıköy'de Sahra-i Cedid'de ikâmet etmektedirler.

ŞAİRLİK YÖNÜ

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın, ilim ve fikir adamlığının yanında küçük yaşlardan vefatına yakın zamanlara kadar devam eden bir de şair yönü vardı. Daha önce ifade ettiğimiz gibi babası, Mehmed Nazif Bey de şair olup Divançesi 1327/1911 büyük Bayezid yangınında yanmıştı. Her ikisi de Seyyid Nigârî mensuplarından ve şiirleri mutasavvifâne olan büyük dayısı Ömer Keşfi ve onun oğlu Mehmed Kâşif Beyler de şairdi. Merhum hocamız Keşfi Divanı'nın ve Kâşifi'nin şiirlerinin kendisinde mevcut olduğunu söylemektedir.

Böylece, şair bir aileden gelmiş, dolayısıyla daha çocukluğunda şiir havasını teneffüs etmeye imkân bulabilmiş olan Tarlan, 1909-1910 yıllarında on iki yaşları civarında iken şiir yazmaya başlamıştır. Yazdığı ilk beyit şudur:

*“Hançer-i aşkınla açtın sîneme çok yâreler
İşledi cangâhuma tîr-i firâkın pâreler”²⁸*

Başlangıçta Servet-ı Fünun tesirinde kaldığını söyleyen Ali Nihad Bey, bir kaç yıl sonra:

*“O olmasaydı hayât-ı tahassüs olmazdı
Avuç kadar gönüle kâinat dolmazdı”*

beytini ihtiva eden, “Meryem Yahut Efsâne-ı Sevda” adlı manzum piyesini yazmıştır.²⁹

İlk neşri "Mektepli" mecmuasında çıkan “Sarhoş” adlı bir nesir parçasıdır. İlk yayımlanan şiiri de Halil Nihad'a nazire olup “Belli Değil” başlığını taşımaktadır;

²⁶ Not: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, torununa kendi ismiyle aynı anlama geldiği için Nejat ismini vermiştir. Nesil, soy, neseb, cibilliyet, tabiat anlamına gelmektedir.

²⁷ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 9.

²⁸ Tarlan, Ali Nihad, *Güneş Yaprak*, İstanbul, 1953, s.9

²⁹ a.g.e., s.16

“*Şebab*” mecmuasında çıkmıştır. Daha sonra şiirleri ve İran edebiyatına dair seri makaleleri *Servet-i Fünun*’da yayınlanmıştır.”³⁰

Tarlan’ın şairliği konusunda öğrencilerinden Mehmet Diriöz şunları söyler:“Ali Nihad Bey, değerli bir şairdir. Klasik tarzda Farsça, Türkçe gazeller ve çeşitli nazım şekillerinde şiirler. Halk Edebiyatımız vadisinde, bilhassa Tekke Edebiyatı vadisinde koşmalar, nefesler. ‘Servet-i Fünûncular gibi soneler, yeni tarzda manzumeler’. Milli Edebiyatçılar yolunda ve hatta serbest nazımla güzel şiirler yazmıştır. Hocamız mensur şiirler de kaleme almıştır. Her zaman bunları manzumelerinden daha çok sevdiğini söylerdi.”³¹

“*Hayatımda bir an dahi şairlik davasında bulunmadım*” diyen Tarlan, şiiri, bir meslek veya gaye olarak ele almamıştır. Aynı zamanda önde gelen bir Dîvan şairi de olan ve Muhib veya Muhibbi mahlasını kullanan Kanunî Sultan Süleyman (926-974/1520-1566) nın:

“*Muhibbi halvet-i dilde hemân eğlencedir ancak*

“*Öğünüp şi'r ile kimse demesin kim kemâlîm var*”³² dediği gibi Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan’ın da şiir yazmasını daha ziyade eğlence kabilinden telakki ettiğini söyleyebiliriz.

Farsça şiirleri de bulunan hocanın, kanaatimce bazı Farsça şiirleri Nefî’yle ilgili olarak onun:

“Türkçe dîvanında daha hikmet, irfan ve tasavvuftan bahsettiği ve bununla öğündüğü halde o dîvanda bunlar, kuru bir davadan ibaret kalır. Fakat Farsça dîvanının na’t ve kasidelerinde, bilhassa rubailerinde sanatkârımızın bu mühim cephesi gözümüzün önünde canlanır.”³³ tesbitini âdeta hatırlatır mahiyettedir.

Hece, aruz ve serbest olmak üzere her üç şekli de denemiş bulunan Ali Nihad Bey, aruz ve hece şiirlerinde ayrı bir mahlas kullanmamış; "Nihad" adını veya "Tarlan" soyadını mahlas yerine tercih etmiştir.

Bir kısım şiirleri, Güneş Yaprak ve Kuğular olmak üzere iki kitapta toplanmıştır. El yazısıyla olan şiir defterindeki bazı şiirleri, henüz yayınlanmadığı gibi dergi

³⁰ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 17

³¹ Diriöz, Meserret, “*Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*”, *Türk Kültürü*, C.17, S.193, 1978, s.56-60

³² Ak, Coşkun, *Muhibbi Dîvanı*, Ankara, 1987,s.337.

³³ Tarlan, Ali Nihad, *Nefî’nin Farsça Dîvanı*, İstanbul, 1944, s.5

sayfalarında kalmış, kitaplarına girmemiş veya alınmamış şiirlerinin mevcut olması da muhtemeldir. Mizahî veya hicviye nevinden şiirlerinin hiçbiri bildiğimiz kadarıyla yayınlanmamıştır.

Mensur şiirleri de dâhil, umumiyetle manzumeleri, bir hatıraya veya şahıslara veya müşahedeye bağlı görünen bir kısmında da tasvir ve duygu yönü galip olan ve:

"*Bu yazılar içinde en çok sevdiğim mensur parçalardır*"³⁴ diyen Prof. Tarlan'ın nazımdaki asıl üstadlığı, az da olsa hâlâ devam eden ve tarihî bir an'anesi olan "*Ebced Hesabı*"yla tarih düşürmesindedir. Prof. Tarlan'ın düşürdüğü tarihlerin çoğu yayınlanmamıştır.

"*Şair, dile tâbi değil, ona tasarruf edendir.*" diyen Prof. Tarlan, Mevlânâ'nın şiirinden bahsederken şiir ve şairle alâkalı olarak kendi düşünce ve görüşlerini de dile getirmektedir: "Kur'an-ı Kerîm "de: "Şairlere ancak âsîler tâbi olurlar. Biz ona şiir öğretmedik. Bu ona yakışmaz. Onun sözleri vahy-i İlahîdir ve Kur'an-ı Mübîn'dir" buyruluyor. Ancak Arap cahiliye devrinde, şairlerin Arap kabileleri arasındaki nüfuzu ve onların cahilane telkinleri buna sebeptir. İslâm, evvelâ bir akıl ve mantık dinidir. Bu sebepten ilk zamanlarda şiiri böyle mahkûm etmiştir. Ancak Cenab-ı Peygamber, bir hadislerinde, "*Şiirde muhakkak hikmet vardır. Beyan ve ifade de insanı büyüler*" diye şiiri asıl makamına yükseltmiştir...

Şiir bir kudrettir. Ve renksizdir. Zuhur ettiği bünyeden rengini alır, Bu itibarla mutlak olarak şiir hakkında hüküm vermek hatalıdır. O, muazzam bir kudrettir ve ruhlarda hükümandır. Şiirin ferd ve cemiyet üzerinde tasavvurun fevkinde bir tesir ve nüfuzu vardır. Bir kılıç gibidir, dostu da keser, düşmanı da. Onun içindir ki onun tesirini idrak edenler, ondan korkar ve cephe alırlar. Yahut onun himayesine sığınır.

Şiir, sınır cümlesinin mahsulü olduğu için daima muayyen ölçülen aşar. Basit düşünenler, müspet ilim karşısında şiiri istihfaf ederler. Hâlbuki insanı bir kül olarak gören ve mütalaa eden derin tefekkür, şiire hatta ilimden üstün bir makam tanımak mecburiyetini hisseder. Çünkü şiir, fikri ele alıp onu bütün insanî melekelerle birleştirerek bir terkip yapar ve ilmin teveccüh ettiği büyük meçhule, akli hayretlere düşüren bir süratle hücum eder. Eğer teşbih caizse ilim, yerden kendini kesemeyen bir

³⁴ Tarlan, Ali Nihad, *Güneş Yaprak*, İstanbul, 1953,s.4

araba, şiir, bir uçaktır. Hakîkî ve büyük kültür sahibi sanatkârlar; daima ilme öncülük etmişlerdir. Onlar gayeyi sezer ve gösterirler.”³⁵

“Fars Edebiyatını asır asır takip eden ve bu lisanın tekâmül safhalarını bilen Ali Nihad sessiz fakat ciddi bir surette daima çalışan ve okuduğunu benimseyen bir kabiliyettir.

Onun çalışmalarını, memleketimizdeki birçok münevverlerden başka, Ripka, Duda, Minorski gibi müsteşriklerin de takdirle karşıladıklarını görüyoruz.

Ali Nihad, Divan Edebiyatı vadisinde, Servet-i Fünuncular tarzında, millî edebiyat şekillerinde ye serbest nazım mahiyetinde cidden güzel manzumeler de yazmıştır. Fakat Ali Nihad hayatını münhasıran şiir yazmağa hasretmiş ve şairliği bir gaye olarak kabul etmemiştir. O, bilhassa Türk Edebiyatının estetiğini bulmak için var kuvvetiyle çalışmıştır. Divan edebiyatının bütün mazmunlarını, bütün hususiyetlerini çok iyi anlayan ve bilen Ali Nihad, Türkçe lisanının tekâmülünü de adım adım takip etmektedir.

Divan Edebiyatının kaidelerini tespite başlayan ve bu mesainin mahsulü olarak parlak eserler de vermiş olan Ali Nihad, bu işi bitirmeye muvaffak olduğu gün bu edebiyatın çalışma tarzı kolaylaşacak, bu metotlu ve sistemli çalışma ile klâsik edebiyatımızın bütün kaideleri, incelikleri nüansları meydana çıkmış olacaktır ve onun en büyük gayesi işte bunu başarabilmektir.”³⁶

“Nihad Bey'i bu muvaffakiyetlere götüren âmillerin başında geniş ve ihatalı ilmi, ardı arası gelmeyen tetkik ve tebebbûatı ile mevrus olan san'at dehası gelmektedir. Bu hasletler kendisini başka edebiyatçıların gitmediği bir yola şevk etmiş ve bu yolda tamamıyla apayrı yepyeni bir metot ortaya çıkarmıştır. İnsafen söylemek gerekirse bu metot, garpta, şarkta kendisinden evvel emsali görülmemiş metottu.”³⁷

UNUTAMADIĞI HOCALARI

"İlk hocam babamdı. Ondan okuma yazma ile Farsça ve Arapça'nın sarfını öğrendim. Bana Sâdî'nin Gülistân'ını, Bostân'ını, Hâfız'ın bazı gazellerini o okuttu. Burhan-ı Terakkî Rüşdiyesinde Arapça hocamız *Hasan Hayri Efendi* namında bir zat

³⁵ Tarlan, Ali Nihad, *Mevlânâ*, İstanbul, 1974, s.56-57.

³⁶ Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Ali Nihad Tarlan Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1937, s.9-10

³⁷ Haydar, Ali Dirioz, *Alim, Şair ve Mutasavvıf Ali Nihad Bey*, İstanbul, 1965. s. 9

idi. Sarıklı olmasına rağmen çok ileri fikirli ve kendine mahsus çok cazibeli bir tedaris usûlü vardı. Benim gibi diğer bütün talebeleri, onu o kadar çok severlerdi ki ne zaman Arapça bir cümleyi doğru okuyup anlasam, kalbimden bu hocamı minnetle anarım. Aradan seneler geçmişti. Ben Üniversiteye girmiştım. Konya'da Şeyh Galib hakkında bir konferans verdim. Konferans bitti, dışarı çıkıyorduk. Yolumun üzerinde Hasan Hayrı Efendiyi görmemeyim mi? Sakalını kestirmişti; fakat o necip sîmayı, o pırl pırl gözleri görünce olduğum yerde mihlandım kaldım. Öyle bir heyecan ve muhabbetle boynuna sarıldım ki gözleri yaşarmıştı. Ben kendimi tutamadım. Gözyaşları içinde ellerine sarıldım. Onları tekrar tekrar öpüyordum. Bu an hayatımın unutulmayacak bir anıydı. Alaca karanlıkta yanımda bekleyen uzun boylu bir zatı gördüm. Bu, beni arabasıyla bulduğum yere kadar götürmek için bekleyen Vali Nazif Beydi. Derhal döndüm:

- Beyefendi, dedim, beni mazur görünüz, nice seneler sonra hayatımda bana en çok tesir eden, bana en çok feyiz veren hocamı gördüm. Ve her şeyi unuttum. Vali Bey de bu manzara karşısında hakikaten mütehassis olmuştu.

Sultanî hayatımda yalnız bir sîma vardı: *İbrahim Necmi Bey*. O beni kendi öz kardeşinden ayırt etmezdi. Yüksek tahsil hayatımdaysa unutamayacağım iki büyük sîma *Namık Kemâlzade Ali Ekrem ve Ferit Beylerdi*.³⁸

Ali Nihad Bey, bilhassa son iki hocasını, her zaman sevgi ve saygıyla yâd ettiği gibi onlar da Nihad Beyi takdirle hatta hayranlıkla severlerdi.³⁹

YURT DIŞI GEZİLERİ ve ALDIĞI NİŞANLAR

Prof. Tarlan, meslek hayatıyla ilgili olarak ilk defa yurt dışına, Zerdüş'tün Gataları "Önsöz"ünde işaret ettiği üzere 1934 yılında Firdevsî'nin bininci yıldönümü dolayısıyla İran'da yapılan şenliklere, Türkiye Cumhuriyeti adına Fuad Köprülü ile birlikte gitmiştir. Ayrıca 1964'de Cento davetlisi olarak, 1966'da İranoloji Kongresi,

³⁸ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s. 37–38

³⁹ Ali Ekrem Beyin, Ali Nihad Beye sevgisini belirten ifadeler için bkz. a.g.e., s. 117. Ayrıca yazdığı notlar ve ithaf ettiği şiirler için bkz. İnci Enginün, Ali Ekrem Bolayır'ın Yayınlanmamış Şiir ve Mektuplarından TDED, İstanbul. 1986, c.XXIV-XXV, s. 109-127. Ali Nihad Bey kendisinde, Ali Ekrem Beye ait bir çok mektup ve şiirlerin olduğunu söylemiştir: A.g.e., s.109 Ali Ekrem Beyin, Nihad Beye hediye ettiği babasının mektubu için bkz. İnci Enginün, Namık Kemal'in Bir Mektubu, *Hisar*, Ankara, Temmuz 1975, S 139, s.25. Aynı mahiyette Ferit Kam için bkz. Yusuf Ziya İnan.a.g.e., s.36,136.

1967'de taç giyme töreni ve 1971'de (2500.yıl) Şehinşahlık törenleri ve İranologlar Kongresi olmak üzere dört kere daha İran'a gitmiştir. 1957 yılında Pakistan'a davet edilen merhum, muhtelif tarihlerde de Fransa, İngiltere, Almanya gibi Avrupa ülkelerinde bulunmuştur. Çeşitli teşekkür ve takdirnamelerden başka Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'a Pakistan'ın ve İslâm âleminin büyük şairi Allâme Muhammed İkbâl'in eserlerinin Türkçe'ye tercümesi ve yurdumuzda tanınmasına vesile olması dolayısıyla Pakistan devleti tarafından "Sitâre-i İmtiyaz" nişanı; 1973 yılında da İran edebiyatıyla alâkalı çalışmaları sebebiyle kendisine, İran Şahı Rıza Pehlevî tarafından "Âlî Hümâyun" nişanı verilmiştir.⁴⁰

KLASİK TÜRK EDEBİYATI KÜRSÜ ÇALIŞMALARI

Agâh Sırrı Levent Prof. Tarlan hakkındaki bir hatırasında şunları söylüyor: “Ali Nihat Tarlan, genç yaşta hazırladığı doktora tezini kalabalık bir dinleyici önünde yetki ile savunurken, bu kürsüye aday olduğunu daha o zaman ispat etmişti. Üniversite hayatında ilk doktora tezi onundur. "İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi" başlığını taşıyan bu doktora tezi, onun ilk eseridir. Bu konuda çalışacaklara her zamana en önemli kaynak olacak değerdedir. Nitekim ben “*Arap, Fars ve Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*” başlıklı eserimi hazırlarken, bu tezden çok yararlandığımı burada da belirtmek isterim⁴¹

“Prof. Tarlan Üniversite'deki 39 yıllık öğretim üyeliği görevinde çalışmasını klâsik Türk edebiyatı metinlerinin açıklanmasına ve anlaşılmasına tahsis etmiştir. Bunu yaparken klâsik edebiyatımızı birçok bakımdan etkilemiş olan İran edebiyatı mahsullerini de mukayeseli olarak incelemekten geri durmamıştır. İran tetkikçileri tarafından pek ilgi görmemiş bulunan Sebki Hindî (Hind Üslûbu) ile bilhassa meşgul olmuştur. Bu alanda büyük bir otorite olduğu herkes tarafından kabul edilmiş bir keyfiyettir. O'nun metin açıklamasına (metin şerhine) getirdiği en büyük yenilik, kendine has bir metoda dayanması, açıklamada şâirin psikolojisinin, şahsiyetinin ve bilgisinin hududlarını ölçü olarak kullanmasıdır. Eski metin açıklayıcıları (sarihler) bir beyiti açıklarken her kelime veya kavram üzerinde bildikleri her şeyi ortaya dökerler ve bunu yaparken beyitin asıl mânâsının büsbütün ortadan kayboluşuna, büsbütün ortadan

⁴⁰ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihat Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 9

⁴¹ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul-1965, s.140

kalkışma pek aldırılmazlar. Bir bakıma eski açıklayıcılık metodu -veya metodsuzluğu- hemen hemen açıklayıcının çağrışımlarına dayanır. Prof. Tarlan, “Metinler Şerhine Dâir” risalesinde ve “Edebî Sanatlar” adlı kitabında bu konudaki görüşlerini belirtmiş, “Şeyhî Divanını Tedkik”, “Divan Edebiyatında Tevhidler” adlı kitaplarıyla ve “Kadı Burhaneddinde Tasavvuf” başlıklı seri makaleleri ve değişik makalelerle metodunun örneklerini vermiştir.

Sanatkârın bizi ilgilendiren yönünün, ancak eserinde bulunacağı kanaatinden hareketle “Edebiyat tarihi edebiyatın tarihidir.” şeklinde özetlediği edebiyat tarihi görüşüne paralel olarak klâsik türk edebiyatı şâirlerinin eserlerinin tenkidli basımını hazırlamak yolunu açmış, bir yandan Hayalî Bey, Fuzûlî, Necâtî Bey, Ahmed Paşa ve Zatî divanlarını yayınlarken, diğer yandan bitirme -veya lisans- tezi için kendisine başvuran öğrencilerine klâsik şâirlerin eserlerinin tenkidli basımlarının hazırlanmasını konu olarak vermiştir. Türkiyat Enstitüsü'nde bulunan Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü'nce ve diğer kürsülerce yönetilmiş talebe tezlerinin birçoğu tenkitli basım hazırlığı mahiyetinde olup, Prof. Tarlan'ın açtığı yolun mahsulüdür.

Prof. Tarlan Farsça yazar Türk şâirlerinin eserleri üzerinde de durmuş, Yavuz Selim, Fuzûlî, Nefî divanlarını da Türkçe'ye çevirmiştir. Emeklilik devresinde Şeyh Galib'in Farsça şiirlerinin şerhini yapmakta, Alişir Nevâyî'nin Fânî mahlâsıyla tertib ettiği Farsça divanının ve Nâbî'nin ve Nefî'nin Farsça şiirlerinin Türkçeye tercemesi üzerinde çalışmıştır.

Pakistan'ın büyük şairi Allâme Muhammed İkbâl'in eserlerinin tamamını Türkçeye çevirerek bu büyük şairi yurdumuzda tanıtması ve iki millet arasında kültür münasebetlerinin derinleşmesindeki hizmeti dolayısıyla 1961'de Pakistan devleti, tarafından kendisine 'Sitâre-i İmtiyaz' nişanı verilmiştir. 1973 yılında, İran edebiyatı üzerinde yaptığı çalışmalarına karşılık Şehinşâh Âryâmeh Rıza Pehlevî tarafından 'Nişân-ı Âlî-i Hümâyûn' ile mükâfatlandırıldı. Ayrıca Tahran Üniversitesi Rektörü tarafından kendisine 'Menşûr-ı Sipâs' verilmiştir.”⁴²

KÜLLÜK SOHBETLERİ

1940'lı 50'li yıllarda Çınaraltı sohbetlerinin adı Küllük'tü. Küllük Beyazıt Camii'nin yola bakan kısmındaki kapısının yanında şairlerin, yazarların, tarihçilerin,

⁴² 1972-1973 Yıllarında Emekli Olan İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyeleri, İstanbul 1974,s.43.

edebiyatçıların devam ettiği bir kahvehane idi. Küllük'ü diğer kahvehanelerden farklı kılan müdavimleri idi.

Küllük'ün müdavimleri arasında kimler vardı?

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Prof. Dr. Mükremin Halil Yinanç, Ali Emin Çallı, Ahmet Hamdi Tanpınar, İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Neyzen Tevfik, Necip Fazıl Kısakürek ve daha pek çok meşhur şair ve yazar Küllük denilen bu kahvehaneye gelir; şiir, edebiyat ve tarih sohbetleri yaparlardı. Tabii bir de onları sürekli olarak dinlemeye gelen meraklı üniversite öğrencileri vardı. Buna bir nevi açık akademi diyebiliriz. Türkiye'nin yakın tarihinde Küllük'ün büyük bir yeri var. O bildiğimiz çınarın altında şiir, tarih ve edebiyat sohbetleri yapılırdı. Bunun adına "yaz ikindileri" de derlermiş. Malum, yaz ikindileri uzun olur. Buradaki sohbetlerden pek çok kişi istifade etmiş.

Sohbetlerin, tarihi konuşmaların yapıldığı bu türlü mekânlarda ayrı bir lezzet vardı. Her türlü düşünceye mensup kişiler de buralara gelir ve fikirlerini beyan ederlerdi. İnsanların ortak bir noktada birleşmesine sebep olan önemli bir unsur vardı. O da: sanat, şiir, edebiyat ve tarihti. Küllük 1950'li yılların sonuna kadar etkin bir şekilde devam etti. Ondan sonra 1960'lı yıllarda ise yine Beyazıt'taki Marmara Kahvehanesi'nde bu sohbetler sürdürüldü.⁴³

İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi kalem amiri şair Sıtkı Akozan⁴⁴: 1936 yılında neşrettiği "*Küllükname*"de Küllüğü; "*İstanbul'un göğsünde bir demet gül*" olarak vasıflandırmaktadır.⁴⁵

Prof. Tarlan dersini yalnız sınıfta vermezdi. Göksu, Kâğıthane, Beyazıt'taki (kıraathaneler) Küllük derslerinin devamına sahne olurdu. Etrafında daima öğrenci gurupları sevgi halesi gibi toplanırdı.⁴⁶

Prof. Tarlan'ın bir öğrencisi olan Mithat Sertoğlu o günlere ait bir hatırasını şöyle anlatıyor: "Ali Nihat Tarlan'ın hocalık - talebelik münasebetinden ileri bağlarımız Dârü'ttâlim'de kuruldu. Burası, Şehzâdebaşı'nda bugün mevcut olmayan Letafet Apartmanı'nın altında, bugün mevcut olmayan bir - eski deyimle- kıraathane idi. Camlı

⁴³ Gürlek, Dursun, "Çınaraltı Sohbetleri", Vakıf, 15 Ağustos 2002

⁴⁴ Prof. Tarlan arkadaşları Sıtkı Akozan'ın vefatı üzerine 2 sayfalık bir yazı kaleme almıştır. Tarlan, Ali Nihat, "Sıtkı Akozan" İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi- C.II, Sayı 3-4 (31 Mayıs 1948) s. 327-328

⁴⁵ Tarlan, A. Siyadet, *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan İçin*, Yaşar Matbaası, İstanbul – 1990, s.40

⁴⁶ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s. 22

kapısından girilince sol tarafta Edebiyat Fakültesi'nin hocaları ve onları saygı ile dinleyen bir kısım talebeleri oturuyorlardı. Çok zaman aralarına şehrin bazı tanınmış fikir adamları da karışırdı. Ali Nihad Tarlan ve Mükrimin Halil Yinanç hocalar içinde en sık görülenlerdi. Rıfki Melûl Meriç, Emin Ali Çavlı ve Doktor Lâmi Topuzluyu, bütün kış boyunca hemen her akşam burada bulmak kabildi. Münib Tunç'u da öyle... Bu topluluk yaz aylarında başka katılmalarla «küllük» de veya kestane altındaydı. Yahya Kemâl'in yalnız kestane altına geldiğini hatırlıyorum. Ahmet Hamdi Tanpınar ve Abdülbâki Gölpinarlı hem Küllükde, hem kestane altında bulunurlardı.

Bu sıralarda biz lâfa karışmaz, yalnız dinlerdik. Amma, bu sohbetlerin tadını ömrümçe unutmayacağım. Zarif nüktelerin, ince esprilerin şimşekler gibi çıktığı, arada rahat ve tatlı nüktelerin yükseldiği bu cidden üstün seviyeli, Akademik sohbetler sırasında çok zaman sormağa ihtiyaç hissetmeden sadece dinleyerek öğrenip elde ettiklerim, dört yıllık fakülte hayatımda fakültede öğrendiklerime hiç olmazsa müsavidir. Merhum Rıfki Melûl Meriç, 1938 yılında «Zâviye-i Esâfil-i Şark» ı ikinci defa açtığı zaman her hafta Cumayı Cumartesiye bağlayan gece onun evinde toplanmağa başladık. Bu ev, Şehzâdebaşı hamamının arkasındaki sokakta idi. Rıfki Melûl, şark usûlü rahat sedirlerle çevrili bir oda döşemişti. Ortada bir mangal vardı ve burada çay demlenirdi. Bu vazife de bana aitti. En mümtaz fikir ve ilim adamlarının toplandığı «zaviye» tam bir düşünürler kulübüydü. Burada geçen konuşma ve tartışmaları nasıl can kulağıyla dinlerdik. Dağarcığımızı doldurmağa nasıl çalışırdık. Saat bazan (gece) 2'yi, 3'ü bulurdu. Bir keresinde dağıldığımız zaman ufuklar ağarmağa başlamıştı. O gece Ali Nihad Tarlan'ı dinlemiştik. Bütün zamanı onun doyulmaz sohbeti doldurmuştu. Kapının önünde ağaran ufka bakarak:

“Bir şu'lesi var ki şem-i cânın

Fânûsuna sığmaz âsumânın”

beytini okudu.

Hâlâ «sohbetin lezzetiyle mest» bir halde bulunan Ahmet Hamdi Tanpınar, elini onun omzuna koydu ve bu beyti bazı kelimelerini değiştirerek tekrarladı.

“Bir nüktesi var ki fasl-ı cânın

*Fânûsuna sığmaz âsumânın”*⁴⁷

⁴⁷ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s. 149-150

Hikaye ve roman yazarı ve aynı zamanda da bir gazeteci olan Tarık Buğra'da hocası Prof. Tarlan'la olan o günlere ait bir hatırasını şöyle anlatıyor: “Profesörümüzü Darüttalim'deki değerli gurubun içindeki mümtaziyeti ile tanımak şansını elde ettim. Diyebilirim ki. (Küllük Kıraathanesindeki) o akşam sohbetlerinde edindiğim kültür havasını hiç bir kürsü karşılayamamış, hiç bir kürsü kafamı ve ruhumu o sohbetler kadar besleyememiştir. Tarih ve edebiyat içimde tortulaşır. Muhterem Ali Nihad Tarlan'dan kalma öyle cümleler vardı ki; bunların sanat ölçülerimin teşekkülünde başrolü oynadıklarını çekinmeden söyleyebilirim.”⁴⁸

KENDİ ve ESERLERİ HAKKINDA YAPILAN ELEŞTİRİLER

“Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan hakkında yazılan tenkîdî hususlar sınırlı olup bunlardan daha çok üzerinde durulanı, otoritesi olduğu metin şerhi sahasında yerine bir hayrülhalef yetiştirmemiş olduğu konusundadır. İkinci tenkit mevzuu, İran Edebiyatı (İstanbul, 1944) adlı eserinin telif olmayıp "intihal" olduğu iddiasıdır. Daha sonra vülgarize olarak hazırladığını ve Dr. Rıza Şafak'ın eserinden kısmî bir şekilde istifade ettiğini belirttiği bu eseri dolayısıyla merhumun, *intihalle ittiham edilmesi, onun hayatının en üzücü, en acı ve unutulmaz hatıralarından biri olmuştur.*⁴⁹

Sadece bir yazıda, birinci hususla da alâkalı olarak karşılaştığımız üçüncü görüş, Ali Nihad Beyin popüler olmadığı şeklindedir:

"Sayın Ali Nihad Tarlan bir gün derste Şeyh Galib'in:

“Yine zevrak-ı derûnum kırılıp kenâre düştü

Dayanır mı şişedir bu reh-i sengsâre düştü”

matla'lı gazelini yorumluyordu. Şiirin son beytini de kendisine özgü nazal bir ahenkle:

“Reh-i mevlevîde Gâlib bu sıfatla kaldı hayran

Kimi terk-i nâm u sâna kimi itibâra düştü”

diye okuduktan sonra beyitte iki defa geçen "kimi" sözünün "kimi zaman, arada bir, bazı kere" anlamında kullanıldığını belirtti. Hâlbuki bu şiiri ben, lisede okurken Necmettin Halil Onan'ın “*İzahlı Dîvan Şiiri Antolojisi*”nde görmüştüm. O kitapta bu

⁴⁸ Tarlan, A. Siyadet, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan İçin*, Yaşar Matbaası, İstanbul – 1990, s.43

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz: Tarlan, A. Siyadet, *Merhum Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Hayatının Tek İzdırabı ve Kalan Hoş Sedasından Yankılar*, Emek Matbaacılık, 1980, 135 sayfa

kelime "bazıları, bazı kişiler" olarak açıklanmıştı. Üstadın verdiği yeni ve doğru bilginin içimi hazla doldurduğunu unutamıyorum. Ne olurdu üstad dîvanlardan süzdüğü parçalardan böyle doğru ve orijinal açıklamalı bir antoloji de yayımlasaydı! Böyle bir eser -hiç ihtiyaç duymasa da kendisini popüler yapardı. Bilim adamı, kitleye mâl olduğu nispette etkisini yayabilir. Sayın Ali Nihad Tarlan, İstanbul Çelebisi, mütevazı karakterinden mi, ihtisas konusunun zor ve eski oluşundan mı nedir, halka uzak kalmıştır. Bundan başka rahmetli Ferit Beyin hayrülhalefi, niçin kendisine lâyük bir halef yetiştirmemiştir, bu güne değin? Kürsüsünün boş kalması ihtimaliyle karşılaşmaktan korkuyoruz...⁵⁰

Aslında hocayla alâkalı bu tür tenkitler temenni mahiyetindedir. Her ne kadar şerh yönünden hayrülhalefi olabilecek arkadaşımız Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu (1936-1987) yetişmekte idiyse de maalesef o da tam verimli olacağı çağında ve genç sayılabilecek bir yaşta aramızdan ayrılmış bulunmaktadır.

Son olarak tenkitler konusunda Prof. Tarlan'ın eserleriyle ilgili olanları söyleyebiliriz. Sırf bu dikkatle teşditlerde bulunmadığımız veya hakikaten çok olmadığı için bu konuda fazla malzemeyle karşılaşmış değiliz.

Fuzûlî Dîvanı (İstanbul, 1950) neşrinden sonra Nurullah Ataç'ın bir yazısını misal olarak gösterebiliriz.⁵¹

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi daha çok temenni mahiyetinde olan tenkitlerin dışında merhum hocamız, devamlı olarak medh ü sena edilmiş, olgunluğu, öğrencilerine, çevresine son derece müşfik davrandığı, hocalığındaki tesiri ve başarısı, gerek Türk, gerekse Fars edebiyatındaki bilhassa metin şerhindeki dünya çapındaki otoritesi ve nihayet yer yer çok hassas bir kimse olduğu, saf ve dürüstlüğü dolayısıyla çabuk kandırılabilceği özellikleri yazılmıştır."⁵²

Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın aynı hususa temas ettiğini görürüz: "Fakat ne yazıktır ki, Sayın Tarlan arkasında kendi yerini tutacak birini bırakmadan kürsüsünden ayrılmıştır. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında kendisinin de -açık söylemek gerekir- kusurları olmuştur. Metnin Şerhi sahasında çalışmak isteyen çok meraklı ve hevesli

⁵⁰ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s.48-49

⁵¹ Ataç, Nurullah, "Fuzûlî'yi Okurken", *Türk Dili* (dergi), Ankara,1954, C. III, S.36, s.710-714. Ali Nihad Beyin cevabı yazısı için bkz. a.dergi, c.IV, S.37, s.14-16.

⁵² Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 17

gençleri asistan olarak yetiştirmemiştir. Kürsüye aldığı kimseler metin şerhi mevzuuna alâka göstermemiş, daha çok edebiyat tarihi bahisleriyle meşgul olmuşlardır. Böylece Ali Nihad Tarlan, metinler şerhi sahasında bir “*hayrül halef*” bırakamamıştır.”⁵³

Ayrıca Prof. Tarlan’ın “*Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Dîvan Şiiri*” adıyla fasiküller halinde neşredilmiş olan eserini eleştirel bir yaklaşımla değerlendiren Robert Anhegger’in, “*Şiir Mecmualarında 16-17. Asır Divan Şiiri*”⁵⁴ adlı makalesi ile M. Ali Yekta Saraç’ın “Ali Nihad Tarlan’ın Edebî Sanatlar’ına Farklı Bir Yaklaşım,” adlı makalesini de ifade etmek yerinde olacaktır.⁵⁵

B- PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN’IN KİŞİLİĞİ

a- Yaşadığı Devrin Kişiliğine Etkisi

Faruk Nafiz ÇAMLIBEL, Nurullah ATAÇ, Ömer Asım AKSOY ile aynı yılda, Adnan Menderes, Peyami Safa, Ekrem Hakkı Ayverdi, Cevdet Sunay (1899), Reşid Rahmeti Arat(1900), Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer (1901), Kemalettin Tuğcu, Nazım Hikmet Ran, Orhan Şaik Gökyay (1902) gibi mühim simalarla da yakın yıllarda dünyaya gelmiştir.⁵⁶

Ali Nihad Tarlan, üç devir görmüş bir insandır. Bu üç devir; Meşrutiyet, İttihad ve Terakki ve Cumhuriyettir. “Güngörmüş” deyimini her şeyiyle hak etmiş bir insan olan Prof. Tarlan, büyük yıkılışlar ve kuruluşlara sahne olmuş bu üç devirde pek çok hadiseyi bizatihi yaşamış bir insandır.

Prof. Tarlan’ın dünyaya geldiği yıllara dikkat edilecek olursa bu yılların son birkaç yüzyılın belki de en hareketli bir dönemine rastladığı görülecektir. Bu denli hareketli bir dönemin insanın karakter oluşumunda ne gibi tesirleri olduğu ise ayrı bir araştırma konusudur.

⁵³Timurtaş, Faruk Kadri, “*Fikirler, Görüşler, Düşünceler*” Tercüman Gazetesi, 4/10/1978 s.2

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz: Anhegger, Robert, “*Şiir Mecmualarında 16-17. Asır Divan Şiiri*” Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 4, S.4, 1952, s.490-498

⁵⁵ Saraç, M. Ali Yekta, “*Ali Nihad Tarlan’ın Edebî Sanatlar’ına Farklı Bir Yaklaşım*”, İlmî Araştırmalar-8, İst, 1999

⁵⁶ [http://tr.wikipedia.org/wiki/Kategori:19. yüzyıl doğumlular](http://tr.wikipedia.org/wiki/Kategori:19._yüzyıl_doğumlular)

Tarlan, iki cihan harbi gibi dünyayı sarsan olayları ve ölüm kalım mücadelesi veren bir milletin Çanakkale Savaşı gibi pek çok cephedeki kahramanlıklarını acı tatlı tablolarla müşahade etmiş ve ömrünün en heyecanlı ve dinamik döneminde, 25 yaşında Cumhuriyetin ilanına şahit olmuştur.

b - Kişiliği

“Ali Nihad Bey, çok yönlü bir insandı. Her şeyden önce o, bir insan-ı kâimdi. Sonra hoca, ilim ve fikir adamı ve şairdi. Daima itinalı ve güzel giyinmesini seven, devamlı yüzü gülen, genizden gelen bir sesle ve gönülden süzülen bir şefkatle "Evlâdım!" hitabının; zarafette, hitabette ve sohbette maalesef nesli tükenen son temsilcilerinden bu İstanbul Efendisini benim gibi hatırlayan yüzlerce, belki binlerce öğrencisi, seveni olmalıdır.

“*İnsan, acı çektikçe olgunlaşır.*” kanaatini uyandırırçasına o gülen kahverengi gözlerin derinliklerinde, zaman zaman ıztırap gölgelerini hissederdiniz. Bilhassa, meslek hayatı boyunca zuhur eden bazı üzüntülerinin fazla tesiri altında kalması, aynı zamanda kendi hassaslığına, belki de aileden gelen bir hassasiyete veya yetiştirme tarzına, çocukluk dönemlerine bağlıydı. Nitekim onüç-ondört yaşlarına ait çocukluk veya ilk gençlik hatıralarından bahsederken:

"Ben, hemen daima insanlardan kaçan bir acayip ruha sahiptim."⁵⁷ ifadesi bu ihtimalleri hatırlatmaktadır."⁵⁸

“Ona şahsiyet kazandıran ve cemiyet hayatında iz bırakan şey fikirleri, eserleri ve duygularıdır.. Ali Nihat Tarlan hocamın dostluğu karşılıklı ailevî görüşmeler, sohbetler, her zaman hatırlanacak unutulmaz bir değer taşıyorsa bunun sebebi hocanın fikir ve ruh zenginliğidir. Bize her sözü ile bir hakikat sırrını açmış, her nüktesinde insanı anlatmış olan bu aziz varlığı saygı ile anarken yıllarca süren dostluğumuzun inci anıları olan hikmetli sözlerini de bir bir nakletmek, vazifemdir. İsterdim ki her meseledeki düşünce ve uyarılarını eksiksiz tespit edeyim ve O'nun fikir dünyasında hiç bir noksanlık kalmasın. Fakat ne yazık ki buna imkân yok senelerce biriktirebildiğim sözlerini, sohbetlerimizde bize yeniden yaşattığı anılarını, hatırlayabildiğim kadarıyla iletmeye çalışmaktan başka bir şey yapamayacağım. Çünkü O'nun hakkında bir eser

⁵⁷ Tarlan, Ali Nihad, *Mükrimin İçin, Mükrimin Halil Yınanç'tan Sohbetler*, İstanbul, 1962,s.77

⁵⁸ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 10

hazırlanırken ondan bir şey istemeyi, o, doğru bulmadığı gibi, biz de istemeye cesaret edemedik. Onun tevazuu bir takım anıların noksanlığını telâfiye mani oldu. Ancak şunu da arz ederim ki Ali Nihat Tarlan'ın, bizde bıraktığı iz insan gönlünde yaktığı lem'â, akıl ve idrak ufkumuzda çizdiği hedef kadar büyük ve kudretlidir. *Zaten her insan, tesir ettiği nispette bir şahsiyettir ve onun kudret ölçüsü de budur.* Onun içindir ki Ali Nihat Tarlan'ın fikirleri ve kişiliği üzerinde en doğru hükmü, yıllar yılı üzerimizde yaptığı etki ve unutamadığımız sözleri olacaktır. Bu gerçek de bizim en büyük tesellimiz ve ümidimiz olmuştur.”⁵⁹

Öğrencilerinden Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu hocasının şahsiyetini tahlil ederken şu hatırasını kaydediyor: “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine devam ederken hiç tanımadan, tesadüfen misafir olarak hocamın bir dersine girmiş ve o dersin tesiriyle fakültemi değiştirerek Edebiyat Fakültesine geçmiştim.

Prof. Tarlan, çevresine olduğu kadar bilhassa öğrencilerine karşı daima sevgiyle, hoşgörüyle sabır ve sükûnla davranabilen onların yaşları icabı ufak tefek yaramazlıklarını görmezden gelebilen bu hocaların hocası⁶⁰, bu konuda:

“Hoca, talebesinin ruhî halleri üzerinde usta bir piyanist gibi dokunacağı tuşları gayet iyi bilmelidir.”⁶¹ veya:

“Öğretmenin otoritesi bir bombaya benzer, hoca onu sınıfta hiçbir zaman patlatmamalıdır. Fakat öğrenci, bu bombanın bir gün patlayabileceğinden korkmalıdır. Sakın öğrencilere kızıp sınıfı terk etmeyin; çünkü o sınıfa tekrar gireceksiniz” derdi. En iyi müfettişin öğrenciler olduğunu, hocayı teraziyle tarttıklarını da ilâve ederdi.⁶²

Ali Oktay Çevre, Sermet Sami Uysal, Gönül Alpay Tekin gibi pek çok öğrencilerinin ortak kanaati şudur ki; Ali Nihad Bey'i Ali Nihad Bey olarak anlatmak onun şahsiyetini ifade etmeye çalışmak bilimsel kişiliğini ve sanat anlayışını ortaya koymaktan çok daha zordur.⁶³

⁵⁹ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s.48-49

⁶⁰ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 11

⁶¹ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s.37

⁶² a.g.e., s.38

⁶³ Tekin, Şinasi - Tekin, Gönül Alpay, *Journal of Turkish Studies, In Memoriam Ali Nihad Tarlan Hatıra Sayısı*, Harvard University Printing Office, Volume 3, 1979, s.36

“Ali Nihad Bey'i bir kere tanıdınız mı sevmemezlik edemezsiniz. Ama tanımak kelimesini burada 'gerçekten tanımak' yani 'bir insanı anlamak ve değerlendirmek' anlamında kullanıyorum...

Ali Nihad Bey'i tanıyanlar her şeyden önce onun zarafeti, diğer insanlarla olan ilişkilerindeki nezaketi üzerinde dururlar ve ondan çok iyi bir öğretmen olarak bahsederler. Bu gerçekten de öyledir. O yalnız sınıfta öğretmez. Bir gezintide, bir sohbet sırasında da öğretir veya durup dururken, beklenmedik bir anda odasının kapısını çalıp içeri giren ve ondan bir şey soran öğrencisi için de zamanı ve sabrı vardır. O her türlü zaman ve mekânda ve her türlü koşullarda bilgisini öğrencisine sunmağa hazırdır ve bu bilgiyi istemede, kendini hür hissetme hakkını karşısındakine verecek kadar mütevazıdır.⁶⁴

Ali Nihad Bey babasının görevle Manastır'da bulunduğu sırada devam ettiği Rehber-i Maarif adlı okulda ve Selanik'te buldukları sırada gittiği Fransız Lisesinde Fransızca öğrenmiş ve bu bilgisini Buhur Efendiden aldığı Özel Fransızca dersleriyle de geliştirmiştir. Daha sonra İstanbul Darülfünununa bağlı olarak geliştirilen Lisan Fakültesinde Farsçanın yanı sıra Fransızca öğrenimini devam ettirmiştir. Böylece Ali Nihad Bey öğrendiği bu yabancı dilin aracılığı ile başka bir kültürün dünyasına açılmış, içinde bulunduğu yüzyıldaki batı dünyasının düşünce sistemlerinden, kültür atmosferinden ve gelişmekte olan psikoloji biliminden ve bu bilimden hareket ederek sanat dünyasında gelişen psikolojik gerçekçilik (realizm) anlayışından da etkilenmiştir. Onun kütüphanesinde Fransız Edebiyatının bütün klasiklerini, 19. ve 20. yy. başlarındaki nazari veya tatbikî açıdan ele alınmış sanat ve edebiyata ait çeşitli görüşleri anlatan bir yığın Fransızca kitabı görmek mümkündür.

Görülüyor ki Ali Nihad Bey sadece kendi eski kültürümüzü iyi bilen biri değil, aynı zamanda kendi yaşadığı yüzyılın batıdaki düşünce dünyasını da iyi tanıyan bir insandı. Böyle hem kendi kültürünü iyi bilen hem de bunun dışında yabancı bir kültür ve düşünce dünyasını tanıyan insanlar gibi o da insanlara ve olaylara bakışında daha anlayışlı, ihatalı idi ve bilgi alanında hiç kompleksi yoktu. Her an her şeyin bir ilerleme içinde olduğunu bilir, bilgi alanında hep aşılmayı beklerdi. Bizlerden istediği tek şey, kendisini aşmamızdı. Onun getirdiklerini daha da geliştirmemizi, hatta gerekirse daha iyilerini koymamızı isterdi.

⁶⁴ a.g.e., s. 36

Ali Nihad Bey'i, böyle olgun, müsamahalı, sabırlı, âdil, insanlara saygılı, sevgi dolu, yüce yürekli bir insan yapan şey, onun edebiyat, sanat ve kültür alanında edindiği bilgileri değildir. Bütün bu sayılanlar, belki onun yapısında var olan böyle bir kişiliği daha çabuk meydana çıkarmaya yaramıştır. Ama muhakkak ki onu bildiğimiz Ali Nihad Bey yapan, hatta bilgisinin büyük bir kısmının da temelini meydana getiren şey, tasavvufun varlık ve insan hakkındaki görüşü, varlığı açıklayış tarzıdır. Bağnaz olmayan hakiki bir müslüman olarak yetiştirilmiş olan Ali Nihad Bey'in ruhsal yapısı tasavvufun bu görüşlerini kendine mahsus bir terkip içinde özümlemiş ve bildiğimiz Ali Nihad Bey'i yaratmıştır.⁶⁵

Nitekim o, bu hususta şöyle söyler: “*Aynı bahçede gül de diken de yetişir. Onları kendi halleriyle kabule mecburuz. Ne gül sevilmekten gururlanmalı, ne de diken hakir görülmekten utanmalıdır. Gül ve diken istidadının hakkını vermiştir. Güle güllüğünü dikene dikenliğini kim veriyor ki? . . . Onun için biz her şeyi ve her hâli yerinde hak görmeliyiz, kimseyi küçük görmemeliyiz.*”⁶⁶

Kendisinde bulunan sevme yetisiyle bütün varlığı kucaklayarak ve severek kendisine karşı kendini yenerek hakiki yaratıcıyı bulan insan kâmil insandır.⁶⁷

Ali Nihad Bey kuşaklar arasındaki anlaşmazlığa, bütün gayretiyle bir köprü kurmaktadır. Eskiye yeniye, yeniye eskiye itmekte, ortaya koyduğu sanat görüşüyle sanatın ve edebiyatın bir kül olarak düşünülmesini sağlamakta ve divan edebiyatının estetiğini, sanat anlayışını evrensel değerlere ve insanın değişmeyen yapı özelliklerine ilişkin olarak açıklamaktadır.⁶⁸

⁶⁵ a.g.e., s. 37

⁶⁶ İnan, Av. Yusuf Ziya, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan*, Sıralar Matbaası, İstanbul – 1965, s.23

⁶⁷ Tekin, Şinasi - Tekin, Gönül Alpay, *Journal of Turkish Studies, In Memoriam Ali Nihad Tarlan Hatıra Sayısı*, Harvard University Printing Office, Volume 3, 1979, s. 39

⁶⁸ a.g.e., s. 47

PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN'IN DÜŞÜNCELERİ

A- EDEBİYAT TARİHİ ya da EDEBÎ METİNLER TARİHİ

Milletlerin asırlar boyunca meydana getirdikleri edebî eserleri ve onları ortaya koyan edebî şahsiyetleri, ilk örneklerden başlayarak günümüze kadar tarihî gelişimlerini de dikkate alarak bunu ilmî metotlarla inceleyen bilim dalına edebiyat tarihi adını veriyoruz.

Eski Türk edebiyatında İslâmî gelenekten kaynaklanan bir tezkirecilik usulü vardı. Tezkireler, genel olarak, herhangi bir meslek ve sınıfa mensup sanatkârların hâl tercümelerini yani biyografilerini içinde bulunduran bir bakıma günümüzdeki antolojilerin işlevini üstlenmiş eserlerdi. Bizde bu tür eserlerin yazılması; 1538'de Edirneli Sehî Bey'in Heşt-Bihişt adını verdiği tezkiresi ile başlamakta ve Tanzimat sonrası yıllara kadar devam etmektedir. Yine bu alanda yazılmış olan Fatin Efendi'nin Hâtimetü'l-Eş'âr'ı (1855) türün son örneği olarak kabul edilmektedir. Kuşkusuz tezkire türü çerçevesinde kaleme alınmış eserleri çağdaş anlamda modern edebiyat tarihi olarak tanımlamak hatalı olur. Bunlar edebiyat tarihimiz için gerçekten çok değerli birer kaynak olabilirler, ancak bunlara, devirlerinin edebiyat tarihi gibi bakmak doğru değildir. Zaten bu eserlerde edebî malzeme ile tenkit birbiri ile iç içedir. Bu eserlerin meydana getiriliş gayesi de zaten bugünkü modern edebiyat tarihinin amaçları ve fonksiyonları ile de farklılıklar göstermektedir.

Bizdeki İlk Edebiyat Tarihleri

Bizde edebiyat tarihi adını taşıyan ilk eser; Abdülhalim Memduh'un (ö.1905) Târih-i Edebiyât-ı Osmâniyye (1888)'sidir. Bundan sonra müstakil şahısların çeşitli dergilerdeki hayat hikâyeleri dışında Muallim Naci'nin Esâmî, Osmanlı Şairleri gibi eserleri ile Fâik Reşad'ın Eslâf, Tercüme-i Ahvâl-i Meşâhîr adlı eserleri görülür. 1908'den sonra yine Fâik Reşad'ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye (1910) ve Şehabeddin Süleyman'ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye (1910)'si yine tezkirecilik geleneğinden çok ayrı düşünölemeyecek eserlerdir. Edebiyatımızda batılı anlamda edebiyat tarihi çalışmalarını başlatan ilk isim Fuad Köprölü olmuştur. Bu çerçevede önce Şehabeddin Süleyman ile birlikte Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı (1912)'ni çıkardı. Daha sonra Türk Edebiyatı Tarihinde Usul (1913), Âşık Tarzının Menşe' ve Tekâmülü Hakkında Bir

Tecrübe (1915) ve Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (1919) adlı eserlerini yayınladı. Yarım kalmış bir Türk Edebiyatı Tarihi(1920), Bugünkü Edebiyat (1923), Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar (1934), Türk Halk Hikâyelerine ve Saz Şairlerine Ait Metinler ve Tetkikler serisi çerçevesinde Gevherî, Erzurumlu Emrah, XVI. Asır Sonuna Kadar Saz şairleri, Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Destanı edebiyat tarihimizin hiç ele alınmamış kısımlarını tamamlayan çalışmalardır.

Edebiyat Tarihi Sahasında Yapılan Bazı Çalışmalar

Son yıllarda bu sahada kaleme alınmış çok sayıda eser vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: İbrahim Necmi Dilmen: Târîh-i Edebiyat Dersleri (2 Cilt, 1922), İsmail Habip Sevük: Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi (1924), Edebî Yeniliğimiz (2 Cilt, 1931-32), Yeni “Edebî Yeniliğimiz” (2 Cilt, 1940), İsmail Hikmet Ertaylan: Türk Edebiyatı Tarihi (1924), Sadeddin Nüzhet Ergun: Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümûneleri (1931), Hasan Âli Yücel: Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış (1933), Âgâh Sırrı Levent: Edebiyat Tarihi Dersleri, Tanzimat’a Kadar (1931),Tanzimat Edebiyatı (1934),Türk Edebiyatı Tarihi (1973), Divan Edebiyatı (1980), Servet-i Fünûn Edebiyatı (1938), Tahir Olgun: Başlangıcından Tanzimat Devrine Kadar Edebiyat Tarihimize Dair Manzum Bir Muhtıra (1931), Mustafa Nihat Özön: Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi (1941), Vasfî Mahir Kocatürk:Türk Edebiyatı Tarihi (1964), Neclâ Pekolcay - Selçuk Eraydın: İslâmî Türk Edebiyatı (2 Cilt, 1981), Ahmed Hamdi Tanpınar: XIX.Asır Türk Edebiyatı Tarihi (1949), Nihad Sami Banarlı: Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Mine Mengi: Eski Türk Edebiyatı Tarihi (1994).⁶⁹

Edebiyat Tarihçiliğinde İlk Bilimsel Çalışmalar

Her bilim ya da araştırma alanının, kendi adıyla anılan bir tarihi vardır. Felsefe tarihi, fizik tarihi, bilim tarihi örneklerinde olduğu gibi. Edebiyat tarihi de bunlardan biridir.

Türkiye’de adı edebiyat tarihi olan ya da edebiyat tarihi çerçevesinde tasarlanmış birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bunların pek azı dışında birçoğu yöntem sorununu

⁶⁹ Canım, Rıdvan, *Edebiyat Dersleri I-II*. (Dr. H. Ali Kasır ile birlikte) Denge Yay. İstanbul 1996, s. 7

dahi aşamamış, edebiyatın kronolojik dökümünü yapmak noktasından ileri geçemeyen ders kitabı düzeyindeki çalışmalardır.⁷⁰

Edebiyat tarihi denemeleri, edebiyatımızda Tanzimat döneminin sonlarında başlar. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarına değin sürdürülen denemelerden sonra edebiyat tarihçiliğinin bilimsel bir yöntemle ele alınması Milli Edebiyat döneminde başlar.

Edebiyat tarihinde yöntem denilince ilk akla gelen ad Fuat Köprülü'dür.

1909'da Fecr-i Ati topluluğuna giren Köprülü, değişik dergilerde yayımlanan şiirleri, polemikleri ve eleştirileriyle adını duyurmuştur. Köprülü'nün ilk olarak Bilgi Dergisi S.1' de yayımlanan Türk Edebiyatı Tarihinde Usul başlıklı makalesi, bir edebiyat tarihinin nasıl yazılacağı, edebiyat tarihçisinin karşılaştığı güçlükler, nasıl bir yöntem izlemesi gerektiği gibi noktalar üzerinde durularak, edebiyat tarihi yazılmasına bilimsellik getiren ilk incelemedir. Ancak makalenin yayımlanmasından üç yıl sonra Şahabettin Süleyman'la birlikte hazırladıkları Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı'nda göze çarpan yöntem eksiklikleri, ortaya konulan bilgilerin henüz tam olarak uygulanamadığını gösteriyor.⁷¹

Edebiyat Tarihi Ekolleri ve Tarlan Ekolü

“Edebiyat nazariyatı (edebiyat şinaslık, edebiyat teorisi) nin, sosyal ve siyasî tarihçiliğin sınırları üzerinde düşünebilme imkânı verecek sayıda ve kalitede yeterli monografilerin bulunmadığı bir devir için Köprülü'nün ve Köprülü ekolünün fikirleri hiç şüphesiz, benimsemesi ve uygulanması gerekli hükümlerdi. Dil tarihi ve edebiyat tarihinin, mezhepler ve tarikatlar tarihinin ve sosyolojik araştırmaların birbirinden yardımlaşmayı daha da şuurlu bir şekilde artırarak ayrıldığı bir devrede bu hükümlerin bazıları büsbütün unutulacak, bazıları az çok değişikliğe uğrayacak, bazıları da hayatîyetlerini sürdürecekti.

Köprülü ekolünden büsbütün kopmamakla beraber bazı hükümlere açıklık kazandırma gayretleri üç isimle karşımıza çıkıyor. Bunlar:

a) İlk edebiyat doktorumuz Ali Nihad Tarlan,

b) Ahmet Hamdi Tanpınar

⁷⁰ Kaplan, Ramazan, “*Edebiyat Bilgi ve Kuramları*”, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1071 AÖF Yayınları no: 592, Türkçe Öğretmenliği, Ünite -1, 1998, s.13–15

⁷¹ ÖnerToy, OlcaY, “*Milli Edebiyat Döneminde Tiyatro ve Öteki Türler*” T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, s.92

c) Mehmet Kaplan'dır."⁷²

Bu üç mühim şahsiyetten Tarlan, edebiyat tarihi ile alakalı düşüncelerinin ifade ettiği dönemde o güne kadar bu sahada yapıla gelen çalışmalardaki tasvip etmediği hususlar ve olması gerekenler üzerine parmak basar.

Ali Nihad Bey divan edebiyatı sahasındaki derin bilgi birikiminin aynı nispette büyük bir ürüne dönüşebilmesi için o güne kadar kimsenin yapamadığını düşündüğü hatta ifade ettiği zor fakat bir o kadar da elzem bir noktaya gözünü dikmişti. Hedef: Tamamen ilmî usullere dayanan indî yorumlardan uzak ve hareket noktası itibariyle ayağını sağlam bir noktaya basan bir edebiyat tarihi. "Böyle bir edebiyat tarihini yazacak ilim adamlarını yetiştirecek bir enstitü kurma gibi bir tasavvuru vardı. Ve salahiyetli bazı kimseler kendisine yardım vadinde bulunmuşlardı. Farsçadan yaptığı tercümeleri ile neşretmekte olduğu eski metinler, bu gaye etrafında toplamış çalışmalarından ancak bir kısmıdır. Eğer Tarlan'ın o tasavvuru kuvveden fiile çıksaydı, bugün bizce birçok meçhul hükmünde olan hakikatler bir bedahet haline gelecekti. Ayrıca sayısız eserler, tozlar altından kurtulacak ve maziye ait bu değerlerin yok olmasının önüne geçilmiş olacaktı."⁷³

Bu gayesinin tahakkuku adına Klâsik Türk Edebiyatı şairlerinin eserlerinin tenkitli basımının yolunu açmış, bir yandan Hayali Bey, Fuzuli, Ahmet Paşa, Necati Bey, Zati Divanlarını yayınlarken diğer yandan lisans ve bitirme tezi için kendisine başvuran öğrencilerine klâsik şairlerin eserlerinin tenkitli basımlarının hazırlamasını konu olarak vermiştir. Türkiyat Enstitüsünde bulunan Klâsik Türk Edebiyatı Kürsüsü'nce ve diğer kürsülerce yönetilmiş talebe tezlerinin birçoğu tenkitli basım hazırlığı mahiyetinde olup, Prof. Tarlan'ın açtığı yolun mahsulüdür.⁷⁴

Ali Nihat Beyin doğrudan doğruya edebiyat tarihini ele alan makaleleri birkaç tane ile sınırlıdır. Bunlar:

- 1) Edebiyat Tarihi Edebiyatın Tarihi Olmalıdır
- 2) Edebiyat Tarihi Üzerine (üstteki makalenin çok az bir farkla aynıdır.)
- 3) De L'histoire Litteraire isimli makalelerdir.

Fakat bununla birlikte:

⁷² Tural, Sâdık, "Edebiyat Tarihi Kavramı Etrafında", Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Samsun 1986, Sayı, s.35

⁷³ Diriöz, Haydar Ali, *Âlim, Şair ve Mutasavvıf Ali Nihad Bey*, Bürhanettin Erenler M., İst. 1965, s.16

⁷⁴ 1972–1973 Yıllarında Emekli Olan İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyeleri, İstanbul 1974, s.44.

- 4) Metinler Şerhi
- 5) Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dâhilî Tekâmülü
- 6) Edebiyatta Eskilik ve Yenilik
- 7) Edebiyatın Muhtelif Meseleleri Üzerinde Bir Gezinti
- 8) Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri,
- 9) Fuzuli Divan Önsözü
- 10) Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf IV
- 11) Necati Beg Divanı Önsözü
- 12) Edebiyat ve İlim
- 13) Fatih Devri Şairlerinden Ahmed Paşa
- 14) Mevlâna
- 15) Divan Edebiyatı (1- 2-7-8)
- 16) Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'la Bir Mülakat
- 17) Burhan Bozgeyik, Profesör Tarlan'ın Sohbeti gibi makalelerde de edebiyat tarihiyle ilgili çok önemli açıklamalarda bulunmuştur.

Edebiyat Tarihçisinin Hareket Noktası

Şimdi Tarlan'ın edebiyat tarihiyle alakalı görüşlerini ala alalım. Tarlan'ın bu hususla alakalı en temel makalesi *Edebiyat Tarihi Üzerine* isimli yazısıdır. Bu yazı aynı zamanda *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisinde* yayınlanmış bilimsel makaledir. Tarlan bu makalesinde ilk olarak: “*Her insanın daima hata edebileceğini ve birbirine insicamlı surette bağlanan, hatta birbirini teyit eden fikir binasının hareket noktasındaki ufak bir yanılmadan dolayı bir anda çökebileceğini göz önünde bulunduruyorum.*”⁷⁵ satırlarıyla konuya girer. Bu giriş cümlesini makalenin devamında edebiyat tarihi adına yapılan çalışmaların içinde bulunduğu yanlışlıkları ifade eden sert cümleleriyle irtibatlandırdığımızda aslında biraz onların esas yanlışlarının *hareket noktasındaki* yanlışlarından kaynaklandığını anlarız. O zaman; “*Hareket noktası ne olmalıdır?*” diye sorma ihtiyacı hissediyorsunuz. Pek çok yerde ifade ettiği bu konuyla alakalı en temel düşüncesini bir bakıma sonuç cümlesini peşinen ifade ediyor:

⁷⁵ Tarlan, Ali Nihad, “*Edebiyat Tarihi Hakkında*”, Türk Dili ve Edeb. Drg, İst.1965, C. XIII, s.12-18.

*“Edebiyat tarihi, edebiyatın tarihi olmalıdır.”*⁷⁶ ya da diğerk bir ifadeyle *“Edebiyat tarihi, her şeyden evvel edebî mahsullerin tarihidir.”*⁷⁷

Edebiyat Tarihi Nedir?

Ardından kendinden önceki diğerk yazarlar gibi gelenekleşmiş bir âdeti devam ettirir ve “Edebiyat tarihi nedir?” sorusuna cevap arayarak makalesini başlatır. *“Tarih, muayyen hadiseleri zaman çerçevesi içinde müatalaa etmek olduğuna göre edebiyat tarihi de “edebî hadiseler”in zaman çerçevesi içinde müatalaası demektir.”*⁷⁸ *“Zamanı ifade eden “tarih” kelimesi, metnin zaman içinde gelişmesini ifade içindir.”*⁷⁹

Edebiyat ve Edebî Hadisenin Hududunu Çizmek

Hemen ardından edebiyat tarihi yazmadaki güçlüklerin ve bu sahadaki belirsizliklerin temelinde yatan ana sebeplere şu cümlelerle ifade eder. *“Edebî hadiselerin hududunu çizebilirsek yolumuzun hayli aydınlanacağı âşıkârdır. Zannediyorum ki bütün güçlükler, edebiyat ve dolayısı ile edebî hadiseler hakkında sarih bir fikre sahip olmayışımızdan neşet etmektedir. Eğer bu sarahat teessüs etmiş olsaydı edebiyat tarihini yazarken en mantikî yolu ihtiyar eder, yani asıl edebî hadiseyi ele alır ve onu işlerdik.”*⁸⁰

Artık problem teşhis olmuş iş problemle alakalı çözüm yolları üretmeye gelmiştir. Ziya Paşa'nın ifadesiyle, *“İlet bilinmiş, müdâvâta tasaddî zamanı gelmiştir.”* İşe önce *edebiyat* ve *edebî hadisenin* hududunu çizmekle başlar.

*“İnsan, zihnî ve teessürî hayatı ile bir küldür. Hayatın bu iki cephesi ancak nazarî olarak birbirinden ayrılır.”*⁸¹ *“İnsanı -bir kül halinde- madde ve manası, yani iç ve dış âlemi ile tetkik sahasına çekmezsek onun hakkındaki hükümlerimiz daima eksik kalmağa mahkûmdur. İnsanın iç âlemini bütün şümulü ve tazammunu ile bize sanat*

⁷⁶ a.g.e., s. 12-18

⁷⁷ Tarlan, Ali Nihad, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvan Şiiri*, İstanbul 1948, Fasikül I. s.3

⁷⁸ Tarlan, Ali Nihad, *“Edebiyat Tarihi Hakkında”*, Türk Dili ve Edeb. Derg, İst.1965, C. XIII, s. 12-18

⁷⁹ Tarlan, Ali Nihad, *Necâtî Beg Dîvanı*, MEB, İstanbul, 1963, s.10

⁸⁰ a.g.e., s. 12-18

⁸¹ a.g.e., s. 12-18

gösterir. Sanat, hayatın daima canlı ve hâkim tarafıdır.”⁸²“Sanatın bir şubesi edebiyatın ve dil adını verdiğimiz bir sahada hükümran olur.”⁸³

“His ve fikir, şuurumuzda birbirine öyle sarmaş dolaş olmuş bir tarzda akar ki, ikisinden birini tam ve mücerret olarak ele almak istesek muvaffak olamayız. Hangisini biraz derinleştirsek ekseriya diğeri ile karşılaşırız.

Dil bu nehrin yatağıdır. Her nehir nasıl cereyanının sürat ve istikametine, aktığı sahanın mahiyetine göre kendisine bir mecra açarsa, diller de hayat ve sanat nehrinin böyle tabî surette açılmış yataklarıdır. Bu nehir, her zaman uslu akmaz, taşar, yatakta türlü değişiklikler husule getirir veya yeni bir sel yatağı teşekkül eder.

Edebiyat, dil bahçesinde esen bir rüzgârdır. Yaprakları kımıldatır, bir fırtına olur, onu savurur. Bütün bu kımıldanışlar, savruluşlar dil üzerindedir ve esaslı izler bırakır.

İşte dil üzerinde bu muvakkat veya devamlı izler, yani duygu, duygu ile imtizaç etmiş fikir, bu ikisinin kendilerini ifade için sarıldıkları muhayyile tezahürleri, bunları harekete getiren ilk heyecanın dile akseden ahengi, edebiyat dediğimiz şeydir. Görülüyor ki, insanın bütün ruhî melekeleri bu sahada faaliyet halindedir. Ancak fikir, edebiyat sahasına geçtiği zaman katiyetini değil çünkü fikrin esas hüviyeti değişmez ifade şeklini, vüsat ve şumulündeki kati çizgileri kaybeder ve ancak o zaman edebiyat dairesine girer. Bizi, esas fikrin doğru veya yanlışlığı değil, onun ruhu sarışı hassasiyetimize girişi, muhayyilemizi tahrik edişi ve bütün kendini ifade için büründüğü şekil alâkadar eder.

Bu suretle mevzuumuzun hududunu çizmiş oluyoruz.”⁸⁴

Yapılan İtirazlar

Tarlan, edebiyatı ve edebî hadiseleri müspet ilimler gibi masaya yatırmak düşüncesine gelmiş ya da gelebilecek itirazları peşinen cevaplıyor. “İhtimal ki: *"Bunlar, birer rüzgâr gibi yüzümüzü okşayan, belki tokatlayan, lâkin ele avuca sığmayan şeylerdir. Bunların boşlukta muayyen ve sarih çizgileri yoktur"* yollu bir itiraz vaki olur. Biz, bu edebî hadiselerin mükemmelen ele avuca sığacağı kanaatindeyiz.

⁸² a.g.e., s. 12-18

⁸³ a.g.e., s. 12-18

⁸⁴ a.g.e., s. 12-18

Hülasa, meşgul olacağımız sahanın sıklet merkezi teessürî hayatımızın dile in'ikâsı olacaktır. Bu in'ikâs, dilin bünyesinde vücuda gelen tahavvülât, duygu ve heyecan tesiri ile zihni hayattan ayrılış, zihnî hayatın prensiplerini ve şartlarını aşan muhayyile tezahürleri, fikirlerin katiyetlerini kaybedişi ile taayyün eder.

Sanatın bu farikası üzerine eğilince bütün hayatı kavrayan ve edebiyat tarihçilerini şaşırtıp buhranlara sevk eden bir mevzu genişliği hayli daralır ve ilmî, mantikî mecrasına girer.”⁸⁵

Edebiyat Tarihçiliğinin Odak Noktası

Her ilmin bir merkezleştiği nokta, bir de bu noktanın etrafında ikinci derecede alâkadar olduğu mevzular vardır. Edebiyat tarihinin odak noktası nedir? Sualinin cevabını almış olduk. Peki, etrafında ikinci, üçüncü derecedeki daireler nelerdir? Merkezle irtibatı nasıl temin edilir? Şimdi de bu soruların cevabını arayalım.

*“Her ilim şubesinin bir merkezleştiği nokta, bir de bu noktanın etrafında ikinci derecede alâkadar olduğu mevzular vardır. Bu mevzular, başka ilimlere aittir. Fakat o nokta etrafında ehemmiyetlerine göre uzak veya yakın daireler çizerler. **Tarih ve fikir tarihi, edebiyat tarihinin etrafında üçüncü ve dördüncü dairedir. Psikoloji ve biyografi birinci ve ikinci dairededir.***

Merkez noktasını sarahatle tayin edip merkezden muhite doğru ancak lüzumu takdirinde ve lüzumu nispetinde genişletebilirsek mazbut bir şekilde ve ilmin şiarına lâyük vuzuh ve emniyetle yürüyebiliriz. Bütün bu tarih, fikir, hayatı, biyografi ve psikoloji merkez noktası etrafında birer yapıştırma gibi müstakil parçalar halinde kaldığı zaman ilim namına çok gülünç bir mevkie düşeriz, sanırım. Merkez noktası ile bu dairelerin hakiki ve sağlam irtibatı temin edilmezse yazdıklarımız haşviyattan ibaret kalır. Her tabî hadise gibi edebiyatın da zaman ile kati neticelere bağlanabilecek, kanunlarla tayin edilecek bir ilim olduğuna inandığımız için, ilimde fazla bir tek kelimeyi haşiv ilmî faraziyenin şeraitini tecavüz eden bir tek indî hükmü gülünç ve manasız addetmekte mazuruz.”⁸⁶

⁸⁵ a.g.e., s. 12-18

⁸⁶ a.g.e., s. 12-18

Edebiyat Tarihi Çalışmalarının Değerlendirilmesi ve Çeşneci Zihniyeti

Burada birden Tarlan'ın üslubu sertleşiyor ve edebiyat tarihi adına yapılan çalışmaların bütününe birden hedefe koyarak eleştiri okuna tutuyor.

“Kanun ve nizam mefhumunun âlemşümül manzarası karşısında sanat hadisesinin ilmî bir vuzuh ve katiyete erişemeyeceğini düşünemiyoruz. Sanatı bir sis, bir bulut daha doğrusu metafizik bir esir telâkki edip onu ancak ruhî bir zevk zaviyesinden temaşa edenlerin ve o "esrar"ı içip sayıklayanların itirazlarını hissetmiyor değiliz. Fakat bırakalım onlar enfüsî âlemlerinde hezeyanları ile meşgul olsunlar. En ufak ilmî disiplinden mahrum bu dimağlara yukarıdaki "sanat hadisesi" terkinin muzâfî olan "hadise" kelimesi kâfi bir cevaptır sanırız.

O halde edebiyat tarihi bahçesini hakikî mahsulüne nefes aldırılmayan tufeylilerden temizlemek zamanı artık gelmiştir. Edebiyat tarihlerini açınız. İçinde bol bol tarih, coğrafya, biyografi, fikir tahlilleri, indî hükümler ve psikoloji kırıntıları bulacaksınız. Yegâne rastlayamayacağınız şey, edebiyat tarihidir. Çünkü bunların hiç birisi edebiyat değildir. Bazen edebiyata giren varsa da ekseriya bu giriş disiplinsiz ve başıboştur. Bu tufeyli bilgilerin hiç birisi de tam ve kanaat verici bir irtibatla esas mevzua bağlanmamıştır. Bu derleme bilgi mozaiğini yapmak kolay bir iş olduğu için hücum bu cepheyedir. Bu yolda şimdiye kadar yapılan en faydalı iş hakiki edebiyat müverrihinin önüne sağlam etiketli malzeme yığmaktan ibaret olmuştur ki, bu da edebiyat tarihine çok büyük bir hizmettir.”⁸⁷

Tarlan'ın indî hükümler verme, ilmî disiplinden mahrumiyet gibi hususlardan pek çok yakındığına şahit oluyoruz. Muhtemelen sağlam bir edebiyat tarihi yazılamamasının önündeki en büyük engellerden biri olarak ta bunu görüyor. Şimdi bu serzenişlerinden bazılarını aktaralım.

*“Edebiyat tarihi, hâlâ çeşneci zihniyet ve mantığından kurtulamamıştır. O sahada verilen hükümler, hemen tamamen amiyanedir. Meselâ üslûbu kuvvetlidir, lisana hâkimdir, hassastır, liriktir... gibi hükümler ilim muvacehesinde bir kıymet ifade etmez. Çünkü anlayış ve ilmî itminan, yerleşebilmek için sağlam toprak arar. Bu amiyane hükümler birer "niçin?" mezarıdır ve tamamen şahsîdir”.*⁸⁸

⁸⁷ a.g.e., s. 12-18

⁸⁸ Tarlan, Ali Nihad, “Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dâhilî Tekâmülü”, CHP Konf. Serisi-Kit.3 Ank, 1939, s. 21

“Tezkerecilikten bugünkü edebiyat tarihi anlayışına kadar geçen zaman içinde bu ilim şubesinin mahiyetini teşkil eden zihnî hayattan inhıraflar, bu saha üzerine eğilenleri de gayr-i ihtiyarî sihri altına almıştır. Onun karşısında tam bir idrak muvazenesini muhafaza etmek güçtür. Eğer şöyle bir teşbihe cevaz verilirse, denebilir ki bir şarap fabrikasının çeşnicisi münekkit, kimyageri edebiyat âlimidir. Çeşnicinin o zevk içinde eriyip sarhoş olması zarurîdir. Bu sarhoşluk neticesinde verdiği hükümler, elbette, kimyageri çok alâkadar eder. Onu da etütleri içine almaya mecburdur. Ancak tanzim edeceği rapor, tamamen ayrıdır. Edebiyat tarihi, hâlâ çeşneci zihniyet ve mantığından kurtulamamıştır. O sahada verilen hükümler, hemen tamamen amiyanedir. Meselâ üslûbu kuvvetlidir, lisana hâkimdir, hassastır, liriktir... gibi hükümler, ilim muvacehesinde hiçbir kıymet ifade etmez. Çünkü anlayış ve ilmî itminan, yerleşebilmek için sağlam toprak arar.

Bu amiyane hükümler birer «niçin?» mezarıdır ve tamamen şahsîdir. Elmayı meyvedir diye tarif etmek elma hakkında bize ne derece amiyane bir bilgi verirse, bir sanatkâr hakkında yukarıda saydığımız hükümleri sıralamak, bizi bundan fazla tenvir etmez.”⁸⁹

“Sanatkârı edebiyat tarihi içinde yalnız hâl tercümesi ve eserlerinin listesi ile belirtmek hiç bir şey ifade etmez... Sanat vakıasını, hakikatine nüfuz eden bir gözle gördükten sonra, edebiyat tarihini tamamen ayrı bir anlayışa tâbi tutmak zaruridir. Bu günkü edebiyat tarihlerinde mevcut olan şair terceme-i hâlleri, devir ve muhit tetkikleri, psikoloji denemeleri, fikir hayatı çizgileri... mevzuun hakikati bakımından tamamen ikinci ve üçüncü derecede şeylerdir. Hiç birisi sanat değildir. Asıl zaman içinde inkişaf eden mevzu ele geçirilememiştir. Bunlar hakikî sanat gelişmesi hakkındaki istifham işaretlerinin bir noktasını dahi izale edemiyor, ilim zihniyeti ilerledikçe tekâsüf eden, kararın bu istifham işaretini yıkmak için, tamamen ayrı bir metot ve anlayışla işe girişmek lâzımdır.”⁹⁰

“Edebiyat tenkidinde evvela ilim metodu lazımdır. Eğer ilmî tetkik yapmak istiyorsanız hiç bir şiir üzerinde şu kadar güzeldir, bu kadar güzeldir demeyeceksiniz. Hiç bir şair için büyük şairdir, orta şairdir demeyeceksiniz. Bırakın onu duyan duysun.

⁸⁹ Tarlan, Ali Nihad, *Necâtî Beg Dîvanı*, MEB, İstanbul, 1963, s.10

⁹⁰ Tarlan, Ali Nihad, “Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dâhilî Tekâmülü”, CHP Konf. Serisi-Kit.3 Ank, 1939, s. 21

Siz yalnız şairin ruh portresi nedir onu ortaya koyacaksınız. Bir şairin ruh portresi de eserleridir. Yoksa terceme-i halini yazmada bu edebiyat tarihidir diyenlere yazıklar olsun. Böyle edebiyat tarihi olmaz. Sanatkârların tarihidir. Şimdiye kadar bizim edebiyatımıza maalesef ilim ışığı aksetmedi. Sanatkâr hakkında ne fikir veriyor, eser hakkında nasıl mukayeseler yapıyor, onun ruhi portesini psikoloji usulleriyle nasıl tetkik ediyor, bunları göreceğiz. Edebiyat bu şekilde tetkik edilirse diğer ilimler için de büyük bir ışık olur. Bütün ruhi ilimlerinin psikolojik ilimler için büyük bir ışık olur.

Bıkmayacaksınız, usanmayacaksınız, mukayeseler yapacaksınız. Bunun için halk edebiyatını öğreneceksiniz, sark edebiyatlarına eğileceksiniz.”⁹¹

“Divan edebiyatı içinde ekoller vardır. Lâkin bundan hiç birimizin haberi yoktur. Çünkü şimdiye kadar bu edebiyat üzerine ilim ve metot ışığı tevcih edilmemiştir. Sadece zevk için okunmuş veya bir kaç gazeline göz gezdirdikten sonra tamamen sübjektif hükümler verilmiştir. Verilen bu hükümler maalesef ilmî esasa dayanmaz. Edebiyat, bir sanattır. Yukarıda da dediğim gibi herkes kendine göre ondan bir zevk alır veya almaz. Lâkin bir de ilim mevzuudur.”⁹²

“Edebiyat tarihimize maalesef şimdiye kadar ilim görüşü ile bakılmamıştır. Bu tarihi yazmak için evvelâ edebî hazinemizi tamamen meydana çıkarıp, beşerî ilimlerin ışığı altında tetkik etmek lâzımdır. Edebiyat tarihimiz bugün yoktur. Şairlerin tercüme-i halleri, eserlerinin sosyoloji, felsefe, psikoloji bakımından incelenmeleri, eserlerinin isimleri edebiyat tarihi değildir.

Edebiyat tarihi; bizzat edebiyatın tarihidir. Bu ise tamamen ayrı bir yoldur ve esastır, diğerleri ikinci ve üçüncü derecede gelir. Ben, gücüm yettiği kadar bu hazinelerimizi evvelâ meydana çıkarmaya çalıştım.

Sanatkâr kül halinde insandır. Onun sanatı hakkında hüküm verebilmek için evvelâ bu hususiyetinin her cephesini tetkik etmek lâzımdır

Sanat eseri eksik olarak tetkik edilirse verilecek hüküm ilmî olmaz, eksik olur. Bir şairin üç-beş beytini, birkaç şiirini gözden geçirip, tamamen indi bir hüküm verilemez. Çünkü eserin her satırında ondan bir parça vardır. Bir topraktan yetişen

⁹¹ Bozgeyik, Burhan, “Profesör Tarlan’ın Sohbeti”, İlme İrfana Ümrana Köprü (Dergi), 1977, Y.1, S.9, s.16-20

⁹² “Ali Nihat Tarlan’la Bir Mülâkat”, MTTB Aylık Neşri, İst. 1977, S.18–19, Şubat-Mart, s.50-59

bir fidan ne ise bir sanatkârın kaleminden çıkan sanat eseri de odur. Hiçbir farkı yoktur. Bir fidanı nasıl türlü bakımdan ilim gözüyle tetkik ediyorsak, sanat eserini de öyle tetkik edeceğiz. Birincisi ne kadar tabîi ise ikincisi de o kadar tabîidir.

Bu sanat tetkiki ilmî tetkiklerin en zorudur.

Ahmed Paşa'nın kaç tarihinde doğduğu, kaç tarihinde Bursa'da müderrislik ettiği, kaç tarihinde Edirne'de kadılık ettiği, bunlar bir sanatkârın değil alelade bir insanın hal tercümesidir. **Bunlar ancak sanatını izah ettiği derecede mühimdir.** Lâkın asıl edebiyat ve edebiyat tarihi yukarıda söylediğimiz gibi bu değildir. Görülüyor ki artık edebiyat ve edebiyat tarihi pek yeni bir devreye girmiştir. İlim görüşü lâzımdır.”⁹³

“Bilinmeyen bir şey hakkında müspet veya menfî değer hükmü vermek, ilme ve mantığa aykırıdır. **Sanatın bir ilim mevzuu olduğu fikri yeni kabul edilmiş, fakat tetkik yolu yanlış tutulmuştur. Hududu anlaşılmamış, işin daima kolay tarafına gidilmiş ve hemen daima sübjektif hükümlere mahkûm edilmiştir.** İlim, daima objektiftir ve öyle bir mahfazadır ki içinde en sübjektif mevzular için yerler ayrılmıştır. Şimdiye kadar Divan edebiyatı mahsulleri sadece bir zevk, hissî ve fikrî bir tatmin elde etmek için okunmuştur. **Hâlbuki insanî melekeler bu edebiyat üzerinde o kadar muvaffakiyetli tecelliler göstermiştir ki bir asır boyu ömrünü bu incelemeye vakfeden insan bile bazen, duraklar ve şaşırır.** Şairlerimiz hakkında verilen kıymet hükümleri sübjektiftir. Hiçbir vesikaya dayanmaz. **Onların eserleri içine nasıl fikrî ve ruhî bir hazırlıkla gireceğiz? Çok defa müstahkem bir kaleye benzeyen bir beyti, neresinden girerek fethedebileceğiz? Hissediyorum ki bu satırlar genç neslimizi ve garplı münevverlerimizi yadırgatacaktır.**”⁹⁴

“Sanat sadece bir zevk vasıtası telâkki edildiği için değeri hakkında daima sübjektif hükümler verilmiş, tarihi ise bu hükümlere sanatkârların hayatının ilâvesi ile vücuda getirilmiş. Hiçbir zaman bir sanat eseri bir tabiat hâdisesi gibi ele alınıp onu vücuda getiren şeraitin hakiki mahiyetine, sanatkârın yaptığı ruhî ve dimağı cehde ve onun psikolojisine metotlarla nüfuz edilmemiş; fikirler, duygular, hayaller de alınıp bunların tarihî seyri ve mahiyetleri incelenmemiştir. Hülâsa bu büyük müessese ciddî ve

⁹³ Tarlan, Ali Nihad, “Fâtih Devri Şairlerinden Ahmed Paşa”, Tohum (dergi), Fetih Özel Sayısı, İst. Mayıs 1971, S.61, s.8-15

⁹⁴ Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatı I”, Millî Kültür, Kültür Bak., Ank, Ocak 1977, C.I, S.1, s.16

metodî bir mesaiye mevzu olmak saadetine erememiştir. Divan Edebiyatı'nın içyapısı çok derin tetkike muhtaçtır.

Sanatın çok zengin bir kolu olan ve bütün insanî melekelerin müşterek mahsulü bulunan edebiyat, hakikî ilim zihniyeti karşısında meçhullerle dolu bir âlem olarak kalmıştır. Bu husustaki nokta-i nazarımı muhtelif yazılarımda ve eserlerimde izah etmiş ve umumî hatlarını *Anchiv Orientalni No: 4 de De l'histoire litteraire* başlıklı makalede arz etmiştim.”⁹⁵

EDEBİYAT TARİHÇİSİNDE ARANACAK VASIFLAR

Tarlan kafasındaki edebiyat tarihçisinin özelliklerini belli bir sıra halinde şöyle ifade ediyor. Öncelikle bir edebiyat tarihçisinde (biri doğuştan gelen diğeri de iradî) iki özelliğin olması gerektiğinden bahsediyor. “*Berveçhi peşin şunu kaydetmek lâzımdır: Edebiyat müverrihi, sanatkâr ruhunun derin duygularını kuvvetli bir şekilde duyacak kadar sanatkâr bir ruha ve bu duygu ve heyecan tezahürlerini mantık ve ilim görüşü ile tetkik edebilecek derecede kanuna inanmış bir dimağa sahip olmalıdır.*”⁹⁶

Bunlardan birincisi her ne kadar çalışmayla kısmen elde dlebilecekse de esas olarak mizaçla alakalı bir husus olup, diğeri kişinin gayreti ve hayat görüşüyle alakalıdır.

Bu özelliklere sahip bir edebiyat tarihçisi Tarlan’ a göre aşağıda gelecek hususlara riayet etmek şartıyla ancak beklenen neticeyi verebilecektir. Bu aynı zamanda şu demektir ki bu iki hususiyete sahip olmayan bir kimse asla bu yolda yürüyemez. Bu özelliklere sahip bir edebiyat tarihçisi şu hususlara dikkat etmelidir:

1) “*Hangi cemiyetin edebiyat tarihini vücuda getirecekse, o cemiyetin ferdiyetini bütün ruhu ve safiyeti ile tespit ve tayin edecektir. Bunu tespit ve tayin ederken icap ettikçe, coğrafi ve daha bununla alâkadar diğer bilgilere müracaat mecburiyetindedir. O cemiyet içindeki sanatkârı değerlendirmek, umumî farikalar içinde hususî taraflarını daha sarîh hatlarla çizebilmek için bu ferdî tip bir miyar bir fon olacaktır. Bu ilk vazifedir. Çünkü heyecanın fışkırdığı ve aktif hale geldiği memba odur.*”⁹⁷

⁹⁵ Tarlan, Ali Nihad, “*Kadı Bürhaneddin’de Tasavvuf -4*”, İ.Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, (XI. Cildinden Ayrı Basım) Edeb. Fak. Matb., İstanbul, 1961, s.19-24

⁹⁶ Tarlan, Ali Nihad, “*Edebiyat Tarihi Hakkında*”, Türk Dili ve Edeb. Derg, İst.1965, C. XIII, s. 12-18

⁹⁷ a.g.e., s. 12-18

Başka bir ifadeyle “*Bir ilim adamı, sanatını tetkik ettiği cemiyetin ruhuna intibak edecek bir kabiliyeti haiz olmalıdır.*”⁹⁸

Her cemiyetin kendine göre bir insan tipi vardır. Bu tipin oluşmasında yaşanılan yerin coğrafi şekilleri, iklim yapısı, kültür düzeyi, örf adetler vs gibi pek çok etkindir. Bu şartlar değiştiğinde bu ortak insan tipinde de değişimleri gözlemlemek mümkündür. Tarlan, edebiyat tarihçisinin inceleyeceği sanatkârın içinde yetiştiği bu cemiyetin manevi şahsiyeti diyebileceğimiz bu insan tipini iyi tespit ve tayin etmesi gerektiğini ifade ediyor. Ve bunu tespit ederken coğrafya, psikoloji hatta tarih gibi ilimlerden de istifade etmesi gerektiğini ardından da sanatkârın bizim için bir fon olacak olan cemiyetin bu ortak insan tipinden farklı yanlarının tespit edilmesi gerektiğini ifade ediyor.

2)“*Teşekkül anından ele aldığı devre kadar dilin geçirdiği tahavvülâtı, bu tahavvülâtın mekanizmasını onun bünye ve dehasını bilmek ve bu bilgiye istinaden bu içtimaî müessesenin o andaki durumunu ve bilhassa inhina kabiliyetini göstermek mecburiyetindedir. Çünkü edebiyat, heyecan ile dilin izdivacından doğan bir bebektir. Bir bebekte ana ve babanın ne nispette tesiri varsa, edebî mahsulde de dil ve heyecanın o derecelerde tesirleri görülür. Bu dil durumunu tespit, onun sanatkâr elindeki türlü tezahürlerini vuzuh ile gösterebilmek için zaruridir ve bir miyar mahiyetindedir.*”⁹⁹

Bir edebiyat tarihçisi asır asır konuşulan dili dilin geçirdiği evreleri bilmelidir ki sanatkârın dil ortaya koyacağı zekâ oyunlarından yaptığı terkiplere kadar neler ortaya koyduğunu ve bu sahadaki kudretini görüp gösterebilsin. “*Heyecanın dil ile ifadesi ise edebiyattır.*”¹⁰⁰ diyen Tarlan, bu hususu sair makalelerinde şöyle ifade eder:

“*Eserleri okuya okuya her asrın vasatı bir dil durumu hafızamızda belirmiştir. Sanatkârları elimizdeki bu ölçüye vurarak dile getirdikleri yenilikleri, ileriliği anlayabiliriz...*”

Beytin içi anlaşıldıktan sonra dil bakımından tetkiki icap eder: Mısra veya beyit mimarîsi asırlarca süren bir gelişme mahsulüdür. Ondaki ustalık sınırı çizilmiş hece toplantısı içine tabîlikten, vuzuhtan hiç bir şey kaybetmeksizin geniş bir hayal, duygu

⁹⁸ Tarlan, Ali Nihad, “*Divan Edebiyatı-1*”, Millî Kültür, Kültür Bak., Ank., Ocak 1977, C.1, S.1, s.14

⁹⁹ Tarlan, Ali Nihad, “*Edebiyat Tarihi Hakkında*”, Türk Dili ve Edeb. Derg. İst.1965, C. XIII, s. 12-18

¹⁰⁰ Tarlan, Ali Nihad, “*Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dâhilî Tekâmülü*”, CHP Konf. Serisi-Kit.3 Ank, 1939, s.25

veya düşünce sıkıştırmaktır. Sanatkâr, bunda ne kadar ustalık gösterebilmişin? Vezin, dili ne kadar sıkılmıştır? Bazen kelimelerin yan yana getirilişleri anlayışa yeter bir vuzuh vererek cümlelerin tabî vaziyetine gerekli olan ara bağlarını ortadan kaldırır. **Divan edebiyatının dil ve ifade bakımından gelişme yolu budur. Sanatkâr bu yolda ne yapmıştır? Bütün bunları meydana çıkarmak ihtiyacındayız. Bu tetkik bizi yalnız sanatkârın dil bakımından ileri veya geri olduğuna dair bir hükme götürmez, onunla beraber sanatkârın ahenk hususundaki zevkine, zekâsının kudretine, cemiyetteki dil şuurunu ne kadar benimsediğine delâlet eder.**

Bu maddeler sanatkâr varlığının statik kısmıdır. Hayal kompozisyonu içine girdiği zaman da o ruhun dinamik durumunu çok doğru olarak bize gösterir. Bu kompozisyonda maddelerin zekâ mimarının elinde nasıl oynadıklarını, nasıl yaklaşip uzaklaştıklarını görür ve o mimarın zekâsının işleyiş biçimini, gücünü; ruhunun ne derece mudil ve ne derece dolu olduğunu açıkça görürüz. Yalnız bununla kalmaz, maddeleri bir terkip haline getirirken dil ve sentaks bakımından neler yaptığını görür ve bu husustaki kudretinin derecesini en doğru bir ölçüye vururuz.”¹⁰¹

3) “**O cemiyetin sanat telakkisini aydınlatacaktır. Çünkü her şeyden evvel sanatkâr hakkında verilecek ilmi kıymet hükmü bu telâkkiye istinad eder, sanatkâr her ne kadar ferdi uzviyet ve içtimaî amillerin çizdiği muayyeniyet dairesi içinde ise de, iradesini bu yola tevcih etmiştir. Kıymet hükmü hiç bir zaman mutlak olamaz.**

Sanatkârın istikbale doğru büyüyen veya küçülen sanat değeri; çok karışık amillerin taht-ı tesirinde olduğu için hakiki kıymeti ifade etmez.”¹⁰²

Önce Tarlan’ın sanat telakkisinden ne anladığına bir bakalım. “Sanatkâr, bütün uzviyeti ile aldığı veraset hamulesiyle bir süjedir, Bütün hayatî şerait ile beraber onu saran cemiyet, objedir. Bu ikisinin çarpışmasından sanat eseri vücuda gelir. Haricî veya dâhilî bir ihsas ile şuuru tembih edilince onun hayatî kıymeti karşısında sinir cümlesi müspet veya menfî bir vaziyet alır. Yani heyecanlanır, tedailer yapar, bu müspet veya menfî sarsılmadan sanat eseri doğar. **Sanat telâkkisi, bu çarpışma neticesinde meydana çıkan mahsulün mahiyetinin zevk bakımından değeri demektir.**”¹⁰³

¹⁰¹Tarlan, Ali Nihad, “Metinler Şerhine Dair”, Suhulet Basımevi, İstanbul 1937, s.25-26

¹⁰² Tarlan, Ali Nihad, “Edebiyat Tarihi Hakkında”, Türk Dili ve Edeb. Drg. İst.1965, C. XIII, s. 12-18

¹⁰³ Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatında Sanat Telâkkisi”, Üniv. Konf. Serisi, İstanbul 1946, s. 86

Sanat telâkkisi bu olunca o zaman bir ilim adamı, sanatkâr hakkında bir hüküm verirken bu telakkiye dayanarak hareket etmeli, bu günkü zevk anlayışına göre hüküm vermekten ve daha öncede uzun uzadıya ifade edildiği gibi indî yorumlara girmekten sakınmalıdır.

*“Divan edebiyatı tarihî zaruretlerin bir mahsulüdür. Her sanat telâkkisi de bu tarihî zaruret içindedir.”*¹⁰⁴ Ya da başka bir ifadeyle *“Her sanat eseri, beşerî bir ihtiyacın mahsulüdür. Her devrin, kendine göre, bir sanat telâkkisi vardır. Bu telâkki fert ve cemiyetin müşterek malıdır. Ve o cemiyet içinde bir vakıadır. Münakaşa kabul etmez. Ve bir ilim adamı, asırlarca evvel vücuda gelip inkişaf eden bir sanat telâkkisini bugünkü zevki ile ölçemez, değerlendiremez. Bir ilim adamı, sadece vakıaları ve onların sebeplerini izah eder. Bu telakkinin mahiyeti ve değeri hakkında, objektif vesikalara müstenit bilgi verir. Bu ilim adamının elinde insan denen muamma vardır. İlmin terakkisi nispetinde, bu muammayı bir tarafından tahlile uğraşır. Mesaisinin gayesi, insan hakkında imkân nispetinde bir kanaate varmaktır. Bu ise çok ehemmiyetlidir, insan zihnî ve teessürî hayatın müşterek mahsulüdür. Ancak teessürî hayat çok daha ağır basar. Bazen zihnî hayatımıza kadar nüfuz eder. Bir ilim adamı, sanatını tetkik ettiği cemiyetin ruhuna intibak edecek bir kabiliyeti haiz olmalıdır. Arz ve talep meselesini, etrafla hisleri, yanı semantik tahayyülleri ilmî tahlil ve mukayeselerle meydana çıkarmalı ve daha buna benzer esaslı incelemeler neticesinde bir hükme varabilmelidir.”*¹⁰⁵

Edebiyat Tarihi Nasıl Yazılmalı?

Tarlan, buraya kadar ki kısımda bir girizgâh mahiyetindeki hususları ifade ettikten sonra iş edebiyat tarihini yazma kısmına geliyor. Edebiyat tarihçisi, eserini yazma işine nasıl ve nereden başlamalı? Ve nasıl bir yol takip etmelidir? Tarlan’a göre:

*“Evvela eserler tespit edilir. İnsanın teessürî hayatına ait mevzuları kül veya cüz’ halinde ve muayyen bir dozda ihtiva eden eserleri ele almak zaruriyetindedir.”*¹⁰⁶

¹⁰⁴ a.g.e., s. 95

¹⁰⁵ Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatı-1”, Millî Kültür, Kült. Bak., Ank., Ocak 1977, C.1, S.1, s.14

¹⁰⁶ Tarlan, Ali Nihad, “Edebiyat Tarihi Hakkında”, Türk Dili ve Edeb. Drg. İst.1965, C. XIII, s. 12-18

Çünkü daha öncede geçtiği gibi **“Edebiyat tarihi, her şeyden evvel edebî mahsullerin tarihidir.”**¹⁰⁷

“Edebi eseri, edebiyat tarihi bakımından ayırt etmek hayli mühim bir meseledir. Esasen her insanda bir sanat çekirdeği mevcuttur. Lakin nasıl her çekirdek serpilip bir fidan vücuda getirmezse her insan da içindeki bu kabiliyeti sere serpe inkişaf ettirecek şartlar bulamaz. Bazı çekirdekler oldukları yerde çürürler. Bir parça hayat eseri gösteren ve bir iki yaprak açıp kuruyanlar vardır. Boy boy fidanlar ve ağaçlar arasında seçme nispet ve farikalarını objektif olarak tayin oldukça güçtür.

Bu merhalede müverrih yalnız edebi metinlerle baş başadır. Zaten edebiyat namına tek mevcut onlardır. Metinlere göre nev’iler ayrılır. Bu nev’ilerin taksiminde göz önüne alınacak nokta sanat telakkisidir. Çünkü edebi cereyanlar onun üzerinde teessüs eder ve ona göre istikamet değiştirirler.

Edebî hâdiseleri tetkik ve tasnif ederken göz önünde bulunduracağımız şey, daima eserdir. Cemiyetin en canlı tarafı olan sanat cephesini incelerken bu hayat manzarasını bozmamak, onu bütün hareketleri ile göstermek lâzımdır. Edebî mahsul, duygu, fikir ve muhayyilenin imtizacından müteşekkil bir varlıktır. Duygu, muhtelif psikoloji usulleri ile basit unsurlarına irca ve tayin edilebilir. Duygu ve onunla mümtezic fikir, ya muhayyileyi kullanıp kendini ifade eder yahut dil üzerinde hususî bir tasarrufla akis bırakır. Gerek aklî prensipler haricine çıktığı için sanat sahasına aldığımız bu muhayyile tezahürleri, gerek dil üzerindeki izler, gerek zihnî ölçüyü derece derece aşan duygu hamleleri edebî mahsul içinde berrak bir suyun içinde dolaşan balıklar kadar vazıh görülebilir. Nev'in teessürî hayat âlemine, fert tipi ve dil durumu yolu ile girmesini bilen ve ruhunu o devre intibak ettiren sanatkâr bir edebiyat müverrihi, sanat telâkkisinin aydınlattığı bu sahada edebi hadiselerin üzerine hakikî kıymet hükümleri etiketini emniyetle iliştirir ve onları mahiyetlerine göre tasnif eder.”¹⁰⁸

Bu son birkaç paragraf edebî metinden sanatkâra, eserden müessire nasıl gidilmesi gerektiğini ifade etmesi açısından oldukça önemlidir. Edebiyat tarihçisi **“duygu, fikir ve muhayyilenin imtizacından müteşekkil bir varlık olan edebî mahsulü”**

¹⁰⁷ Tarlan, Ali Nihad, “Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvan Şiiri”, İ. Ü. Yayını, İstanbul 1948, Fasikül I. s.3

¹⁰⁸ Tarlan, Ali Nihad, “Edebiyat Tarihi Hakkında”, Türk Dili ve Edeb. Drg, İst.1965, C. XIII, s. 12-18

öyle ele almalıdır ki, ona tatbik ettiği psikoloji yöntemleriyle sanatkârın her türlü duygu hamlelerini, hayale ait tezahürleri, dil üzerindeki izleri ve zeka oyunlarını edebî mahsul içinde adeta berrak bir suyun içinde dolaşan balıklar kadar vazih görülebilmeli ve sanatkârın ruhî portresini ortaya koyabilmelidir ki neticeye ulaşılmış olsun. Bu öyle kolay bir iş değildir. Ciddi bir birikim ve vukufiyet istemektedir.

Sanatkârın Ruhî Portresini Ortaya Koyma

Tarlan; sanatkârın ruhî portresini ortaya koymanın önemini pek çok yerde dile getirmiştir. Önemi açısından bunlardan bazılarını şöylece ifade edebiliriz:

“Bir sanat eserini psikolojik usullere göre tetkik edersek arkasında bir âlem görürüz, Bu âlem bindir ruhî ihtiyacın, ihtibâsın türlü kalıplara dökülmüş, türlü imtizaçlar yapmış bir muhassılasıdır.”¹⁰⁹

“Divan edebiyatı, asırlarca, aynı imajlar ve hayaller içinden sürüp giden bir edebiyat değildir. Muhtelif okullara ayrılır. Ancak bu sanat hususiyetleri, az veya çok, hepsinde görülebilir. Bu edebiyatın tarihini yazmak için evvelâ, metinlerin içinde şairlerin ruhî portrelerini çıkarmak, ondan sonra da onları edebiyat tarihi içine yerleştirmek icap eder. Bütün bu incelemelerin gayesi, mensup olduğumuz büyük Türk Milletinin sanat dehasını ortaya koymaktır. Bu ise evvelâ, ilmin vazifesidir.”¹¹⁰

“Bir beyit, yalnız lügat manası ile iktifa edilirse hiç bir şey anlaşılmaz. Şairin bu kelime topluluğu içinde hakikî maksadını aramamız lâzımdır. Her kelime, arkasında bir sürü manalar ve inançlar sürüklemektedir. Bu onun içyapısıdır. Ve edebiyat tarihine geçecek olan ise şairin bu iç portresidir. O, bu siması ile edebiyat tarihine geçer.”¹¹¹

“Ancak şunu hatırlatalım ki bir edebiyat tarihçisinin vazifesi evvelâ sanatkârın ruhî portresini çizmek, âdeta onun ruh ve dimağında dolaşırçasına tamamen objektif bir tetkike koyulmaktır.”¹¹²

¹⁰⁹ Tarlan, Ali Nihad, “Bir Rubai’nin Düşündürdükleri”, Mevlana Güldestesi, Turizm Derneği, Konya 1964., s.55

¹¹⁰ Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatı 2”, Millî Kültür, Kültr Bak., Ank., Mart 1977, C.I, S.3, s.15

¹¹¹ Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatı 7”, Millî Kültür, Kültr Bak., Ank., Eylül 1977, C.I, S.9, s.49

¹¹² Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatı 8”, Millî Kültür, Kültr Bak., Ank., Ekim 1977, C.I, S.10, s.55

“Bu sebeptendir ki bir edebiyat âlim ve müverrihi, sanatkâr dimağının her tecellisine nüfuz edecektir ki, hükmü tam olsun. Bu ise, sanat eserinin tam olarak elinde bulunması ile kabildir.

İş, sanatkârın iç âleminin portresini vücuda getirmeğe gelince onun ihmal edilen her çizgisi, her gölgesi bir noksandır. Eserinin her satırında sanatkârın bir parçası vardır. Eseri ilmî usullerle tasnif, mevzularını, müşterek noktalarını tayin, hülâsa burada tafsili çok uzun sürecektir ameliye ve mukayeselerden sonra hüviyetini tam bir itimat ile vuzuha çıkarmak lâzımdır ki, sanatkâr, edebiyat tarihi mevzuu olabilsin.”¹¹³

“Siz yalnız şairin ruh portresi nedir onu ortaya koyacaksınız. Bir şairin ruh portresi de eserleridir.”¹¹⁴

Edebiyat Tarihçisi İyi Bir Metin Tahlilcisi Olmalıdır.

Edebiyat tarihçisi aynı zamanda malumatını iyi bir sentez potası içinde eritip ortaya yepyeni ve kendine mahsus bir terkip meydana getirebilmek kudretinde olmalıdır.

“Bilindiği üzere lügatlerin; "unsurlarını ayırma, halletme, çözümlenme, analiz" şeklinde manalandırıldığı tahlil, Fransızca "analyse" (analiz) kelimesinin karşılığıdır. Genel manasıyla metin tahlili; dille vücut bulmuş her türlü metni (dinî, ilmî, edebî, fikrî) inceleyip çözümlenmek demektir. Metin tahlili, edebiyat tenkidinin bir türü olarak değerlendirilebileceğimiz edebî eseri inceleme ve çözümlenme tarzıdır. Dolayısıyla ilgi alanı tamamıyla edebî olan metinlerle sınırlıdır.

XX. yüzyılın başından itibaren Batı'da görülmeye başlanıp giderek yaygınlaşan metin tahlilinin en temel amacı, edebî eseri bir bütün olarak çözümlenmektir. Çözümlenme gayretinin amacı ise, eseri -en azından-muhteva, yapı, dil ve üslûp bakımından anlama, değerlendirme ve anlatmaktır.¹¹⁵ Bir başka ifadeyle, metin tahlili, "herkesin tabî olarak yapmış olduğu anlama ve değerlendirme cehdini daha derin, daha sistematik bir şekilde"¹¹⁶ yapmaktır.

¹¹³ Tarlan, Ali Nihad, *Necâtî Beg Dîvanı*, MEB, İstanbul, 1963, s.10

¹¹⁴ Bozgeyik, Burhan, “Profesör Tarlan’ın Sohbeti”, İlme İrfana Ümrana Köprü (Dergi) 1977, Y.1, S.9, s.16-20

¹¹⁵ Çetişli, İsmail, “Metin Tahlili”, Metin Tahlillerine Giriş-1Şiir, Akçağ Yay, Ankara 2006, s.75

¹¹⁶ Kaplan, Mehmet, *Hikâye Tahlilleri*, Dergâh Yay., İst, 1979, s.7-8.

Mevlana üzerine yazdığı bir makalesinde “İlim, yarım insandır; şiir, bütün insan. İlim bir tahlildir, şiir terkiptir Bu itibarla şiirin payesi, çok yüksektir.”¹¹⁷ sözleriyle aynı zamanda terkinin (metnin) tahlil karşısındaki durumunu bizlere ifade eden Tarlan bu konuyla alakalı şunları söylüyor:

“Tahlil, hiç bir zaman terkinin küllî hüviyetini değiştirmez. Bunların ikisi de ayrı ayrı şeylerdir. Tahlil, bir küllün unsurlarını bize göstererek onun mahiyeti hakkında tecrübesimizi bir itminan ile karşılar. Bir mevcut daima bir küldür ve vakiadır, tahlil nazârîdir. Bütün mevcudatı bize bir kül olarak veren hilkat, tahlili de ruhî bir ihtiyaç haline getirmiştir.

Edebiyat tarihçisi hangi cemiyetin edebiyat tarihini yazıyorsa, o cemiyetin teessürî hayatına ait bu malzemeyi bir obje olarak eline alıp asırlar boyunca yürüyüşlerini, bize gösterecektir. Bunlar madde madde tasnif, muhayyile mahsullerini derece derece kategorilere ayırıp tayin ve gelişmelerini tespit, kelimelerin hayatını ve cümle formlarının, nazım şekillerinin inkişafını takip ve bunların karakteristik numunelerini, tiplerini ilmî bir sarahatle tavsîh edecektir. Bunun neticesinde nev'ilerin edebî manzaraları teşekkül eder.”¹¹⁸

Bu çerçevede metni tahlil edecek olan edebiyat tarihçisi, gerçekten amacına ulaşabilmek için en azından şu sorulara cevap bulmak durumundadır:

“Acaba sanatkâr eserinde hangi muhteva üzerinde durmaktadır? Bu muhtevanın çekirdeği nedir? Çekirdek nasıl dal-budak salmakta ve nerelere kadar uzanmaktadır? Eserde okuyucuya iletilmek veya sezdirilmek istenen mesaj nedir? Mesajın takdiminde nasıl bir yol izlenmiştir? Sanatkârın duygu, kültür ve estetik dünyasının kaynakları neler olabilir?

Acaba esere hâkim olan muhteva hangi yapı/form sınırları içinde sunulmaktadır? Yapı/form, hangi alt birimlerden oluşmuştur? Söz konusu alt birimler arasında nasıl bir mantıkî veya estetik bağ/bağlar ve bütünlük kurulmuştur? Yapı/formun gelenekle olan ilişkisi veya yenilikleri nelerdir?

Acaba muhteva ve yapıya hayat veren dil, nasıl bir hassasiyetin ürünüdür? Kelime kadrosunun kaynağı nedir? Sanatkârın dili ferdî ve orijinal bir biçimde kullanabilme becerisi ve bu becerinin seviyesi için neler söylenebilir? Eser, ne tür imaj,

¹¹⁷Tarlan, Ali Nihad, *Mevlana-(III)*, Hareket (Dergi), İstanbul, Mart 1968,c.III, S.27, s. 13-14

¹¹⁸Tarlan, Ali Nihad, “*Edebiyat Tarihi Hakkında*”, Türk Dili ve Edeb. Drg. İst.1965, C. XIII, s. 12-18

sembol, alegori, mazmun ve diğ er edebî sanatları ihtiva etmektedir? Eserin bütününe hâkim olan üslûbun mahiyeti ve nitelikleri için ne tür bir hüküm verilebilir? Eserin muhteva, yapı, dil ve üslûp bakımından geleneğe bağlı veya gelenekten farklı olan yönleri var mıdır?”¹¹⁹

Sanatkâr ve Cemiyet

Tarlan her şeyden önce bir fert olan sanatkârı bir fidana onu bağrında besleyip büyüten toplumu da toprağa benzetir. Sanatkârdaki bütün yükseliş ve alçalışların toplumla doğrudan irtibatı vardır. Tarlan işte bu noktada sanatkârın -yukarıda da uzun uzadıya örneklerini verdiğimiz- “*ruhî portresini*” çıkarmanın önemine işaret eder ve şöyle der:

*“Şimdi sanatkâra gelelim: Sanatkâr, evvelâ bir ferttir. Fert ile cemiyet geniş çizgileri ile ve fazla mazi ve verasete kaçmadan toprak ile ona dikilen fidana benzer. Kabiliyet ve madde hususiyeti ferttedir. Onu besleyen, yetiştiren, kuvvetlendiren veya zaafa düşürüp öldüren cemiyettir. İlk iş olarak sanatkârın ruhî bina ve teşekkülünün fârikalarını bulmak mecburiyeti vardır. **Bu bina, onun biyografisinin psikolojik cephesini imkân mertebesinde son haddine kadar derinleştirmek ve verdiği edebî mahsulün aydınlığında psikoloji kanunlarına göre ruhî portresini resmetmekle meydana gelir.***

Sanatkârın ruhî portresini aydınlığa çıkarmak, bir taraftan eseri, diğ er taraftan sanat eserinin vücuda gelmesi kanunlarını izah eder ve hepsinden mühim olarak bize «yeni bir insan» verir. Sanatkâr, kendini küll halinde, yani bütün iç âlemi ile cemiyete takdim eden, kendini şerh ve tefsir eden, ruh problemini bize halledilmiş şekilde veren insandır. İçtimaî bir mahlûk olduğumuz için sanat eserini bize aratan hakikî sebep, iç âlemi ile bir insanı tanımak zaruretidir. Ve bu, yaşamamız için kaçınılmaz bir zarurettir.”¹²⁰

Sonuç

Tarlan gerçek edebiyat tarihinin şu şekilde yazılması gerektiğ i sonucuna varıyor:

¹¹⁹ Çetişli, İsmail, “*Metin Tahlili*”, Metin Tahlillerine Giriş-1Şiir, Akçağ Yay, Ankara 2006, s.78

¹²⁰ Tarlan, Ali Nihad, “*Edebiyat Tarihi Hakkında*”, Türk Dili ve Edeb. Drg, İst.1965, C. XIII, s. 12-18

“Bu tahlil ve tetkikleri ilmî kanunlara yaklaşılarak yapan müverrih, elde ettiği neticelere tensik edilmiş, farikaları tespit edilmiş bir halde eserinde yer verirse asıl edebiyat tarihini yazmış olur. Şimdiye kadar bu yolda hemen hiç bir tecrübeye girişilmemiş olduğu için bu tetkikin formülleri ve arz şekilleri yavaş yavaş belirecektir. Bu tarz tetkikte eski retorik kitapları bizim işimizi hayli kolaylaştırır. İtiraf etmeli ki, bu yol çok güçtür. Çok uğraşmak, her sanatkârın her eserini ayrı ayrı gözden geçirmek, fişlemek lâzımdır. Her edebî devir ve nev'i ile bu devir ve nev'e mensup sanatkârlar hakkında ilmî monografiler yazmak icap eder ki, bunların sentezinden bir edebiyat tarihi meydana gelsin.

Eğer edebiyat tarihi ilim dünyası için bir ihtiyaç ise, onun arz ettiğimiz şekilde olmasını zarurî görmekteyiz. Bu düşündüğümüz şekil, bu gün için belki bir ufuktur. Ufuklar ise daima seraptır, yoktur. Lâkin susamış beşeriyetin seraplara koşması ebediyete kadar devam edecek bir vakiadır.”

Sonuç olarak görülüyor ki, Tarlan bir taraftan ideal bir edebiyat tarihinin yazılabilmesi için -doğruluğuna ciddi bir güven içerisinde- fikirlerini ifade ederken, diğer taraftan da bu hususun ne kadar zor bir mesele olduğunun da farkındadır. Eğer bu gün hâlâ Tarlan'ın çerçevesini çizdiği şekliyle bir edebiyat tarihi kaleme alınmadıysa bu Tarlan'a ait nâkisa değil, onu ortaya çıkaracak birikimin henüz hazır olmadığının bir göstergesidir.

Tarlan'ın Sair Makalelerinde Edebiyat Tarihi ile Alakalı Bazı Hususlar:

Gerçek bir edebiyat tarihi yazma konusu Onun en büyük ideallerinden birisidir. Bunun içinde pek çok makalesinde girizgâhlar yakaladıkça bu konuyla alakalı bahisler açar. Bunlardan bir kısmını şöylece sıralayabiliriz:

“Edebiyat tarihi, hâlâ çeşneci zihniyet ve mantığından kurtulamamıştır. O sahada verilen hükümler, hemen tamamen amiyanedir. Meselâ üslubu kuvvetlidir, lisana hâkimdir, hassastır, liriktir... gibi hükümler ilim muvacehesinde bir kıymet ifade etmez. Çünkü anlayış ve ilmî itminan, yerleşebilmek için sağlam toprak arar. Bu amiyane hükümler birer "niçin?" mezarıdır ve tamamen şahsîdir... Hâlbuki bir sanatkârı muayyen dozda bir lirizme veya lisan hâkimiyetine veya üslup kıymetine isal eden vasıtaların tahlil ve terkibi yapılarak, hepsinin birleştiği hareket noktasına kadar yürümek ve o noktada yani bütün melekelerin düğüm noktasında sanatkârı bulmak, lâzımdır... Eserin her satırında sanatkârın bir parçası vardır. Eseri ilmî usullerle tasnif,

mevzularını, müşterek noktalarını tayin, hülasa, birçok uzun ameliye ve mukayeselerden sonra, hüviyetini tam bir itimat ile vuzuha çıkarmak lâzımdır ki sanatkar edebiyat tarihi mevzu'u olabilsin.”¹²¹

“Edebiyat tarihi, her şeyden evvel edebî mahsullerin tarihidir, Her hangi bir asrın edebî hüviyetini layıkıyla kavramak için yalnız birinci derecede gelen şairlerin eserlerini görmek kâfi değildir. O devrin antolojileri demek olan mecmualara müracaat şarttır. Mecmualardaki eserler, bize devrin umumî edebî zevkini verir. Devrin edebî zeminini gösterir. Orada birinci derecedeki şairlerin yanında bazen adı sanı bilinmeyen sanatkarlara rastlanır. Bu iki zümre arasında ikinci ve üçüncü derecede şairler ekseriyeti teşkil eder ve bu edebî zemini ekseriya ikinci veya üçüncü derecede gelen şairler yaparlar. Devrin maşerî(toplum) zevkini temsil eden onlardır .”¹²²

Bugün için hayallerin mimarîsi, kelimelerin kullanılış yerleri gibi hususiyetler ilmî usûl dairesinde inceden inceye tetkik edilir ve istatistikler vücuda getirilirse, her asrın zevk mahiyetine yavaş yavaş nüfuz imkân dâhiline girer. Edebiyatın tarihi de gerek ferd ferd, gerek asır asır bu bilgilerin ışığı altında meydana gelir. İlmi tahlile girişmeden gizli bir sentezle edebi sanat mahsulünün değeri üzerinde zarurî olarak tenkitler yapılacaktır. Bunlar ilmin yolunda birer malzemedir. Fakat onun istediği katiyeti hiç bir zaman kazanamaz. Biz asırlar boyu sanatın derece derece güzellikteki mahsullerini zevk ile tatmışız ve şimdiye kadar onu bir ilim mevzuu olarak ele almamışızdır. Kanaatimizce bunun zamanı gelmiş, hatta geçmek üzeredir.¹²³

“Ben burada edebiyat kelimesi ile bir hâdise olan sanatı kastediyorum. Ve elbette bu hâdise, yani edebiyat mahsullerinin heyet-i umûmiyesinden ibarettir. Bu, bir ilim mevzuudur. Evet, edebiyat tarihi, muayyen usullerle bir ilimdir, nazariyat-ı edebiye bir ilimdir. Lâkin edebiyat tarihi, sanat mahsulleri vücuda geldikten sonra onun tarihini yapar, nazariyat-ı edebiye insan dimağının heyecan fırtınasına tutulduğu zaman nasıl bocaladığını bize gösterir.”¹²⁴

¹²¹ Tarlan, Ali Nihad, “*Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dâhilî Tekâmülü*”, CHP Konf. Serisi-Kit.3 Ank, 1939, s. 21

¹²² Tarlan, Ali Nihad, “*Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvan Şiiri*”, İst., 1948, Fasikül I. s.3

¹²³ Tarlan, Ali Nihad, “*Edebiyat ve İlim*”, Türk Dili ve Edebiyatı Derg, İst, 1965, C.3, S.13, s. 7-11

¹²⁴ Tarlan, Ali Nihad, “*Edebiyatın Muhtelif Meseleleri Üzerinde Bir Gezinti*”, İnsan ve Dünya, İstanbul 1948, C.1, S.2, s. 1-8

“İnsanın heyecanları; güzel telâkkisi, cemiyet ve muhit şartları içinde enine olarak değıştiği gibi zaman ile de boyuna olarak türlü türlü farklar gösterir. Edebiyat tarihleri, daima bu eski - yeni harbinin tarihidir denebilir. Ancak dikkatle bakılırsa bütün bu eski ve yenide değışen şey; kabuktur, iç değildir.

Biz bilhassa sanat hâdiselerine daima ilmî ve afakî bir gözle bakmak taraftarıyız. Edebiyat tarihleri, hemen daima yeninin zaferini ilân ettiği halde bizim kendi alışkanlık köşemize çekilip şahsî kanaatlerimize uygun gelmediği için her yeniliği tezyif etmemiz doğru bir hareket olmasa gerektir.

Edebiyat tarihleri çok gürültülü bir muhittir. İçinde kavga eksik olmamıştır. Bu münakaşalarda başına defne dalı konulabilen, daima yeni hamle yapandır.”¹²⁵

“Sanatın bir kolu olan edebiyat; psikoloji, sosyoloji, estetik ilimlerin mevzuudur. Onun menşe ve mahiyeti ile yukarıda saydığımız ilimler uğraşır.

Edebiyat tarihi ise bu edebî eserlerin içine ancak kendine yarayacak vesikaları bulmak için girer. Edebiyatın yürüyüşünü, cemiyetle ilgisini, sanatkârların yaşayışını ve nihayet bunları terkip ederek bu sanatın tekâmülünü çizer.

Hâlbuki mesele bununla bitmiş olmuyor. Bir de edebî eseri kendi dışındaki ilimlere yarasın diye değil kendi için tetkik gerektir.

Bu tetkik birinci adımda iki bakımdan olur:

1 — İç bakımdan

2— Dış bakımdan

Bütün sanat eserleri gibi edebî eser de bütün bir tarih, veraset, iklim, cemiyet tesirleri altında yetişen tahteşşuuru boş veya dolu insan uzviyetinin (süje) kendini saran âlemden (obje) aldığı intibaların teessürî yaşayışa ait reaksiyonu mahsulüdür, Elimizde insan ahenk ve birliği gibi bir yürüyüş noktası bulunduğuna göre edebî eserlerin dış kabuklarını yavaş yavaş kaldırıp asıl içine yani onları dokuyan insanın zihnî veya teessürî yaşayışının işleyiş biçimine inmek, aralarında asırlarca mesafe bulunan iki edebî mahsulün iç birliğini, tekâmül merhalelerini çizmek gerektir.”¹²⁶

“Cemiyet içine yayılan yeni bir sanat cereyanı muhakkak ki bir ihtiyaca cevap verir. Onu kendi zihniyetine, müesses kanaatine dayanarak reddetmek kadar manasız

¹²⁵ Tarlan, Ali Nihad, “*Edebiyatta Eskilik ve Yenilik*” (Elazığ Üçüncü Üniv. Haft), Kenan Matb, İst, 1943 s.246-254

¹²⁶ Tarlan, Ali Nihad, “*Metinler Şerhine Dair*”, Suhulet Basımevi, İstanbul 1937, s.25-26

bir hareket olamaz. Bir münekkidin veya edebiyat tarihçisinin vazifesi bu yeni cereyanın sebeplerini, membalarını aramaktır.”¹²⁷

“Bir sanatkârın edebiyat tarihindeki hakikî mevkiini tayin, onun sanat sahasındaki mevki ve muvaffakiyetinin tebarüz ettirilmesine, bu ise doğruluğuna itimat edilebilecek bir eserinin elde bulunmasına vabestedir... Edebiyat tarihindeki asıl hüviyeti eserinden çıkacaktır.”¹²⁸

“Tekevvün, bir küldür ki şuuru insandır. İnsan şuurunun, bu varlık üzerine serptiği her ışık, hiçbir zaman o mahdut saha üzerinde kalmaz, Eğer huzmelerin imtidadı takip edilirse daha nice nice yolları aydınlattığı görülür. Bunun gibi beşeri faaliyetin birinci plânda gelen sanat cephesinin tetkiki ne derece ilmin hudutları arasına girerse, o derece geniş yol ian aydınlatır. Bir bütün olan insan dimağını nazarî olarak bölen İlim tasnifi elbette ki iflâs etmiş vaziyettedir. Bilgiler arasındaki kaim divarları zaman içinde ilerleyen idrak artık yok ettiği için her hangi bir ılım şubesinin diğerler ve insanın dimağ yapısı Üzerindeki tesirinin vüsat ve şümulü ölçülemeyecek kadar hudutsuzdur. Edebiyatı ve onun zaman içindeki gelişmesi demek olan tarihini bütün diğer ilim şubelerinin ışığı altında ilmin müspet metodu ile incelemenin artık zamanı gelmiştir.”¹²⁹

“Sanat ruhî bir deşarj olduğuna göre bu sanatkârlar her insan gibi insan, tabiat, ruh ve fikir güzelliğini duymuşlar. Lâkin o günkü fikrî durumlarına göre bir şekil vermişlerdir. Büyük sanatkâr, eserine ruhunu verir, ne kadar anonim bir âlemde dolaşsa kendi benliğini muhakkak bir taraftan bariz bir şekilde gösterir. Bunun içindir ki büyük şairlerimizden hiç birinin benzerini İran edebiyatında bulamayız. Bütün eserinde bu kadar devamlı bir ruh hususiyeti gösteren sanatkâr, kendini, dolayısıyla orijinalitesini bulmuş demektir.”¹³⁰

“Sanat sahasında bir sanatkârı lâyıkiyle anlamak için, onun bütün cephelerini idare eden ve onu bir vahdet hâlinde gösteren hâkim ve temel karakterini bulmak lâzımdır. Çünkü nazari olarak insan uzviyeti nasıl bir vahdet ve ahenk içinde hareket ediyorsa, manevî hüviyeti de aynı vahdeti haiz olmalıdır ki; o insan yaşayabilsin.

¹²⁷ Tarlan, Ali Nihad, “*Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dâhilî Tekâmülü*”, CHP Konf. Serisi-Kit.3 Ank, 1939, s. 21

¹²⁸ Tarlan, Ali Nihad, *Fuzuli Divanı*, İstanbul Üniv. Yay.,1950 s.6

¹²⁹ Tarlan, Ali Nihad, *Necâtî Beg Dîvanı*, MEB, İstanbul, 1963, s.10

¹³⁰ Tarlan, Ali Nihad, “*Divan Edebiyatında Sanat Telâkkisi*”, Üniv. Konf. Serisi, İstanbul 1946, s.

Hayatın her tecellisinin arkasında bir insan vardır, Daha umumî olarak söyleyelim, bir hayat vardır. Bu hayat ihtiyacı kendisi yaratır ve yine o ihtiyacı kendisi giderir. Bir sanat eserini psikolojik usullere göre tetkik edersek arkasında bir âlem görürüz, Bu âlem bin bir ruhî ihtiyacın, ihtibâsın türlü kalıplara dökülmüş, türlü imtizaçlar yapmış bir muhassılasıdır.”¹³¹

Görüldüğü üzere ideal bir edebiyat tarihi yazma konusu Onun gerçekten üzerinde kafa yordığı bir konudur. Aslında gerek metin şerhi, gerek metin neşri, gerekse tercüme sahasındaki çalışmaları hep ortaya koymak istediği bu edebiyat tarihi için bir zemin oluşturma ve malzeme yığmaktır diyebiliriz.

¹³¹ Tarlan, Ali Nihad, “*Bir Rubai'nin Düşündürdükleri*”, Mevlana Güldestesi, Turizm Dern. Konya 1964, s.55-60

B- METİN NEŞRİ

Divanların bilimsel yöntemlere uygun olarak neşredilip okuyucuyla buluşturulması ilk olarak Tarlan'ın eliyle gerçekleşmiştir. Hatta daha sonra neşredilen pek çok divanda Onun gayret ve yönlendirmelerinin büyük etkisi olmuştur.

“İlim, müelliflerin kalemlerinden çıkmış olan şekilleriyle eserlerin istifadeye sunulmalarını gerektirir. Kitaplar üzerinde ilmi bir tetkik yapmak için her şeyden önce onların yazarlarının ifadeleri ve cümleleri gerekir. Sonradan eser üzerinde vuku bulan değişmelerden ve farklılıklardan dolayı müellife hata ve sevap isnat edilemez. Bu bakımdan yazarın eserinin tam veya ona en yakın olan şeklini bulmak icap etmektedir ki bunun için de eserin tenkitini (critique) yapmak lazımdır.

Filhakika memleketimiz kütüphaneleri henüz neşredilmemiş ve birbirinden farklı nice nüshaları bulunan yazma eserlerle doludur. Bunlardan tam istifade için tenkitli neşirlerini yapmaya muhtacız. Böylece hem memleketimiz ilim adamları ve hem de yabancı ilim adamları bu sağlam neşirlerden kolaylıkla istifade imkânı bulacak ve ilim dünyası da hazinelerimizden haberdar olacaktır.”¹³²

“Yazma eserlerin eski harflerle yapılan baskıları genellikle tek nüshaya dayanan metinlerdir. Birden fazla nüsha kullanıldığında da nüsha farkları ve kullanılan nüshalarla ilgili ayrıntılı bilgi verilmediği için hangi metinlerin hangi nüshalardan alındığını tespit etmek güçtür. Tenkitli ve karşılaştırmalı metin çalışmaları ilk defa İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan Alman bilim adamlarının öncülüğünde gerçekleşmiştir. Alman Şarkiyatçı Hellmuth Ritter (1892–1971)'in öğrencilerinden Ahmet Ateş, Nihat Sami Banarlı'nın yayınladığı *Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman* vesilesiyle kaleme aldığı “Metin Tenkidi Hakkında”¹³³ başlıklı yazısıyla, tenkitli metin neşrinde uyulması gereken esasları tespit etmiştir.

Bilimsel yöntemlere uygun olarak neşredilen ilk divan Ali Nihad Tarlan'ın hazırladığı Hayali Bey Divanı'dır (1945). Bunu Fuzuli, Necati, Ahmed Paşa Divanı ve Zatî'nin gazelleri takip eder. Ancak bu eserlerin daha sonra tespit edilen nüshalarındaki

¹³² Kavakçı, Yusuf Ziya, *İslâm Araştırmalarında Usul*, T.T.K. Basımevi, 1972, s. 27-40

¹³³ Ateş, Ahmed, “*Metin Tenkidi Hakkında*”, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, cüz 1 (İstanbul 1942), s. 253–267.

önemli farklar, mevcut neşirlerin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum, daha sonra yayınlanan bazı edisyon kritikli divanlar için de geçerlidir.”¹³⁴

EDİSYON KRİTİK NEDİR?

Tarlan’ın edisyon kritik tanımı şöyledir: *“Kanaatimizce edisyon kritik; muhtelif nüshaları karşılaştırıp mihaniki olarak farklarını tespit etmek değil bir sanatkârın eserini zaman ve muhitin üzerine yığıldığı yanlışlardan kurtarıp onu aslı siması ile yeniden meydana getirmeye çalışmaktır. Bunun için de ne derece hazırlıklı bulunmak lâzım geldiğini ancak bu telâkki çerçevesi içinde: böyle bir eser vücuda getirenler takdir ederler.”*¹³⁵ Böylece edisyon kritik çalışmalarıyla alakalı ilk amacımızı böylece belirlemiş oluyoruz. Oda: *“bir sanatkârın eserini zaman ve muhitin üzerine yığıldığı yanlışlardan kurtarıp onu aslı siması ile yeniden meydana getirmeye çalışmaktır.”*

*“Edebiyat Tarihimizin layığıyla tedvin edilmesine bir zemin hazırlamak arzusuyla”*¹³⁶ metin neşri sahasında -hususiyile divan neşrinde- büyük hizmetler veren Tarlan, bu sahadaki çalışmaların amacını başka eserlerinde şöyle açıklıyor:

METİN NEŞRİ SAHASINDAKİ ÇALIŞMALARININ AMACI

1) *“Bir sanatkârın edebiyat tarihindeki hakikî mevkiini tayin, onun sanat sahasındaki mevki ve muvaffakiyetinin tebarüz ettirilmesine, bu ise doğruluğuna itimat edilebilecek bir eserinin elde bulunmasına vabestedir... Edebiyat tarihindeki asıl hüviyeti eserinden çıkacaktır.”*¹³⁷ Necatî Beg divanının önsözünde de o güne kadar kaleme aldığı bazı eserlerinden bahsettikten sonra şöyle diyor: *“Bundan sonra mesaimi bir müddet sanatkârlarımızın Fars dilinde vücuda getirdikleri eserlerin tercümelemleri ile Türkçe eserlerin doğru birer metnini vermeğe hasrettim. Çünkü kanaatimce bunlar yapılmadıkça, hiçbir şey yapılmaz. Bunlar temeldir. Bir binayı vücuda getirmek için rasyonel çalışmak lâzımdır Bugün edebiyat hazinelerimizi perişan, yanlışlarla dolu vaziyetinden kurtarmak, tenkitli baskılar meydana getirmek, birinci vazifemizdir. Her*

¹³⁴ Macit, Muhsin, “Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları”, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yay, Ank, 2003, s.309

¹³⁵ Tarlan, Ali Nihad, *Fuzuli Divanı*, İstanbul Üniversite Yay., 1950 s.3

¹³⁶ Tarlan, Ali Nihad, *Ahmed Paşa Divanı*, MEB, İstanbul, 2005, s.7

¹³⁷ Tarlan, Ali Nihad, *Fuzuli Divanı*, İstanbul Üniversite Yay., 1950 s.4

*şey, ondan sonra gelir.”*¹³⁸ “Edebiyat âlim ve müverrihi, sanatkâr dimağının her tecellisine nüfuz edecektir ki, hükmü tam olsun. Bu ise, sanat eserinin tam olarak elinde bulunması ile kabildir.”¹³⁹

2) “Herhangi bir asrın edebî hüviyetini lâyıkıyla kavramak için yalnız birinci derecede gelen şairlerin eserlerini görmek kâfi değildir. O devrin antolojileri demek olan mecmualara müracaat şarttır. Mecmualardaki eserler, bize devrin umumî, edebî zevkini verir, devrin edebî zeminini gösterir. Orada birinci derecedeki şairlerin yanında bazen adı sanı bilinmeyen sanatkârlara rastlanır. Bu iki zümre arasında ikinci ve üçüncü derecede şairler ekseriyeti teşkil eder... Devrin maşerî zevkini temsil eden onlardır. Onların eserleri görüldükten sonradır ki büyük şairlerin hakikî tefevvuk sebepleri anlaşılır... Divan şairlerinin birçoğu da mürettep divan vücuda getirmemiş amatörlerden teşekkül eder. Bunların eserleri ancak mecmualarda görülebilir. Divan vücuda getirenlerin birçoklarının da eserleri zamanla kaybolup gitmiştir...”¹⁴⁰

3) “Divan edebiyatının mürettep divanlardan başka bir de mecmua ve cönkler âlemi vardır. Bunlar, edebiyat meraklılarının beğendikleri şiirleri bazen gelişi güzel, bazen da muayyen bir tasnife tabi tutarak kaydettikleri bir nevi müntehabat mecmualarıdır.

Bu mecmualar, birçok bakımdan ehemmiyetlidir. Bunlardan bazılarını kaydetmek faydadan hali olmasa gerektir

a) Bir mecmua, bir şahsın üzerinde tekâsüf eden bir edebî devir zevkini, sanat anlayışını bize aksettirir. Herhangi devrede ağızdan ağza dolaşan, divanlardan süzülüp çıkarılan manzumeler, o devrenin dil ve edebiyat durumunun, topluluğun vicdanında nasıl yerleştiğini bize gösterir. Ekseriya büyük sanatkârların kendi devirlerini temsil etmedikleri iddia edilir. Eğer bu iddia doğru ise bazen ikinci veya üçüncü derecede bir şairin o devrin ruhî ihtiyacına bir anda cevap verip derhal mecmuları istilâ eden şiiri o devri elbette bize daha iyi anlatacaktır.

b) Bir mecmuada toplanan muhtelif şairlerin eserleri, bir devrin edebiyat zeminini teşkil eder. O zaman bu zemin üzerinde birinci safa geçen şairlerin

¹³⁸ Tarlan, Ali Nihad, *Necâtî Beg Divanı*, MEB, İstanbul, 1963, s.4

¹³⁹ Tarlan, Ali Nihad, *Necâtî Beg Divanı*, MEB, İstanbul, 1963, s.2

¹⁴⁰ Tarlan, Ali Nihad, *Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri*, Seri 1, Fasikül 1: Rahmî ve Fevrî, İstanbul Üniversite Yay., 1948, s.III

muvaffakiyetlerinin sırlarını daha kolayca keşfedebiliriz. Esasen bu zemin bilinmeden herhangi bir devrin edebi hüviyeti lâyıkıyla takdir ve temyiz edilemez.

c) Mecmua şiirleri, bize bir devrenin ruhî ihtiyaçlarını gösterir. Çünkü seçilen şiirler, bu ihtiyacın cevabıdır,

d) İsimleri tezkereleri dolduran birçok şairlerin divanları bugün ortada yoktur. Ya bunlar mürettep bir divan vücuda getirmemişler yahut yazılan divan, elden ele geçip zaman ile zayi olmuştur. Bunların birçok şiirlerine mecmualarda tesadüf kabildir. Ve yine pek muhtemeldir ki turlardan kuvvetli istidada sahip amatörler, divan vücuda getirmeye heves etmemişler; şair geçinmeye yeltenmemişler, fakat bazen kuvvetli bir ilham ile pek güzel eserler vücuda getirmişler; bunlar dilden dile, mecmuadan mecmuaya geçmiş ve ancak o zeminde hayatın devam ettirebilmiştir.

Bu şiir, bize aşağı yukarı o sanatkâr hakkında bir fikir verebilir. Çünkü ekseriya şuarâ tezkerelerinde misal olarak alınan parçalar, bir beyit veya bir kıt'ayı tecavüz etmez.

e) Bu şekilde şiir toplayanlar hemen daima şiirden anlayan kültürlü ve meraklı şahsiyetler olduğu için sanatkârın eserini yanlışsız yazmışlardır. Bu mecmualar bazen cahil hattatların hakikaten nefis bir sanat eseri olarak vücuda getirdikleri müzeyyen, müzehhep fakat çok yanlışlı divanlarına tercih edilir ve o divanlar, bu mecmualarla karşılaştırılarak tashih edilir.

f) Divan edebiyatının hayatı aksettiren canlı şekillerinden biri de terci ve terkipleri bentlerdir. Bu mecmualara geçen terci ve terkipler, bize bir devrin hayat telâkkisini, topluluk içinde yayılması elden ele geçmesi suretiyle pek canlı olarak gösterir.

g) Muhtelif şairlerin tahmisleri ve nazireleri bu mecmualarda ekseriya yan yana bulunur. Meraklı mecmua sahibi bunları belki aramış, taramış bulmuş ve bir arada kaydetmiştir. Bu tahmisler ve nazireler belli başlı şairlerin eserleridir ki divanlarında mevcuttur. Bir kısmı da eserleri zayi olmuş sanatkârlara aittir. O zaman bir o sanatkârın bir cephesini bu eseriyle aydınlatmış oluruz.

İhtimal daha birçok bakımdan bizi aydınlatacak olan bu mecmualar el yazısı ve tek nüsha olduğu için faydası pek mahdut bir sahaya inhisar ediyor. Biz, hususi

kütüphanemizde on altı ve on yedinci asırlara ait üç eski mecmuayı tarayarak bilhassa ikinci ve üçüncü derecede şairlere ait güzel parçaları neşretmeyi faydalı bulduk.”¹⁴¹

METİN NEŞRİ SAHASINDAKİ PROJELERİ

Daha öncede edebiyat tarihi vesilesiyle aktardığımız bir anekdotu tekrar edecek olursak: Haydar Ali Diriöz, onun metin tespiti hakkındaki bir projesinden şöyle bahseder: "... Ali Nihad Bey bu işe çoktan girişmiştir. Farsçadan yaptığı tercümeleriyle neşretmekte olduğu eski metinler, bu gaye etrafında toplanmış çalışmalarından ancak bir kısmıdır. Bununla beraber, vücudu ilim ve Türklük için büyük bir şans ve bir iftihar vesilesi olan Nihad Bey, cidden şanssız bir insandır. Hatırlıyorum çeyrek asır evvel bir tasavvuru vardı. Yukarıda arz edilen işleri yapacak ve **bu işler için gerekli ilim adamlarını yetiştirecek bir enstitü kurmak. Yanılmıyorsam, salâhiyetli bazı kimseler kendisine yardım vaadinde bulunmuşlardı.** Eğer üstadın o tasavvuru kuvveden fiile çıksa idi, bugün bizce birçok meçhul hükmünde olan hakikatler bir bedahet haline gelecekti. Ayrıca sayısız eserler tozlar altından kurtulacak ve her gün bir parça aşındırılan mazimizin yıkılması o kadar kolay olmayacaktı.”¹⁴² “Gerçi Ali Nihad Bey, eski kültür ve edebiyatımızın eserlerinin ilmî bir şekilde tespit edilmesi için bir enstitü kurduramamış ve buna benzer hiç bir yardım görmemiştir, ama o bu idealim gerçekleştirmek için tek başına yola çıkmış, bir kaç yakın öğrencisinin ve asistanının yardımıyla kendi gücü ve zamanının yettiği nispette eski eserlerimizin çok sağlam ve güvenilir tenkitli metinlerini hazırlamıştır.”¹⁴³

EDİSYON KRİTİK ÇALIŞMALARININ ZORLUKLARI

Divanların bilimsel yöntemlere uygun olarak neşredilmesi gibi ciddi bir bilgi birikimi ve üzerinde yoğun çalışmayla ancak halledilebilecek bu zor iş Onun ideallerinin gerçekleşmesinde aşılması gereken ilk engeldir. Yapılacak bu çalışmaların

¹⁴¹ Tarlan, Ali Nihad, *Eski Mecmualar Arasında* İ.Ü.E.F. Türk Dili ve Edeb. Derg. C:1, S:2, 1946. İst., s.122-123

¹⁴² Diriöz, Haydar Ali, *Âlim, Şair ve Mutasavvıf Ali Nihad Bey*, Bürhanettin Erenler Matbaası, İst. 1965, s.16

¹⁴³ Ateş, Ahmed, “*Metin Tenkidi Hakkında*”, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, cüz 1 (İstanbul 1942), s. 253–267.

ilk olması yönüyle metin neşrinin belli bir metoda bağlanması tabii olarak kendine göre pek çok zorlukları olacaktır. Şimdi kısaca bunlara temas edelim:

1) “Geniş sahalara yayılmış ve hemen hemen popüler olmuş büyük bir sanatkârın eserini, kendi tarafından yazılan nüsha elde bulunmadıkça, aslî safiyeti ile tam bir şekilde meydana getirmek hayli güç ve adeta imkânsızdır. Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz Fuzulî divanları içinde bir tane doğruya rastlamadığımızı itiraf etmek mecburiyetindeyiz...”

Bunun için de ne derece hazırlıklı bulunmak lâzım geldiğini ancak bu telâkki çerçevesi içinde, böyle bir eser vücuda getirenler takdir ederler. Bu hususta ufak bir fikir verebilmek için, sanatkârın, değil doğrularını, hatta gramer, sentaks ve kelimelerin o devirdeki manaları bakımından bugün yanlış telâkki edilen hususiyetlerini benimseyecek derecede onun ruhuna nüfuz etmenin lüzumunu zikr ile iktifa edeceğiz. Biz, şahsan böyle bir iddiada bulunmaktan çok uzağız. Ancak uzun seneler Fuzulî ile meşguliyetimizin bizde hâsıl ettiği bir salâhiyet vahimesi ile bu cidden tehlikeli işe girişip dört senelik emek neticesinde bu eseri meydana getirdik. Her mısraı üzerinde uzun uzun durarak elden geldiği kadar titiz bir edebi tenkit süzgecinden geçirdik, ihtimal ki çok hataları vardır.”¹⁴⁴

2) “Bu hususta ufak bir fikir verebilmek için, sanatkârın, değil doğrularını, hatta gramer, sentaks ve kelimelerin o devirdeki manaları bakımından bugün yanlış telâkki edilen hususiyetlerini benimseyecek derecede onun ruhuna nüfuz etmenin lüzumunu zikr ile iktifa edeceğiz.”¹⁴⁵

3) Fuzuli Divanı için: “Telâffuz bakımından Azerî şivesini tercih ettik. Ve bunun nispeten insicamlı olmasına gayret ettik. Ancak Azerî sahası edebî dilinde Nevaî'nin çok mühim tesiri olduğu için eski nüshalarda da izlerini işaret ettiğimiz bazı Çağatay lehçesi tesirlerini muhafaza mecburiyetinde kaldık. *Lâkin bütün bunlara rağmen henüz o devirlerin telâffuz hususiyetleri hakkında kâfi derecede malûmatımız olmadığını itiraf mecburiyetindeyiz.*”¹⁴⁶

4) “Muhtelif kütüphanelerde ve ellerde bulunan Necati Bey Divanlarının yirmisini karşılaştırarak vücuda getirdiğim bu eser; beni birçok idarî formalitelerin

¹⁴⁴ Tarlan, Ali Nihad, *Fuzuli Divanı*, İstanbul Üniversite Yay.,1950 s.3-4

¹⁴⁵ a.g.e., s.4

¹⁴⁶ a.g.e., s.4

müşkülâtına göğüs germek mecburiyetinde bırakmıştır. Mamafih, derin bir anlayışla mesaimi hakikaten kolaylaştıran Üniversite Kütüphanesi Müdür Muavini aziz dostum Nurettin Kalkandelen'e ve çalışmalarımın birçok yorucu teknik kısımlarında bana cidden yardımcı dokunan kıymetli talebem Hadi Koçdemir'e burada şükranlarımı arz ederim.”¹⁴⁷

5) “Değerli mesai arkadaşım Doçent Dr. Abdülkadir Karahan nüsha tavsiflerini üzerine almak sureti ile bana yardımda bulunmuştur. Onu da burada şükranla yad etmek, zevkli,bîr vazifedir.”¹⁴⁸

6) “Bu Divanı yirmi defa gözden geçiren bir insanın, sanatkârın edebî hüviyet ve şahsiyeti hakkında birkaç söz söylemesini haklı olarak isteyenler bulunabilir.”¹⁴⁹

7) “Bu edisyon kritiği meydana getiren çok ince ve derin mesaide hataya düşmemek imkân haricindedir. Maalesef çamurunu da kendi taşıyarak bir bina vücuda getiren bir mimar gibi dört sene çalıştım. Bütün hatalarıma rağmen edebiyatımıza naçiz bir hizmette bulunduğuma kaniim.”¹⁵⁰

8) “Bu divanda Hayalî Bey ile Fuzulî Divanlarında olduğu gibi hareket edilmiştir. Yani elde tamamen sahih bir nüsha bulunmadığı ve mevcut nüshalar, en az yarı yarıya yanlış ve bir kısmı da birtakım indî düzeltmelerle asliyetini kaybetmiş oldukları için, bunların mahiyetlerine uygun bir metot ile karşılaştırılıp elden geldiği kadar ince bir edebî kritiğe tâbi tutularak eserin hakikatine yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde emek sarf edenler takdir ederler ki, bu dava ile bir eserin tenkitli baskısına girişmek, yepyeni bir eser vücuda getirmekten daha güçtür.”¹⁵¹

9) “San'at tetkiki ilmî tetkiklerin en zorudur. İşte Ahmed Paşa, Necati Zatî Divanları bu nokta-ı nazarla neşredilmiştir.”¹⁵²

¹⁴⁷ Tarlan, Ali Nihat, *Necâî Beg Dîvanı*, MEB, İstanbul, 1963, s.4

¹⁴⁸ a.g.e., s.4

¹⁴⁹ a.g.e., s.5

¹⁵⁰ a.g.e., s.5

¹⁵¹ a.g.e., s.5-6

¹⁵² Tarlan, Ali Nihat, “*Fatih Devri Şairlerinden Ahmed Paşa, Tohum (dergi)*”, Fetih Özel Sayısı, İst, Mayıs 1971,S.61,s.8

METİN NEŞRİNDE RİAYET ETTİĞİ PRENSİPLER

Daha öncede ifade edildiği gibi divan şiiriyle alâkalı olarak ilmî usullerle metin neşri, bizde ilk defa Prof. Tarlan ile başlamıştır denebilir. Kendisinin de işaret ettiği üzere klâsik şiirimizin yapı taşları olmak itibarıyla bu sahada Hayalî Bey, Fuzûlî, Necâtî Beg, Ahmed Paşa ve Zatî Divanlarını neşretmiştir. “*Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri*” fasiküllerini ve “*Eski Mecmualar Arasında*” başlıklı yazıda geçen Kıyâsî, Ulvî, Gubârî vs.nin şiirlerini, yine henüz yayınlanmamış olan Bihiştî'nin şiirlerini de bu gruba ilâve edebiliriz.¹⁵³

“Ali Nihad Bey metin tespiti sahasının nazariyatı ile pek meşgul olmamıştır. Ancak eski kültür ve edebiyatımız hakkındaki geniş bilgisi ve Eski Anadolu Türkçesine ve Osmanlıcaya olan hâkimiyeti sayesinde, eski Türk Edebiyatı sahasındaki eserlere uygulanabilecek belli bir edisyon kritik metodu geliştirmiştir.”¹⁵⁴

Pof. Dr. Gönül Alpay Tekin, Journal of Turkish Studies'in “Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı”nda hocası Ali Nihat Tarlan'ın edisyon kritik metodunun şu ana esaslardan oluştuğunu ifade ediyor:

“Ana hatlarıyla hocamızın kabul ettiği esaslar şunlardı:

- 1) Eski ve güvenilir nüshaların mümkün olduğu nispette hepsini karşılaştırmak.
- 2) Açık müstensih hatalarını göstermemek.
- 3) Yanlış dahi olsa imlâ tarihine ait yazılış farklarını varyant tespitine dâhil etmek.
- 4) Doğru varyantı tespit ve metne almada, varyantın birçok nüshalarda bulunmasına değil, eski divan şiirimizin sanat anlayışına ve dolayısıyla dilin özel ifade biçimlerini kullanma geleneğine göre tavır almak.
- 5) Dolayısıyla bir tek nüshayı esas olarak alıp, diğerlerini onunla karşılaştırmak yerine, bütün nüshaları karşılaştırıp, doğru ifadeyi tespit etmek. Hiçbir zaman bir tek nüshayı esas almamak.¹⁵⁵

Bizde Prof. Tarlan'ın eserlerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla edisyon kritikle alakalı düşüncelerini ana hatlarıyla şöylece sıralayabiliriz:

¹⁵³ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 29

¹⁵⁴ Tekin, Gönül Alpay, *Ali Nihat Tarlan'ın Eserleri*, Journal of Turkish Studies Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı, Harvard Universty Cambridge, C.3, 1979, Cambridge, s. 46-46

¹⁵⁵ a.g.e., s. 46-46

Her şeyden önce edisyon kritik çalışması yapabilmek için yeterli donanıma sahip ve hazırlıklı bulunmak lâzım geldiğini ifade eder. Ve “*Bu hususta ufak bir fikir verebilmek için, sanatkârın, değil doğrularını, hatta gramer, sentaks ve kelimelerin o devirdeki manaları bakımından bugün yanlış telâkki edilen hususiyetlerini benimseyecek derecede onun ruhuna nüfuz etmenin lüzumunu zıkr ile iktifa edeceğiz.*”¹⁵⁶der.

1) NÜSHA TESPİTİ

Neşredilecek divanı tesbit ettikten sonra yapılması gereken ilk iş sağlam bir nüsha tesbiti yapmaktır. Bu bölümde Tarlan’ın eserlerinde ifade etmiş olduğu bazı tecrübelerini aktaracağız.

1) Şayet mevcut nüshaların hepsi yanlışlarla dolu ise *bunların içinden tarihen eski olduğu gibi nispeten derli toplu yazılmış olan beş-altı nüshayı karşılaştırarak* edisyon kritik yaptığını Fuzulî divanının önsözünde ifade ediyor.¹⁵⁷

2) Fakat bununla birlikte Necâti Beg Divanında şu kaydı da düşüyor: “Bizim divanlarımızda ne tarihen eskilik, ne şeklen mükemmeliyet hiçbir şey ifade etmiyor. Yapılacak yegâne şey, sanatkârın şahsiyetine ve devrine ruhen, fikren girip burada izahı uzun metotlarla mukayese ve kritik yaparak doğruya yaklaşmak için çabalamaktır. Biz de bu yolu tuttuk.”¹⁵⁸

3) Bir divan neşredilirken dil hususunda, yani Türkçe kelimelerin telâffuzu mevzuunda o devre en yakın olan nüshalar arasından harekeli olan nüshayı esas aldığını ifade ediyor. Fakat bununla birlikte bu mevzu ile alakalı bir şerh düşüp:” Lâkin ben, buna da kani değilim. Çünkü imlânın dondurulmuş bir şekli olduğunu kabul edenler için, telâffuzun dil inkişafının hangi merhalesinde ne şekilde bulunduğunu kestirmek güçtür.” diyor.¹⁵⁹

4) Elde tamamen sahih bir nüsha bulunmadığı ve mevcut nüshalar, en az yarı yarıya yanlış ve bir kısmı da birtakım indî düzeltmelerle asliyetini kaybetmiş oldukları durumunda, bunların mahiyetlerine uygun bir metot ile karşılaştırılıp elden geldiği kadar ince bir edebî kritiğe tâbi tutularak eserin hakikatine yaklaşılmaya çalışılmalıdır.

¹⁵⁶ Tarlan, Ali Nihad, *Fuzuli Divanı*, İstanbul Üniversite Yay.,1950 s.4

¹⁵⁷ a.g.e., s.3

¹⁵⁸ Tarlan, Ali Nihat, *Necâti Beg Dîvanı*, MEB, İstanbul, 1963, s.5-6

¹⁵⁹ a.g.e., s.4

(Hayalî Bey, Fuzulî, Necâtî Beg divanlarında olduğu gibi.) Bu şekilde emek sarf edenler takdir ederler ki, bu dava ile bir eserin tenkitli baskısına girişmek, yepyeni bir eser vücuda getirmekten daha güçtür.¹⁶⁰

5) Bir nüshayı ele alıp onu esas ittihaz etmek ve diğerlerinin farklarını mihaniki bir şekilde göstermek suretiyle tenkitli baskı yapmak çok daha kolaydır. Kanaatimce, bunun o derece ilmî bir kıymeti yoktur. Ve bazı mahdut eserler için belki yapılabilir.¹⁶¹

6) Her nüshanın bir tane doğruya mukabil bazen on tane yanlış ihtiva ettiği durumlarda bir nüshayı, nüshalar içinden en doğruyu bulup çıkarmak gayesiyle yalnız manzumelerin sırası bakımından asıl nüsha olarak seçtiğini ifade ediyor. Bunların içinde bazen tek nüshadaki doğruyu aldık. Bazen da kendimizce doğru olması muhtemel olanlarını aşağıya kaydettik.”¹⁶²

2) NÜSHA FARKLARI

Bu konudaki temel prensibini şu şekilde ifade edebiliriz:

1) Nüsha farklarını da iki esas dâhilinde tespit ediyor:

a) Doğru olması ihtimal dâhilinde olan farklar

b) Nüshalar hakkında karie bir fikir verebilecek bazı sarih yanlışlar. Bunların da ancak muayyen bir kısmını gösteriyor.¹⁶³ Yanlış olduklarına kat'î kanaat getirdiğimiz farkları tespit etmedik. Ancak ne derece yanlış nüshalarla karşılaştığımız hakkında okuyucuya bir fikir verecek derecede nüsha farklarını gösterdik. Gösterilen nüsha farkları, ekseriyetle doğrulukları ihtimal dâhilinde olanlardır.”¹⁶⁴

2) Metnin üzerinde çalışma yapılmadan ve varyantlar verilmeden önce sahih ve eski bir nüshanın transkripsiyonunu yapılır.¹⁶⁵

3) Daha sonra diğer divanlardaki farkları kaside kaside, gazel gazel ayrı defterlere çıkarılır. Böylece gözden kaçması muhtemel bu farklar toplu şekilde elimizde bulunur.

¹⁶⁰ a.g.e., s.5-6

¹⁶¹ a.g.e., s.5-6

¹⁶² Tarlan, Ali Nihad, *Fuzuli Divanı*, İstanbul Üniversite Yay.,1950 s.3

¹⁶³ a.g.e., s.3

¹⁶⁴ Tarlan, Ali Nihad, *Necâtî Beg Dîvanı*, MEB, İstanbul, 1963, s.5-6

¹⁶⁵ Kut, Günay (Alpay), “*Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Biyografisi*”, İstanbul, 1965, Ayrıca Bknz: Tarlan, A. Siyadet, “*Prof. Dr. Ali Nihad İçin*”, Yaşar Matb. İstanbul, 1990, s. 18-20

4) Ham madde hazırlandıktan sonra asıl mesele bu farkların gösterilmesinde en mühim nokta olan metnin iç manasının düzenine dikkat etmektir.

Prof. Tarlan'ın öğrencilerinden ve Ahmet Paşa ve Zatî divanları hazırlanırken yanında bulunmuş ve kendisine yardım etmiş olan Boğaziçi Üniversitesi öğretim görevlilerinden Prof. Dr. Günay (Alpay) Kut bu konuyla alakalı bir hatırasını şöyle anlatıyor: “Kendisine bir şiir parçasının anlamadığımız bir mısra'ını bir asistan arkadaşla sormuştuk. Sorduğumuz şiir parçası şu idi;

“Yeter cevher-i Nazm-ı derya-hurûş

Biraz nesrile ol cevâhir-furûş

Verir tab'a bir şey çok olsa helâl

Bulur yine iksir ise ibtizâl

Ola derdîn ise dahi nâ-kabûl”

(Feûlün feûlün feûlün feûl)

Anlamadığımız mısra beşinci mısra idi. Vezin tamamı fakat manayı çıkaramıyorduk. Hoca şöyle bir baktı "Aslını görmem lâzım" dedi. Fakat bundan hemen sonra arkamızdan gelerek; “Evlâdım, o mısra yanlış yazılmış. Aslı şöyle olacak, o zaman manada tamamlanıyor.” dedi. Mısra'nın aslı şu idi:

*“Ola dürr dökse dahi nâ kabul”*¹⁶⁶

5) Beytin manası ile ilgisi olmayan bir kelime -en eski ve en iyi nüshada bile olsa- diğer nüshalardaki farklardan istifade etmek suretiyle beyte en uygun kelime alınır. Eğer on beş nüshanın on dördü o kelime üzerinde ısrar etse ve yalnız bir nüsha beyte uygun bir kelime verse o bir nüshadaki kelimeyi alırdı. Diğer on dört nüshadakini fark olarak gösterirdi.¹⁶⁷

6) Metne dâhil edilen kelimenin haricindeki diğer nüshalardaki kelimeler nüsha farkı olarak dipnotta gösterilir.¹⁶⁸

7) Şayet üzerinde uzun bir zamandan beri çalıştığı bir eserin önemli bir nüshasını eline geçirdiğinde onu edisyon kritiğe dâhil ettiğini fakat ondan evvelki metinlerde bulunan esaslı farkları da eserin sonuna ilâve etmek zorunda kaldığını ifade ediyor.¹⁶⁹

¹⁶⁶ a.g.e., s. 18-20

¹⁶⁷ a.g.e., s. 18-20

¹⁶⁸ a.g.e., s. 18-20

¹⁶⁹ Tarlan, Ali Nihad, *Fuzuli Divanı*, İstanbul Üniversite Yay.,1950 s.3

2) MÜSTENSİH HATALARI

Müstensih hataları ile ilgili şu kaydı görüyoruz.

1) Müstensih hatalarını almazdı. Ve bu husustaki kanaati: "Ben burada esas metne en yakın metni bulmağa çalışıyorum. Eğer müstensih hatalarını fark olarak gösterirsem veya bir nüshayı esas olarak alır diğerinde bulunan farkları aşağıya alırsam bu basit bir tenkitten başka bir şey olamaz. Düşünceye, metni anlamaya da pek lüzum hissetmeden bunu eski harfleri bilen ve okuyan herkes yapabilir." şeklindeydi. Onun için nüshalar hakkında bilgi verirken her nüshadaki müstensih hatalarına kısa da olsa işaret etmek taraftarıydı.¹⁷⁰

4) MUHTELİF

1) Bilmediği bir kelime (ki çok nadirdir) çıktığı zaman da ona önce beyitten anladığına göre mana verir, sonra bunu lügatte arardı.¹⁷¹

2) Metinler üzerinde çalışırken en çok dikkat ettiği şeylerden biri de kelimelerin öz manalarıydı. Tekrar tekrar lügate bakar: "Aman evlâdım lügate kahramanlık olmaz" derdi.¹⁷²

Yine Günay Kut Hanımefendi anlatıyor: "Bir gün Şeyh Galip'le bir mısra'a takılmış ve bir kelimenin manasını bulamamıştım. Başım ne zaman sıkışsa Hocaya gittiğim için yine ona gittim. Çalışmasına dalmış, kaşları çatılmıştı. Ben beyti okudum, şöyle bir durdu ve "bu kelimenin manası (ağız kokusu) olacak bir de kamusa bak." dedi. Hakikaten kelimenin pek çok manalarından birisi de ağzın kötü kokması manasına geliyordu. "Bunu nasıl bildiniz Hocam" dedim. Anlatmaya başladı. "Mevzu Ramazan ve oruç. İnsanın oruçlu olduğu zaman ağzı kokar." dedi. Beyit şu idi:

"Buy-i hulufu terbiyet-i afitab ile

Giysu-yi hûr-i îne sezâ müşkinâb olur"

3) Eğer bir divan neşredilirken şair başka lehçelerinin önemli ölçüde tesirinde kaldıysa (Fuzuli'nin Nevaî'nin kullandığı Çağatay lehçesinin etkisinde kaldığı gibi) bu lehçelerin izlerini işaret edip tesirlerini muhafaza etmek lazım geldiğini ifade ediyor.

¹⁷⁰ Kut, Günay (Alpay), "Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Biyografisi", İstanbul, 1965, Ayrıca Bknz: Tarlan, A. Siyadet, "Prof. Dr. Ali Nihad İçin", Yaşar Matb. İstanbul, 1990, s. 18-20

¹⁷¹ a.g.e., s. 18-20

¹⁷² a.g.e., s. 18-20

Fakat bu noktada önemli bir problem olarak o devirlerin telâffuz hususiyetleri hakkında kâfi derecede malûmatının olmadığını itiraf ediyor.¹⁷³

4) Dilcilere yardımcı olur diye bazı imlâ farklarını da göstermeyi ihmal etmedik.”¹⁷⁴

SONUÇ

Sonuç itibarıyla diyebiliriz ki: “Gerçi Ali Nihad Bey’in eski edebî eserlerimizin metinlerini tespitinde kullandığı metot, modern metin tespiti görüşlerine uymamakta ve memleketimizde Ahmet Ateş’in getirdiği esaslara¹⁷⁵ bazı noktalarda aykırı görülmekte ise de Ali Nihad Bey’in üzerinde çalıştığı divan edebiyatı sahasının gerektirdiği bazı özel durumlar onu böyle düşünmekte çok haklı kılmaktadır.”¹⁷⁶

METİN NEŞRİ İLE İLGİLİ ESERLERİ

Bu konuda Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın beş divan ve ayrıca mecmualardan tespit edilmiş bazı şiirlerin neşri bulunmaktadır. Divan şiiriyle ilgili olarak edisyon kritikli ve transkripsiyonlu metin neşri merhumla başlamıştır denebilir. Yazılarında zaman zaman işaret ettiği gibi büyük bir hazine olan kültür ve edebî mahsullerimizin hiç olmazsa önde gelenlerinin ilmî olarak hazırlanacak metinleri yayınlanmadan sıhhatli bir edebiyat tarihinin yazılması güç olduğu kadar metin tahlilleri de güvenilir olmayabilir.

1. Hayalî Bey Divanı, İstanbul, 1945.

Hayalî, Bakî'den sonra Kanunî'ye en yakın olan şairlerdendir. Nitekim yirmiden fazla olan kasidelerinin çoğunu, Muhibbî mahlasını kullanan kendisi de önde gelen bir şair olan Kanunî Sultan Süleyman için kaleme almıştır. Hoca merhum, "*Hayalî'nin, on altıncı asrın, Fuzûlî'den sonra en büyük şairi*" olduğu kanaatinde dir.

“*Cihan-ârâ cihan içindedir ârâyı bilmezler*

¹⁷³ Tarlan, Ali Nihad, *Fuzuli Divanı*, İstanbul Üniversite Yay., 1950 s.4

¹⁷⁴ Tarlan, Ali Nihad, *Necâtî Beg Dîvanı*, MEB, İstanbul, 1963, s.5-6

¹⁷⁵ Ateş, Ahmed, “*Metin Tenkidi Hakkında*”, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, cüz 1 (İstanbul 1942), s. 253–267.

¹⁷⁶ Tekin, Gönül Alpay, *Ali Nihad Tarlan'ın Eserleri*, *Journal of Turkish Studies* Ali Nihad Tarlan Hatıra Sayısı, Harvard University Cambridge, C.3, 1979, Cambridge, s. 46-46

O mâhîler ki derya içredir deryayı bilmezler” meşhur beyti Hayalînin bir gazelinin matladır. (s.125)¹⁷⁷

Edebiyat Fakültesi yayınlarından olan bu eser, 24 sahifelik bir mukaddime ile transkripsiyonlu divan metninden ibarettir.

Ayrıca eserin sonuna, parlak kâğıt üzerinde, Hayali Bey’in Fatih Millet Kütüphanesindeki Âşık Çelebi tezkiresinden alınan bir minyatürü ile karşılaştırılan nüshaların ilk ve son sahifelerinin fotoğrafları ilave edilmiştir.

Mukaddimede Profesör, önce Hayâlî Bey’in hayatını anlatmaya başlayarak doğduğu yer olan Vardar Yenicesi’nin Kınalızadenin tabiri ile nasıl “mecma’-i şüera ve menba’-ı bülega” olduğunu izah ediyor; tahsilini, büyümesini, İstanbul’a gelişini, meşhur oluşunu anlatıyor; ölümü ve mezarı hakkında izahat veriyor; oğlundan bahsediyor.

Sonra sanatına geçerek Fuzûlî’den sonra 16. asrın en büyük şairi olduğunu tekrar ediyor. Sanatı hakkında eski, yeni bütün kaynakların fikirlerini kaydediyor. Bunları tetkik ve tenkit etmeyerek hükmü divanı okuyacaklara bırakıyor; kendisinin düşüncelerini hazırlamakta olduğu “Hayâlî Divanını Teltik” adlı eserinde uzun uzun izah edeceğini bildiriyor. Şairin ruhi portresini kısaca çizdikten sonra şöhretine geçiyor.

Bu kısmın sonunda 1 sahifelik bir bibliyografya ile edisyon kritik için karşılaştırılan nüshalar ve kullanılan transkripsiyon hakkında izahlar var.

Bundan sonra “Divan-i Hayâlî Beg” adlı metin kısmı geliyor. 450 sahife tutan bu büyük divanda 23 kaside, 17 musammat, 142’si harf-ur-râ ve 102 si harf-ül-yâ’dan olmak üzere 668 gazel 33 kıt’a ve beyit mevcuttur.

Divanlardan 13 nüsha karşılaştırılmış bunlardan yalnız 7’si metne dahil edilmiş ve Üniv. Küt. T.Y 1849 daki nüsha esas olarak alınmıştır.¹⁷⁸

2. Fuzûlî Divanı, Gazel, Musammat, Mukatta' ve Rubaî Kısmı, İstanbul, 1950, C-I.

¹⁷⁷ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 35

¹⁷⁸ Ergin, Muharrem, “*Türk Dili ve Edebiyatını İlgilendiren Neşriyat, Hayâlî Bey Divanı*” Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi- C.11, Sayı 3-4 (31 Mayıs 1948), s.326

Fuzûlî Divanı altı nüshanın karşılaştırılmasıyla meydana gelmiştir. Tarlan bunun haricinde birçok nüshalarla da karşılaştırmalar yaptığını; fakat onların ancak ikisini (Millet kütüphanesi ile Amasya-Bayezid kütüphanesi nüshaları) birkaç yerde zikretmekle iktifa ettiklerini ifade ediyor. Ayrıca Ali Canip Yöntem nüshasının, ellerine biraz geç ulaştığını bundan dolayı da beşinci formadan sonra onu edisyon kritiğe dâhil edip ondan önceki metinlerde bulunan esaslı farkları da eserin sonuna ilâve etmek mecburiyetinde kaldıklarını da şerh düşüyor.¹⁷⁹

Fuzûlî Divanı, Fuzûlî'nin 294 gazelini ve başlıkta zikredilen şiirlerini ihtiva etmektedir. Fuzûlî Divanı Şerhi bu neşre dayanmaktadır.¹⁸⁰

“Fuzulî divanının yalnız gazel, musammat, mukattâ' ve ruba'ilerden müteşekkil olan bu kısmını, kasideler kısmı takip edecektir.” demek suretiyle ikinci planda böyle bir hedefinin olduğunu da ifade ediyor.

Eser sekiz sayfalık bir önsözle başlıyor. Önsözde edisyon kritik ile ilgili düşüncelerini ifade ediyor.

Önsözün sonunda 1 sayfa transkripsiyon 3 sayfa da edisyon kritik için karşılaştırılan nüshalar hakkında açıklamalar yapıyor.

3. Necâtî Beg Divanı, İstanbul, 1963.

Kendisi de kuvvetli bir şair olan ve şiirlerinde "Adlî" mahlasını kullanan Sultan İkinci Bâyezid (öl. 1512) devri şairlerinden Necâtî Bey'in divanı, yirmi nüsha karşılaştırılarak hazırlanmıştır.

“Dime kim yârda yok cevri ü cefâdan gayri
Ne dilersen bulunur mihr ü vefadan gayri
Beni ağlan beni kim üstüme gelmez ölice
Bir avuç toprak atar bâd-ı sabâdan gayri” (s.520-521) beyitleriyle başlayan meşhur “gayri” redifli bu gazeli, Fuzûlî tarafından:

“Hâsılım yok ser-i kuyunda belâdan gayri
Garazım yok reh-i aşkında fenadan gayri
Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge

¹⁷⁹ Tarlan, Ali Nihad, *Fuzuli Divanı*, İstanbul Üniversite Yay., 1950 s.3

¹⁸⁰ Çelebioğlu, Âmil, “*Ali Nihad Tarlan*”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 35

Ne açar kimse kapım bād-ı sabâdan gayrı” (s. 160-161) beyitlerini ihtiva eden gazeliyle başarılı olarak tanzîr edilmiştir.¹⁸¹

“Esere güzel bir önsözle başlayan. Prof, Tarlan altı sayfa tutan bu özlü satırlarda genel olarak edebiyat, eski edebiyatımız ve eski şiirimiz hakkında umumi görüşlerini ana hatları ile belirtmekte ve metni tespit ederken güttüğü usul ile bunun ilmî sebeplerini açıklamaktadır. Ayrıca Necati Beg'in şairliği ve sanat kudreti hakkında herhangi bir fikir beyanında bulunmayan araştırmacı bunun da sebeplerini şöyle izah etmektedir:

“Bu divanı yirmi defa gözden geçiren bir insanın, sanatkârın edebî hüviyet ve şahsiyeti hakkında bir kaç söz söylemesini haklı olarak isteyenler bulunabilir. Ancak edebiyatın ilim cephesine yüklenen mesaim ve bu mesaim neticesinde vardığımız kanaat beni bundan menetmektedir. Necati Beg'in şiirlerinin beni bazen nasıl bir vecde sevk ettiğini, o ruhun ve zekânın türlü tecellileri karşısında nasıl sarsıldığımı, sahifeler dolusu anlatmak imkânı vardır. Lâkin onun yanında da sahifeler dolusu kendi prensiplerime ve kanaatime ihanet etmem de mümkündür. Çünkü ilimde prensip ya hep, ya hiçtir. Divan edebiyatının teessüsünden itibaren mısra mısra tetkik ve mukayesesi on beşinci asra gelip dayanmadıkça, aynı şekilde bizim edebiyatımıza müessir olan İran edebiyatının muayyen şahsiyetleri elenip aynı usul ile bu merhaleye getirilmedikçe verilecek bükümlerin bence hiçbir değeri olamaz. Ve muhakkak yanlış ve eksiktir.”

Müellif Önsözünden sonra Necati Beg Divanı'nın nüshaları hakkında bilgi veriyor. Buradan Necati Beg Divanı'nın yirmi yazma nüshası bulunduğunu öğreniyoruz. Araştırmacı bu yazma nüshaları bir araya getirerek, şairin kaleminden çıkan metne en yakın olanını tespit etmiştir. Zaten Sayın Tarlan'ın da söylediği üzere, mihaniki olarak yirmi nüshayı karşılaştırıp farklarını tespit etmenin ilmî bakımdan hiç bir fayda sağlamayacağı muhakkaktır. Çünkü bir eseri yayınlamaktaki gaye, aslına en uygun metni elde etmektir. Gerçekten faydalı ve lüzumlu olan da budur. Ancak ne var ki, her araştırmacı bu başarıyı gösteremez. Ve en doğru metni tespit edemez. Onun için de mihaniki bir karşılaştırma yapmayı tercih eder.

Bunlardan sonra eserin metin kısmına giriyoruz. 558 sayfa tutan bu kısım iki bölümden ibarettir. Birinci bölümde kasideler yer alıyor. Güzel bir naatla başlayan bu

¹⁸¹ a.g.e., s. 35

birinci bölümde 28 kaside, 4 terkiib-i bend; 94 murabba, kıt'a, müfred, mesnevi ve tarih bulunmaktadır. İkinci bölüm ise hayli hacimli olan gazeliyatı ihtiva etmektedir. Burada da 650 Türkçe gazelden başka, Farsça yazılmış 5 gazel,1 kıt'a ve dört tarih yer almaktadır.”¹⁸²

Prof Tarlan ayrıca önsözde: “Bu edisyon kritiği meydana getiren çok ince ve derin mesaide hataya düşmemek imkân haricindedir. Maalesef çamurunu da kendi taşıyarak bir bina vücuda getiren bir mimar gibi dört sene çalıştım. Bütün hatalarıma rağmen edebiyatımıza nâçiz bir hizmette bulunduğuma kaniim.” sözleriyle ufak tefek hataların olabileceğini ve bunlarında normal karşılanmasını ifade ediyor.

4. Ahmet Paşa Divanı, İstanbul, 1966.

Fatih Sultan Mehmed ve Sultan İkinci Bâyezid devri önde gelen âlim şairlerinden Ahmed Paşanın divanı hazırlanırken Divanın on beş nüshası karşılaştırılmıştır. Ahmed Paşanın bu Divanı, 47 kaside, 353 gazel, 28 Farsça ve Arapça bazı şiirler ihtiva etmektedir.

Prof. Tarlan, Ahmed Paşa Divanı edisyon kritik ve transkripsiyonunun eserin bitiminden on sene önce başladığını – üzerinde dört buçuk sene çalışmıştır¹⁸³- ve Ahmed Paşa Divanı'nın hayatının çok buhranlı bir devresinde hazırlanmış bir eser olduğunu bu yüzden birçok kusurları ihtiva edebileceğini, bundan dolayı da af ve insaf nazariyle mütalâa ve tetkikini okuyuculardan rica ederek önsöze başlıyor.

Ahmed Paşa Divanı'nın 16 sayfalık önsözünde hayatı, edebî hüviyeti, Sehi Bey Tezkiresi, Âşık Çelebi Tezkiresi, Lâtifi Tezkiresi, Hasan Çelebi Tezkiresi, Kühnü'l-ahbâr, Riyazi Tezkiresi, Şekayık-ı Nu'mâniye Tercümesi, İsmail Belig'in Güldeste-i Riyaz-ı İrfan'ı, gibi 8 adet şuara tezkirelerinin edebî hüviyeti hakkındaki mütalâaları, transkripsiyon bilgileri, istinsah tarihleri sırasına göre Ahmed Paşa'nın İstanbul kütüphanelerindeki 14 adet yazma divanları ile ilgili gerekli malumat verildikten sonra kaynaklar bölümüyle son buluyor.

Ahmed Paşa üzerine yazdığı bir makalesinde Fuzûlî ve Hayalî gibi iki dev şairin arasında Ahmed Paşa, Necâtî ve Zatî'ye çok önem verdiğini ifade ediyor. Ve burada şu

¹⁸² Hacıeminoğlu, Necmettin, “*Necati Beg Divanı*”,Türk Kültürü, 1964, S. 16, s. 185-200

¹⁸³ Tarlan, Ali Nihad, “*Fâtih Devri Şairlerinden Ahmed Paşa*”, Tohum (dergi), Fetih Özel Sayısı, İstanbul, Mayıs 1971, S.61, s.8-15.

şekilde izah ediyor: “Edisyon kritiğini yaptığım ve neşrettiğim Fuzûlî ve Hayalî Dîvanları arasında bu üç şaire çok ehemmiyet vermekteyim.

Ziya Paşa Harâbat'ta şöyle der:

“Eslâfda Ahmed ü Necâtî

Âvâre vü dil-şikeste Zatî

Türkî suhana temel komuşlar

Hakka temeli güzel komuşlar”

Ziya Paşa'nın dediği gibi bunlar, Türk şiirine tam klâsik manasıyla temel koymuşlardır. Ahmed Paşa'dan evvel Şeyhî ve bilhassa Ahmedî de büyük değerlerdir. Bilhassa Ahmedî, büyük bir kültürle şiir vadisine girmiştir. Lâkin dilin ve sanatın klâsik kıvamını bu üç şairde daha esaslı olarak görüyoruz.”¹⁸⁴

Daha sonra Prof. Tarlan'ın edebiyat tarihi bölümünde arz edilen edebiyat tarihi ile alakalı düşüncelerini ifade ettikten sonra şunları söylüyor:

“Bu sanat tetkiki ilmî tetkiklerin en zorudur. İşte Ahmed Paşa, Necati Zatî Divanları bu nokta-ı nazarla neşredilmiştir.”¹⁸⁵

Birde Ahmed Paşa'nın hayatında önemli bir dönüm noktası olan iftira hadisesi vardır ki bu olayla alakalı da şu tespitleri yapar: “Ahmed Paşa'nın hayatında mühim yer tutan bir hâdise de kendisini çekemeyenlerin iftirasına uğrayarak padişahın gözünden düşmesidir. Buna tahammül edemeyen Paşa, Kerem Kasidesi ile cürmünün affını rica ediyor ve hâdisenin bir iftira olduğunu anlatıyor. Güya hapsedilip idama mahkûm edilmiş, Kerem Kasidesini yazarak kurtulmuş. Hâlbuki ne Ahmed Paşa gibi harikulade zeki ve zarif bir insan padişaha karşı bir ahlâkî kusur işleyecek yaratılıştadır, ne de Fatih gibi ilim ve şiire meftun bir padişah da hiçten bir sebeple Ahmed Paşa'yı hapis ve idamı emrecek bir hükümdardır. Ahmed Paşa'nın âşıkane bir beyti ile Kerem Kasidesindeki:

“Midhatın bülbülünü gam kafesinde koma kim

Hayfdır tûtîye zehr ey şekeristan-ı kerem

Ekremü'l-hulksun ey vasıta-i ıkd-ı kiram

Her leîmin sözün işitme budur şân-ı kerem

Kul hata kılsa nola afv-ı şehinşâh kanı

¹⁸⁴ a.g.e., s.8-15.

¹⁸⁵ a.g.e., s.8-15.

Tutalım iki elim kanda imiş kanı kerem” beyitleri üzerine uydurulmuş bir masaldır kanaatindeyiz.

Ahmed Paşa'nın bu kasidesi bir ölüm dehşeti içinde yazılmış bir kaside değil, padişahın eski lütuf ve nimetlerine nail olmak için kaleme alınmış bir ricanamedir. Kerem Kasidesi dikkatle okunursa mesele anlaşılır.”¹⁸⁶

Ahmed Paşa Divanı'nın önsözünde Ahmed Paşa hakkında öteden beri yapıla gelen bir eleştiri ve yanlış bir kanaate de şu sözleriyle açıklık getiriyor. “Sanatkârların birbiri üzerine tesir etmeleri meselesi ise sanatın çok ince bir problemidir. Sanatta tesir ve teessür çok cepheli bir hâdise olduğu için verilen hükümler şahsî sezîşten ileri geçip ilmin istediği vuzuha vasıl olamaz. Bu itibarla Ahmed Paşa'nın kendinden evvelki İran ve Türk edebî ananesinin tesiri altında kaldığı ve İran edebiyatından tercüme yaptığı, Nevâî'yi taklit ettiği meseleleri uzun uzadıya tetkike muhtaçtır. Ancak Nevâî'yi taklit ettikten sonra güzel şiirler yazmaya başladığı rivayeti tarihî hakikate uymaz.”¹⁸⁷

Ayrıca Ahmed Paşa Divanından sonra Şeyhî Divanını ele almak gibi bir planının olduğunu ifade ediyor.

5. Zâtî Divanı, İstanbul, 1968, c.I, 1970, c.II

İki ciltten meydana gelen bu eser, Zâtî'nin sadece gazellerim ihtiva etmektedir. Birinci ciltte 496, ikinci ciltte 505 gazel bulunmaktadır. Sekiz nüsha karşılaştırılmıştır. Prof. Tarlan, bu neşrinin "Önsöz"ünde: “Ziya Paşa merhumun Türk şiirine temel koyan şairlerin üçüncüsü olarak saydığı Zâtî, birinci safta gelen Divan şairlerindedir” dedikten sonra "Gazel, nev'i mevzuu ve şekli bakımından insanın iç âlemim daha etraflı gösterir. Biz bu düşünce ile ön plânda gazellerini neşre başlıyoruz demektedir. Zâtî'nin hayatından, şahsiyet ve eserlerinden kısaca bahsedilmiş müteâkiben Âşık Çelebi, Ahdî, Beyânî ve Riyâzî tezkirelerinden şairle alâkalı kısımlar iktibas olunmuştur.

Zâtî Divanının, yine gazeller kısmı, üçüncü cildi ve gazellerin tamamı, hocanın vasiyeti olduğuna işaretle rahmetli arkadaşımız Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu ve Mehmed Ali Tanyeri tarafından hazırlanmış, 800 küsur gazel ihtiva eden bu cilt de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından 1987 yılında bastırılmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁶ a.g.e., s.8-15.

¹⁸⁷ Tarlan, Ali Nihad, *Ahmed Paşa Divanı*, MEB, İstanbul, 2005, s.7

¹⁸⁸ Çelebioğlu, Âmil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 36

6. Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri, İstanbul, 1948, 1-3. fasikül, 1949, 4. fasikül.

1. fasikülde Rahmî ve Fevrî, 2. fasikülde Ubeydî, Aşkî, Şem'î ve İşretî, 3. fasikülde Ulvî, Meâlî, Nihânî, Feyzî ve Kâtibî, 4. fasikülde ise Revânî, Hayretî, Hâverî, Âhî, Peyâmî ve Sânî'nin tavsifi verilen mecmualarda geçen kaside, musammat, gazel vs. türden şiirleri transkripsiyonlu olarak aktarılmıştır. Şairler hakkında kısa bilgiler de verilmiştir. "Mukaddime" (Önsöz)sinde: "Edebiyat tarihi, her şeyden evvel edebî mahsullerin tarihidir, Her hangi bir asrın edebî hüviyetini lâıykıyla kavramak için yalnız birinci derecede gelen şairlerin eserlerini görmek kâfi değildir. O devrin antolojileri demek olan mecmualara müracaat şarttır. Mecmualardaki eserler, bize devrin umumî edebî zevkini verir. Devrin edebî zeminini gösterir. Orada birinci derecedeki şairlerin yanında bazen adı sanı bilinmeyen sanatkârlara rastlanır. Bu iki zümre arasında ikinci ve üçüncü derecede şairler ekseriyeti teşkil eder ve bu edebî zemini ekseriya ikinci veya üçüncü derecede gelen şairler yaparlar. Devrin ma'şerî (toplum) zevkini temsil eden onlardır..." denilerek mecmuaların ehemmiyeti belirtilmiştir.

Yine mecmuaların ehemmiyeti belirtilen Eski Mecmualar Arasında (TDED, İst. 1946, c.I, S.2, s.122-137) başlıklı yazıda: Kıyâsî, Abdurrahman Gubârî, Ulvî ve Selikî gibi XVI. yüzyıl şairlerinin tespit edilebilen çeşitli şiirleri bulunmaktadır.¹⁸⁹

C- METİN ŞERHİ

¹⁸⁹ a.g.e., s. 36

Metin Şerhi sahasında bir ekol olan Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ı öğrencilerinden Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Fuzulî Divanı Şerhi'nin Sunuş yazısında "Divan Şiirini en iyi anlayan, bilen ve açıklayan bu sahanın dünyada en büyük uzmanı, metinler Şerhi ilminin eşsiz üstadı" sözleriyle tarif ediyor.

Prof. Tarlan'ın metin Şerhiyle alakalı en kapsamlı eseri "*Metinler Şerhine Dair*" isimli risalesidir. "*Uzun bir uęraŐmanın dimağda kendi kendine tortulandırdığı bir takım düşünceleri ortaya attığı*" tetkik usulünü ele alan bu eser kendisinin ifadesiyle sahasında bir ilktir. Ve eserine gayet mtevezalı bir giriŐle "*ilk atılan adımda birçok yanlışlar ve eksikler bulunabilir.*" sözleriyle başlar.

Ali Nihad Tarlan'ın metin Şerhi hakkındaki görüşlerini ele alacağımız bu çalıŐmamızda önce metin Şerhiyle ilgili genel bir giriş yapıp, ardından Prof. Tarlan'ın Şerhle ilgili düşüncelerini ve son olarak ta bu düşünceler hakkında akademisyenlerimizin yapmış olduğu bazı değerlendirmeleri aktarmayı düŐünüyoruz.

Metin Şerhi Nedir?

Metin Şerhini Şu Şekilde tarif edebiliriz:

"Genel manasıyla metin; herhangi bir konu veya olayın dil vasıtasıyla -yazılı, sözlü veya basılı olarak- ifadesinden oluşan söz bütünüdür. Yani; herhangi bir konu veya olayı anlatmakla görevli kelimeler, ibareler, deyimler, cümle ve cümlecikler, paragraflardan oluşan söz bütününe metin denir. Bu, İstanbul'un fethini anlatan bir tarih metni olabileceği gibi, kurbağaların dolaŐım sistemini anlatan bir biyoloji metni veya güneş sistemini izah eden bir astronomi metni olabileceği gibi, Őehirde işlenen bir cinayeti konu alan polis raporu da olabilir. PeŐ peŐe sıralanan kelime, ibare, deyim, cümlecik ve cümleleri metne dönüŐtüren sır, aralarındaki birlik ve bütünlüktür.

Edebiyat biliminin kastettiği ***metin ise; herhangi bir duygu, düşünce, hayal, intiba ve olayın dil vasıtasıyla, ama edebilik değerine hiz bir biçimde ifadesinden oluşan söz bütünüdür.*** Őir veya yazarın toteminden çıkmış ve edebiyat sanatı olma değer ve niteliklerine sahip Şiir, hikye, roman, tiyatro gibi.

Şerh kelimesinin lgat manası; "açma, açıklama, izah etme, geniŐletme, ayırma, yarma'dır."¹⁹⁰ Nitekim Şerh kelimesinin *Kamus Tercümesi*'ndeki tanımını da; "*müşkül,*

¹⁹⁰ etifli, İsmail, "*Metin Şerhi*", Metin Tahlillerine Giriş-1Şiir, Akçağ Yay, Ankara 2006, s.73-75

mübhem ve mahfi ma'kulesini keşf ve izhar eylemek, fehm eylemek, kesmek, açmak manasınadır."¹⁹¹ şeklindedir. "Kavram olarak ise şerh; bir metnin mana ve ifade sırlarını çözmek, açıklamak, yorumlamak demektir. Bizim kültürümüzün de çok yakından tanıdığı metin şerhi, insanın kendince değerli bulduğu metinleri daha iyi anlama ve anlatma arzusunun en eski ve en yaygın tarzıdır. Bununla birlikte bizim buradaki vurgumuz, 'edebî metih şerhi' üzerinedir."¹⁹²

"Bilgilendirme açıklama ve ek bilgi verme şeklinde yapılır. Açıklama ve ek bilgi verme esnasında konunun genişletilmesine gidilir. Konunun açılıp genişletilmesi, şârihin, bilgi ve anlayışı doğrultusunda, yorumunu da beraberinde getirir."¹⁹³

Metin Şerhinin Tarihçesi

Metin şerhi bizde ve Batı'da yüzlerce yıldır var.¹⁹⁴ Eskilerin "**şerh-i mütûn**" yani metinler şerhi dedikleri edebî metni/metinleri açıklama ve böylece metnin anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmaları, divan edebiyatının kendi döneminden başlayarak, günümüze kadar gelmiş; günümüzdeyse geçmişin tanıtılması, dolayısıyla yaşatılması, geçmişle günümüz arasında bağlantı kurulması açısından büyük önem kazanmıştır. Metin çalışmalarının divan edebiyatı döneminde başladığını söyledik. Ancak, edebiyat teorisi içinde, metin açıklama, inceleme, değerlendirme çalışmalarının esas itibariyle yüzyılımızda önem ve yoğunluk kazandığını da vurgulamak gerekir...¹⁹⁵

Metin Şerhinin Amacı

Metin şerhi, -adı üstünde- herhangi bir metnin açıklanmasını esas alır. Amacı; okuyucunun anlamakta zorlandığı veya zorlanacağı metni, açık ve anlaşılır

¹⁹¹ Mütercim Âsım, *Kamus Tercümesi*, İst. 1305, C.1, s.484

¹⁹² Çetişli, İsmail, "*Metin Şerhi*", *Metin Tahlillerine Giriş-1Şiir*, Akçağ Yay, Ankara 2006, s.73-75

¹⁹³ Mengi, Mine, "*Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine*", *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay, Ank. 2000, s.72-80 (Ya da *Dergâh*, Kasım 1997)

¹⁹⁴ Kortantamer, Tunca, "*Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi*", *Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İzmir, 1994, C.VIII, s.1-10 (İLESAM tarafından 17-18 Ocak 1992 tarihlerinde düzenlenen "*I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*"nda sunulmuştur.

¹⁹⁵ Mengi, Mine, "*Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine*", *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay, Ank. 2000, s.72-80

*kılmaktır.*¹⁹⁶Metin şerhi adı altında yapılanlara baktığımız zaman şöyle çok basit bir tespitin bu konudaki bütün eserler için geçerli olduğunu görüyoruz: Bir metnin, daha iyi anlaşılabilir diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması. Bu kanaat başkaları tarafından paylaşılsa da paylaşılmasa da, bir metni açıklamaya başlayan bir kişi, onu bazı kişilerden veya herkesten daha iyi anladığı kanaatine kendisi sahiptir.¹⁹⁷

Bir metnin açıklanması gerekiyorsa, o metinde okuyucunun bilgisi, akli, düşüncesi, sezgisi veya duygularıyla aşamayacağı bazı güçlüklerin varlığı kabul ediliyor demektir. Ayrıca metnin daha büyük ilişkiler manzumesi içerisinde meselâ inanç veya düşünce sistemlerinde ne anlama geldiğini anlamak ve anlatmak ihtiyacı da metinleri şerh ettirmiştir.¹⁹⁸

Geleneksel Şerh Metodu

Klasik metin şerhi esas itibarıyla kelime açıklamasına dayanır; yani klasik metin şerhi daha çok kelime açıklaması şeklinde yapılmıştır. Özellikle; manzum metin şerhlerinde tek tek beyitlere bağlı kalınarak kelime, terkip ya da ibarelerin açıklanması yoluna gidilmiş; kısacası metin parça parça ele alınmıştır. Buna karşın metnin bir bütün olarak ele alınıp; genel plan, kompozisyon vb. yönlerden incelenmesi gelenekten değildir.¹⁹⁹

Bu alana ait eserlerin geçmişteki yüzlerce örneğinden birkaçını teşkil eden; Mesnevî, Hafız Dîvânı, Gülistan ve Muhammediye gibi meşhur edebî eserlerin şerhinde hâkim bir şerh metodu olarak beytin genel mânâsından çok, tek tek kelimeler üzerinde durulması dikkati çeker.²⁰⁰

¹⁹⁶ Çetişli, İsmail, “*Metin Şerhi*”, Metin Tahlillerine Giriş-1Şiir, Akçağ Yay, Ankara 2006, s.73-75

¹⁹⁷Kortantamer, Tunca, “*Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi*”, Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, 1994, C.VIII, s.1-10

¹⁹⁸a.g.e., s.1-10

¹⁹⁹ Mengi, Mine, “*Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine*”, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yay, Ank. 2000, s.72-80

²⁰⁰Yeniterzioğlu, Emine, “*Metin Şerhiyle İlgili Görüşler*”, Selçuk Üniv. Türkiyat Araş. Ens. Türkiyat Araştırmaları Derg, Konya 1999, S.5, s.59–69 (17–18 Ocak 1992’de İLESAM tarafından düzenlenen I. Eski Türk Edebiyatı Kollojumu’nda sunulmuştur.)

İsmâîl Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi'ni bu gözle incelediğimiz zaman kelimelerin izahı yanında yer yer aşağıdaki bilgilerin de ilave edildiğini görüyoruz.

1. Kelimelerin Arapça, Farsça veya Türkçe karşılıkları verilir.
2. Kelimelerin hareketleri belirtilir, gramer yönüyle incelenir.
3. Bazı etimolojiler verilir.
4. Kelime ile ilgili edebî sanatlar gösterilir.
5. Arapça ve Farsça'dan dilimize geçen kelimeler ve bunların söylenişleri belirtilir.
6. Kelimelerin sözlük anlamları yanında, kullanımını unutulmaya yüz tutmuş ilk anlamları verilir.

Bu arada şârih kaynaklarını belirtir, yüz kırk bir eser ve otuz beş şahıstan bilgi nakleder, kendisi dâhil kırk yedi şairden örnek beyitler veya dörtlükler verir, değişik şahsiyetlerle ilgili kıssa ve anekdotlar anlatır, izahlarına diğer şerhlerden deliller verir, bazen onları tenkit eder ve hatalarını gösterir, farklı görüşler arasında mukayese yapar, soru-cevaplarla okuyucunun aklına gelebilecek konulara açıklık getirir, şerh ettiği esere dair nüsha farkları verir. Bunların dışında tarihî, dinî ve efsanevî kişiler, kıymetli taşlar, kozmik unsurlar, hayvanlar, harfler hakkında bilgiler ve bunlarla ilgili telakki, hurafe ve âdetleri dile getirir ki bu bilgiler bizim için eski şerhlerden en büyük istifade noktamız olmaktadır.²⁰¹

Eski metinlerde örneklerinin sık görüldüğü derkenarlardan, yani asıl metinle birlikte, metnin sayfa kenarlarında yer alan şerhlerden; tek mısraın, beytin, cümleinin, bir şiirin mısra ve beyitlerinin metin içindeki şerhlerine; ya da müstakil kitap şerhlerine kadar birçok çeşidinin görüldüğü şerhler, divan edebiyatında önemli yer tutarlar. Haşiye, hâmiş, telhis, ta'likat gibi çeşitlerinin de bulunduğu şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısraı, beyti, ibareyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla, açıklamayı esas almalarıdır... Edebî metin şerhleri öteden beri, söz konusu metinde geçen bazı kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarının açıklanması, mazmunların çözümlenmesi, ibare, deyim ve terimlerin çeşitli bilim dallarıyla olan ilişkilerinin belirtilmesi şeklinde yapıla gelmiştir. Eski edebiyatımızda metin şerh edilirken konunun niteliğine göre, Kur'an, tefsir, hadis, tasavvuf vb. dini

²⁰¹ a.g.e., s.59-69

*bilimler, mitoloji, peygamber kıssaları, tarihi ve efsanevi kişilerle, din, tarikat ve tasavvuf büyüklerinin menkıbeleri, çağın gelenek ve görenekleriyle inançları göz önünde tutulmuş; şerhler bunlara dayandırılarak yapılmıştır. Manzum metin şerhlerinde ayrıca, vezin, nazım şekli, edebî tür ve özellikle söz sanatlarının gösterilmesi yoluna da gidilmiştir.*²⁰²

Bu arada yeri gelmişken, Ali Nihad Tarlan, Haluk İpekten gibi metin şerhi çalışmaları olan bazı Cumhuriyet dönemi divan edebiyatı araştırmacılarının da söz konusu şerh yöntemiyle eski şerh geleneğini sürdürdüklerini söylemeliyiz.²⁰³

Prof. Tarlan'ın bir öğrencisi olup Tarlan ekolünün bir ferdi olan Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu bir metni incelemede dikkat edilecek hususları altı maddede toplamıştır:

- 1- Kelimelerin lügat manası;
- 2- Kelimelerin ıstılah manası;
- 3- Beyitteki mecaz, kinaye, tevriye ve benzeri sanatların tespiti;
- 4- Kelimelerin metinde tesadüfi olarak bulunmayıp, beyit içinde bir fonksiyonu olduğunun düşünülmesi ve kelimenin yüklendiği görevin bulunması;
- 5- Kelimeler arası bağlantı kurulması;
- 6- Çeşitli devir ve seviyedeki şairlerin aynı konuda yazılmış eserlerini karşılaştırmak şeklinde ifade edebileceğimiz mukayese yolunun ihmal edilmemesi.²⁰⁴

Metin Şerhinin, Edebiyat Tenkidi ve Metin Tahlilinden Ayrıldığı Noktalar:

Bu sebeple metin şerhi, daha çok "Söz sahibi ne söylüyor?" sorusu ekseninde var olur. Zaman zaman "Nasıl söylüyor?" sorusuna yönelindiği görülse bile, bu, yaygın bir tavır değildir. Dolayısıyla metin şerhi, metnin güzelliği-çirkinliği hususunda hüküm vermekten uzak durur. Bu yönüyle de edebiyat tenkidi ve metin tahlilinden ayrılır.²⁰⁵

Metinler Şerhine Ait Problemler

²⁰² Mengi, Mine, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yay, Ank. 2000, s.72-80

²⁰³ a.g.e., s.72-80

²⁰⁴ Yeniterzioğlu, Emine, "Metin Şerhiyle İlgili Görüşler", Selçuk Üniv. Türkiyat Araş. Ens. Türkiyat Araştırmaları Derg, Konya 1999, S.5, s.59-69

²⁰⁵ Çetişli, İsmail, "Metin Şerhi", Metin Tahlillerine Giriş-1Şiir, Akçağ Yay, Ankara 2006, s.73-75

Klasik Türk şiirindeki metin şerhi tarihinin bütün eskiliğine rağmen hâlâ en önemli metin şerhi problemleri burada mevcuttur. Çünkü şiirdeki açıklamalar şiirin ses ve anlam bütünlüğünün oluşturduğu yapı ile bağlantılı olmak zorundadır. Böyle olmadığı durumlarda şerhin bir sözlükten farkı kalmaz. Söz konusu olan şey kelimelerin yalnızca anlamları değil, şerh edilen şiir içerisindeki anlam ve fonksiyonlarıdır. Bu da daima biraz tahlil ve eleştiri ile karışmış olmak demektir.²⁰⁶

Metinler Şerhinin Uygulama Alanları

Bilhassa filologlar, müfessirler, kelamcılar ve filozoflar bu alanda büyük çalışmalar yapmışlardır. Bu alanlarda elde edilen bilgi ve tecrübe sanat ve şiir alanına aktarılmış, orada eserlerin açıklanmasında uygulanmıştır. Hitabet ve kitabetin ortaya çıkardığı edeb literatürü, şairlerin faaliyeti, şiir tartışmaları, eleştiri, daha fasih ve belîğ ifadenin araştırılması, hep birlikte, klasik metin şerhinin esasını oluşturan bilgilerin tespitinde, kristalleşmesinde önemli roller oynamışlardır. Bu çerçevede lafz, mana, kelime, nahv, cümle, paragraf, ifade şekilleri ve daha çok bedî ve beyân adı altında toplanan retorik figürler araştırılmıştır. Bu iş yapılırken mantık dilinden ve usullerinden yararlanılmış, aklî ve vazî delâletlerle sınırlandırmalara, sınıflandırmalara gidilmiş, kurallar konmuştur.

Bu araştırmalarda dikkatin, sanatlı ifadedeki biçim özelliklerine, anlatımın çeşitli yolları ve unsurlarına, mana ve şekil, bir başka deyişle, öz ve biçim meselelerine yöneldiğini görüyoruz. Söz gelişi, bu dikkatlerin sonucu olarak tartışmalı kelimeler, alışılmadık sentaks özellikleri, kelimelerin felsefî açıdan incelenmesi, ifâdede psikolojik etkiler, biçim elemanlarının tespiti, şiir evriminde objektif ölçüler aranması gibi meseleler derinlemesine ele alınmıştır.²⁰⁷

Yapısalcı Metin Şerhleri

Klasik şiirimizin açıklanmasında uygulanan bir başka metot olarak da yapısalcı şerhle karşılaşılıyor. Başlangıç sayılabilecek ilk denemelerin İstanbul Yabancı Diller Okulunun Dilbilim dergisinde bilhassa Süheyla Bayrav ve Tahsin Yücel çevresinde

²⁰⁶ Kortantamer, Tunca, “*Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi*”, Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, 1994, C.VIII, s.1-10

²⁰⁷ a.g.e., s.1-10

başladığını görüyoruz²⁰⁸. Yapısalcı şerhin metne yaklaşımındaki temel prensipleri şöyle özetleyebiliriz:

Bir sanat eseri değişik dönemlerde veya değişik açılardan bakıldığında değişik bildiriler sunmaktadır. Ortada yazar ve okur vardır. Okur sürekli değişken olduğundan, farklı açıklamalar mümkündür. Bu açıklamalar kendi içerisinde tutarlı ise normaldir. Nesnellik açıklamanın bildirisinde değil iç düzenindedir. Edebiyat bilimi metnin taşıyabileceği bütün bildirimleri veya tek doğru bildiriye aramaz; sanat eserinin sanat özelliklerini, sanatçının bilinçli çabasını göstermeyi amaçlar. Aranılan şey eserin iç düzeni, her sanatçının özel dizgesi, belli bir dönemin sanat duyarlılığı, geleneği eğilimleridir. Bu iş yapılırken tekrarlar, paralellikler, mısra uzunlukları, cümle unsurlarının sıralanmaları, birbirleriyle ilişkileri, cümlelerin yapılan, tek tek kelimeler, onların cinsleri, özellikleri, her türlü ses tekrarı göz önüne alınır. Bunlar ne istatistikçi bir anlayışla, ne de eski retorik yapının yaptığı gibi, yapı çerçevesinden koparılarak ele alınmalıdır. Aksine içinde buldukları bütünü parçaları, bir dizgenin öğeleri diye gözden geçirilmelidirler.

Yapısalcı metin şerhinin en son ve metodun adabına erkânına uygun bir uygulamasını meslektaşımız Cem Dilçin gerçekleştirdi.²⁰⁹ Bu metot aslında içinde, pozitivizmin fen bilimlerindeki objektifliğini arayan ruhun, bir başka biçimde devamını taşımaktadır. Zaten teori alanında da hem formalist hem yapısalcı metotlar pozitivist zihniyetin ürünleri olarak telâkki edilmektedirler.²¹⁰

Metinler Şerhi ve Tahlili Üzerine Yapılan Çalışmalar

Filolojik yaklaşımların ağır bastığı klâsik devir şiir metinleri üzerine yapılan Sadi, Hafız ve Mesnevi şerhlerini ayrı tutarsak *modern bilim anlayışına uygun metin şerhi çalışmalarının öncüsü ve en büyük ustası olarak Ali Nihad Tarlan adını zikretmemiz gerekir. Onun "Metinler Şerhine Dair" yazdığı kitapçık (1937), klasik*

²⁰⁸ Not: Klasik şiirimizin Anadolu'daki önemli ilk temsilcileri ve etkileyicileri arasında yer aldığına inandığımız Yunus Emre'nin açıklanan bir şiiri için bkz. Göndeş N., "İşidin Ey Yârenler Işk Bir Güneşe Benzer", Gösterge Bilimsel Uygulamalar", Dilbilim (1976), C I, s. 90-95.

²⁰⁹ Dilçin, Cem, "Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi", Türkoloji Derg, 1991, C. IX, S. 1, s.43-98

²¹⁰ Kortantamer, Tunca, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, 1994, C.VIII, s.1-10

şerh usulünü aşan iddialara sahiptir. Yoksa aynı yıllarda Tahirü'l-Mevlevî'nin Bakî, İbn-i Kemâl, Sabrî ve Nedim'in şiirlerinden yaptığı klasik usule bağlı şerhleri görmezlikten gelmiyoruz.²¹¹ *Ali Nihad Tarlan daha üniversitede göreve başlamadan “Şeyhî Divanını Tedkik” (1933) adlı, hem İran edebiyatıyla mukayeseler bakımından hem de şerh ve tahlil yöntemlerini örtüştürmek açısından gerçekten önemli bir eserin yazarıdır. Ali Nihad Tarlan'ın bu kitabı, onun danışmanlığında tez çalışmalarını yürüten Mehmed Çavuşoğlu'nun “Necatî Bey Divanı'nın Tahlili” ve Harun Tolasa'nın “Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası” adlı doktora tezleri için bir örnek teşkil etmiş, daha sonra sistematik divan tahlillerinin sayısı artmıştır.* Ancak yapılan tahliller sonucunda elde edilen verilerden hareketle ileri bir adım atılamamıştır.

Ali Nihad Tarlan'ın “Fuzulî Divanı Şerhi”, onun konuyla ilgili bir başka çalışmasıdır, Haluk İpekten'in Fuzulî, Bakî ve Nailî'den yaptığı şerhlerle, Metin Akar'ın “Su Kasidesi Şerhi” (1994), İskender Pala'nın “Şi'r-i Kadîm Şerhleri” (1997) ve Ahmet Atilla Şentürk'ün “Ahmed Paşa'nın Güneş Kasidesi Üzerine Düşünceler” (1994), “Necatî Bey'in Sultan Bayezid Medhiyesi ve Bazı Gazelleri Hakkında Notlar” (1995), “Yahya Beğ'in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi” (1998) ve “Osmanlı Şiiri Antolojisi” (1999) Tarlan'ın şerh yönteminden belirgin izler taşımaktadır. Şentürk, Tarlan ve Tahirü'l-Mevlevî'nin şerh usullerini birleştirmekle beraber edebî eserlerin izahında tarihî ve sosyolojik verilerden büyük ölçüde yararlanmıştır.

Gelenekselleşen şerh yöntemlerinin yanı sıra akademik çevrelerin dışında şiirin sorunlarıyla ilgilenen eleştirmenlerin çağdaş eleştiri yöntemlerini eski metinlere uygulamaları yeni bakış açılarının gereğine olan inancı kuvvetlendirmiştir. Özellikle disiplinler arası çalışmaların rağbet görmesi ve geleneksel yöntemlerle yapılan şerh ve tahlillerin hep aynı sonuçları vermesi yeni arayışları zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede Tunca Kortantamer'in tarihî ve sosyolojik yaklaşımı göz ardı etmeden metnin yapısına yönelik değerlendirmeleri ile Cem Dilçin'in yapısalcı yöntemden yararlanarak Fuzulî'nin şiirleri ve Osman Horata'nın Necatî Bey'in "Döne Döne" redifli gazeli üzerinde yoğunlaşan bakış açıları akademik çevrelerin dışında da yankı uyandırmıştır.

²¹¹ Bu şerhler hakkında bilgi için bkz., Şentürk, A. Atilla, “Tahirü'l-Mevlevî, Hayatı ve Eserleri” İstanbul, 1991, 68-114

Eski metinlerde neyin anlatıldığı konusundaki vurgunun nasıl anlatıldığı sorusuna cevap verebilecek arayışlara yönelmesi sadece metin şerhi ve tahlili için değil, aynı zamanda tenkitli metin konusundaki yöntem sorununa da katkılar sağlayacaktır. Nitekim Cem Dilçin'in Fuzulî'nin şiirleri üzerine yoğunlaşan çalışmalarının bir ürünü olarak Fuzulî Divanı üzerine düştüğü notlar, içinde eski metinleri yayına hazırlayanların göz ardı edemeyecekleri ölçütler barındırmaktadır.

Bilhassa Osmanlı sahasında yetişen şair ve yazarların ortaya koydukları metinler üzerinde yoğunlaşan çalışmalar, kuşkusuz aynı yoğunlukta katalog çalışmalarını da zorunlu kılmaktadır. Ancak katalog hazırlamak, bireysel çabaların üstünde, ekip ve maddi olanaklar gerektiren çalışmalara gereksinim duyduğundan daha farklı sorunlar ortaya çıkmaktadır.²¹²

TARLAN'IN METİN ŞERHİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

O'nun metin açıklamasına (metin şerhine) getirdiği en büyük yenilik, kendine has bir metoda dayanması, açıklamada şairin psikolojisinin, şahsiyetinin ve bilgisinin hudutlarını ölçü olarak kullanmasıdır. Eski metin açıklayıcıları (şârihler) bir beyti açıklarken her kelime veya kavram üzerinde bildikleri her şeyi ortaya dökerler ve bunu yaparken beytin asıl manasının büsbütün ortadan kayboluşuna, büsbütün ortadan kalkışma pek aldırılmazlar. Bir bakıma eski açıklayıcılık metodu -veya metotsuzluğu- hemen hemen açıklayıcının çağrışımlarına dayanır. Prof. Tarlan, “*Metinler Şerhine Dâir*” risalesinde ve “*Edebî Sanatlar*” adlı kitabında bu konudaki görüşlerini belirtmiş, “*Şeyhî Divanını Tedkik*”, “*Divan Edebiyatında Tevhidler*”, “*Fuzûlî Divanı Şerhi*”, “*Bâkî Divanı Şerhi Notları*”²¹³ adlı kitaplarıyla ve “*Kadı Bürhaneddin’de Tasavvuf*” başlıklı seri makaleleri ve değişik makalelerle metodunun örneklerini vermiştir.²¹⁴

Prof. Tarlan'ın metin şerhi hakkındaki görüşlerini inceleyeceğimiz bu bölümde öncelikle müellifin metin şerhi üzerine en derli toplu çalışması olan “**Metin Şerhine Dair**” isimli risalesini -yeniden bir tasnifle- esas alıp bu hususla alakalı düşüncelerini vermeye çalışacağız. İkinci olarak Prof. Tarlan'ın metin şerhiyle ilgili görüşleri

²¹² Macit, Muhsin “ve diğerleri”, “*Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları*”, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yay, Ank, 2003, s.311-312

²¹³ Tarlan, Ali Nihad, *Bâkî Divanı Şerhi Notları*, Hz: N. Fazıl Duru-Sait Okumuş, Meneviş Yay, Ank.2003, 154 s.

²¹⁴ *1972–1973 Yıllarında Emekli Olan İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyeleri*, İstanbul 1974, s.44

hakkında bu güne kadar yapılan değerlendirmeleri takdim ettikten sonra genel hatlarıyla konunun özetini verip son olarak ta şerh örneklerinden bir demet sunacağız.

Metin Şerhi Nedir?

Metinler şerhinin büyük ustası Ali Nihad Tarlan bu hususla alakalı şunları söyler: “Metinler, sanatın bir kolu olan yazılı edebiyat mahsulleridir. Her müşterek devir ve sanat anlayışının görünüşleri olan bu eserler o devir ve anlayışa göre kümelenirler. Umumî tetkik metodu hepsi için müşterektir. Çünkü muhakeme ve meseleyi ilmî surette vaz', aklî prensiplere dayanır ve bu prensipler değişmez...”

“Metinler şerhi: Birçok noktalarda edebiyat nazariyeleri, edebiyat tarihi ve psikoloji ile ilgili olmakla beraber” en kısa tanımıyla: "kendi âleminde hususî formülleri, tetkike muhtaç mevzuları olması lâzım gelen bir disiplindir.”²¹⁵

Metinler Şerhi İle Edebî Tenkit Arasındaki Fark ve Münasebetler Nedir?

Bu husustaki düşüncelerini; “Edebî tenkidin özellikleri ve metinler şerhinin özellikleri nelerdir?” şeklinde iki başlık altında toplayabiliriz. Şimdi bu başlıkları maddeler halinde inceleyelim:

1. Edebî Tenkidin Özellikleri Nelerdir?

Önce genel manada “*edebî tenkit*”in bir tanımını yapacak olursak, metin şerhiyle arasındaki farkı kavramamız daha da kolaylaşacaktır. “*Edebî tenkit; edebiyat eseri iddiasıyla ortaya konan herhangi bir metnin edebî olup olmadığını; edebî ise, onu edebî ve güzel kılan estetik değerlerini; varsa eksiklik, yanlışlık ve kusurlarını; edebî gelenek içindeki yerini; okuyucuya, sanatkâra ve edebî hayata yardımcı olmak, yol göstermek amacıyla tespit ve tasvirini esas alan disiplin çerçevesinde ortaya konan her türlü çalışmadır.*”²¹⁶

Prof. Tarlan’a göre edebî tenkidin özellikleri şunlardır:

a) Metinler şerhi, edebî bir tenkit değildir. Çünkü edebî tenkit; eserin bedîî güzelliği üzerinde hüküm verir. Bedîî güzellik henüz kanunları lâıkiyla belirleyen,

²¹⁵ Tarlan, Ali Nihad, “*Metinler Şerhine Dair*”, Suhulet Basımevi, İstanbul 1937, s.25–26 (Ali Nihad Tarlan, “*Metinler Şerhine Dair*”, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981, s. 189-205)

²¹⁶ Çetişli, İsmail, “*Metin Şerhi*”, Metin Tahlillerine Giriş-1Şiir, Akçağ Yay, Ankara 2006, s.73

hâlâ kapalı tarafları olan ve hepsinden ziyade enfüsî sezîşlerle mahiyeti anlaşılan bir hâdisedir.

b) Edebî tenkidi yapan bir şahsiyet, belki de yaşadığı devrin iç zevkini en çok temsil eden bir şahsiyettir. Elinden geldiği kadar bitaraf olmaya çalışır. Lâkin ruhundaki ayrılığı, şahsîliği ona veren hususî veya tarihî yaşayışının seyrini değiştirmek elinde midir?

c) *San'at ve edebiyat münekkidi, edebî eser üzerinde ikinci bir edebî eser yaratan bir edibdir.* Ve onun yüksek kültürü eseri daha ayrı, daha ince görür. İşte o kadar. Hükümlerini hiçbir zaman âfâkî hale koymaz.

2. Metinler Şerhinin Özellikleri Nelerdir?

a) *Edebî eseri anlamak başka, duymak başkadır.* Metinler şerhi anlamağa çalışır. Anladığını her zaman anlatabilir.

b) Yolu afakîdir, neticeleri objektif maddelerdir. Davasını vesika ile ortaya atar.

c) İstifade ettiği ilimlerin daima müsbet taraflarını almaya çalışır.

d) Okuyanın zevkine hiçbir zaman müdahale etmez. Ve hiçbir zaman bir esere güzel, çirkin vasıflarını vermez.

e) Bir operatör veya kimyager bitarafılığı ile eseri teşrih ve tahlil eder. Müşterek «madde»lerini bulur. Onları sıralar.

f) Her devir için hususi bir yürüyüş noktası bulmaya çalışır. Çünkü bilir ki muayyen bir devir içinde yaşayan ve birleşik, ahenkli kanunlarla kımıldanan uzviyetin²¹⁷ daima birleşik tarafları (formül) vardır.

Bu bakımdan edebî tenkit ile metinler şerhi arasında fark bulunur.²¹⁸

Metin Şerhinin Tarihçesi

Prof. Tarlan bu konuyla ilgili ifadeleri şöyledir: “Garpta Yunan ve Lâtin, eski ve muasır Avrupa dilleri metinleri, şarkta Arap ve İran metinleri eskiden beri şerh edilmiş ve bu hususta metnin mahiyetine yani dinî, felsefî, ilmî oluşuna nazaran türlü usuller tebellür etmişse de bu usullerin hiç biri bizi göz önüne aldığımız gayeye götürmez.”²¹⁹

²¹⁷ Geniş bilgi için bakınız: Tarlan, Ali Nihad, “*Edebi Sanatlar*”, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yayınevi, İst, 1964

²¹⁸ Tarlan, Ali Nihad, “*Metinler Şerhine Dair*”, Suhulet Basımevi, İstanbul 1937, s.25–26

²¹⁹ a.g.e., s.25–26

Geleneksel Şerh Metodu

Çünkü umumiyetle eski şerh usulleri edebî metinlerde yalnız kelime üzerinde kalmış, dinî, felsefî ve ilmî metinlerde kelimelerle beraber fikrin şahsî tefsirinden ileri geçememiştir.²²⁰

Günümüz Batı Edebiyatında Şerh Metodu

Muasır Avrupa edebiyatı metinler şerhi hakkındaki usuller ise pedagoji ile çok karıştırılmış ve geniş, hayatî bir edebiyatı incelemek gayesiyle vazedilmiş bulunduğundan burada mütalâa edeceğimiz mevzuun hususî cephesiyle münasebetdâr değildir.²²¹

Edebiyatın Diğer İlimlerle Olan Münasebeti

Her devir için hususiyet gösteren sanat anlayışı o devir için hususî metotlar ister. Sanatın bir kolu olan edebiyat; psikoloji, sosyoloji, estetik ilimlerin mevzuudur. Onun menşe ve mahiyeti ile yukarıda saydığımız ilimler uğraşır.

Edebiyat tarihi ise bu edebî eserlerin içine ancak kendine yarayacak vesikaları bulmak için girer. Edebiyatın yürüyüşünü, cemiyetle ilgisini, sanatkârların yaşayışını ve nihayet bunları terkip ederek bu sanatın tekâmülünü çizer.²²²

Edebî Eserleri Tetkikte Usul

Prof. Tarlan'a göre her şeyden önce bir edebî eseri tetkik şu gaye ile olmalıdır: *“Bir edebî eseri kendi dışındaki ilimlere yarasın diye değil kendi için tetkik gerektir.”*

Bu tetkik birinci adımda iki bakımdan olur:

- 1- İç bakımdan
- 2- Dış bakımdan

1- Edebî Eseri İç Bakımdan Tetkik

²²⁰ a.g.e., s.25–26

²²¹ a.g.e., s.25–26

²²² a.g.e., s.25–26

Bütün sanat eserleri gibi edebî eser de bütün bir tarih, veraset, iklim, cemiyet tesirleri altında yetişen tahteşşuuru boş veya dolu insan uzvîyetinin (süje) kendini saran âlemden (obje) aldığı intibalarını teessürî yaşayışa ait reaksiyonu mahsulüdür. Elimizde İnsan ahenk ve birliği gibi bir yürüyüş noktası bulunduğuna göre edebî eserlerin dış kabuklarını yavaş yavaş kaldırıp asıl içine yani onları dokuyan İnsanın zihnî veya teessürî yaşayışının işleyiş biçimine inmek, aralarında asırlarca mesafe bulunan iki edebî mahsulün iç birliğini, tekâmül merhalelerini çizmek gerektir.

2- Edebî Eseri Dış Bakımdan Tetkik

Karışık bir yığın halinde gözümüzün önünde duran edebî eserleri türlü bakımdan sıralamak, birleşik maddelerini bulmak, onları birliğe götürerek kafamızı ezen ve hırpalayan kargaşalıktan kurtulmak, böylece anlamının birleşik noktalarını bularak anlayışımızın güç ya çabukluğunu arttırmak gerektir.

Edebî Eserleri Tetkikin Diğer İlimlere Katkısı

Bu çalışmalar sonunda edebiyat ve medeniyet tarihleriyle insan ruhunu tetkik eden ilimlere çok yardım eden neticelere varır; onlara objektif, elle tutulur, gözle görülür vesikalar veririz.

Klâsik Türk Edebiyatının Birlik Noktaları ve Altı Asrı Geçen Seyrindeki İstikrarın Sebepleri

Biz bu risalede Türk divan edebiyatı metinlerini mevzu olarak alıyoruz. Klâsik adını verdiğimiz bu edebiyatın altı asrı geçen seyri esnasında onu içten sarsacak bir devrim olmamıştır. Harpler ve mezhep, tarikat teşekkülleri gibi sosyolojik hâdiseler, cemiyetin içinde sarsıntılar vücuda getirmişse de sanat telâkkisinin dıştan (İran'dan) gelmesi ve bundan dolayı hayata kısmen yabancı olması yüzünden edebiyatın geniş yürüyüşünü bozamamıştır. Sonra dinî durumu istikrar halinde tutan kuvvetli bir saltanat vardı. Lâdini ve dinî tasavvufî halk edebiyatı ile tamamen tasavvufî klâsik edebiyat bu mevzuun dışındadır ve her biri ayrı müşterek unsurlara maliktirler. Bu suretle aynı sanat anlayışı, aynı dinî ve ilmî istikrar, daha açıkça aynı ruhî âlem içinde bu uzun devre birçok eserler yaratmıştır. Biz şimdi bu âlemi anlamak yolunu araştıracağız. Divan edebiyatı Tanzimat'tan sonra da devam etmiştir. Hatta bugün bile o yolda eser

yazanlar vardır. Ancak Tanzimat'tan sonraki divan edebiyatı daha başka bir sima gösterir.

Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamak İçin Neler Gerektir?

Metinleri umumî mebdelere bağlamak, o bakımdan sıralamak, velhâsıl yukarıda anlattığımız biçimde tetkik edebilmek için **evvelâ onu okuyabilmek** ve **sonra anlamak gerektir.**

Bir metni şerh etmek değil yalnız **okuyabilmek için** şunların bilinmesi şarttır.:

1 - Osmanlı dili (gramer ve sentaks nazariyatı ile beraber)

2 - Aruz vezni

1 - Osmanlı Türkçesi

Osmanlı dili Arap ve Acem kelimeleri ve bu iki dilin bazı kaidelerini içine alan Türkçedir. Bu dile aşağı yukarı bir alışkanlık olmadıkça metin okunamaz. Osmanlı diline girmiş olan bu iki dilin birçok kelimelerini, kaidelerini, -nazım tetkiki olduğu için- prozodisini bilmek lâzımdır. Önceleri birkaç asır, içinde nispeten fazla Türkçe kelime olduğu halde zaman geçtikçe bu kelimeleri atmış ve nihayet Türkçe kelimeler çok defa fiil ve rabitalarda bir de tevriye ve cinas sanatlarını yapmak hususunda kullanılmıştır. İlk devrelere ait bu metinleri okuyabilmek için Osmanlı dili içinde gittikçe kaybolan mahdut bazı kelimeleri bilmek zarureti vardır.

2 - Aruz Vezni

Kelimeler bu suretle bilindikten sonra aruza aşına bir kulak, veznin ahengi içinde kelimeleri -harekeleri, vokalleri müstesna- aşağı yukarı doğru okuyabilir.

Metin Tamiri

Yazmalarda birçok yanlışlar olduğu daima göz önünde tutulmalıdır. Bu yanlışları bazen gramer ve sentaks tenkidi ile kâh vezin ahengi ile bazen da sanatkârın üslûbuna ve o devrin estetiğine dayanarak doğrultmak kabildir. Bu da ayrı bir meseledir.

Gramer ve sentaks cümle içinde kelimelerin ödevlerini tayin edeceği için birçok yanlışlıkların önüne geçebilir. Eksikler tamamlanır. Şüpheler azalır, manaya doğru yol açılır.²²³

Bu birinci konaktır. Sonra **metnin şerh ve izahı** gelir.

Metin Şerhinde Cüz ve Kül

Tarlan metnin şerh ve izahı konusunu ele almadan önce teknik bir bilgi olarak cüz ve kül kavramaları üzerinde duruyor.

“Beyti bu edebiyatın cüz-ü tamı²²⁴ olarak kabul ettikten sonra önümüzde iki büyük tetkik yolu açılır:

- 1- Cüz'ü şerh ve izah.
- 2- Küllü kavramak.

Beyit, bir cüz-ü tam olarak kabul edildikten sonra cüz'ü anlamak ile bu cüz'ülerden mürekkep olan küllü kavramak kabildir düşüncesi ancak kaside, gazel, bazen kıtalarda doğrudur.

Murabba, muhammes, terhib-i bend ve terci-i bendlerde hemen ekseriya külle intikal mecburiyeti vardır. Mesnevi ise ayrı bir âlemdir. Bu nazım şeklinde incelenecek bir de kül vardır. Bir mesnevinin kuruluşu, motifleri, onların menşeleri, alınan mevzuun nasıl bir cemiyetten geldiği, mahallî ise içtimaî sınıfların hususiyetleri, mahallî renk, aynı mevzu etrafında yazılan mesnevilerde motiflerin, vakaların değişmesiyle eserin aldığı değer, hâdiseler içinde heyecanların merkezileştiği yerler, bu yerlerden sanatkârın şahsiyetine intikal ve nihayet bütün bunlardan bir devir medeniyetine nüfuz.

Metnin Şerh ve İzahı

Klasik edebiyatın nazım sahasını incelemek istediğimiz zaman karşımıza üç esaslı yol çıkar:

- 1 - Eserlerin ve sanat anlayışının dış geniş birliğini bulmak.
- 2 - Bu geniş birlik altında edebî şahsiyetleri tetkik.

²²³ Geniş bilgi için bakınız: Tarlan, Ali Nihad, “*Metin Tamiri*”, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yay., İst., 1981, s.205-227

²²⁴ Bir şeyin, temel vasıflarının tamamını toplayan parçası, parçalandığı vakit ana vasfını ve asliyetini kaybeden şey.

3- Edebî şekillerin, mahiyetlerini anlamak, umum karakterlerini, içlerine aldıkları mevzuların birleşik noktalarını meydana çıkarmak.

1- Eserlerin ve Sanat Anlayışının Dış Geniş Birliği

Prof. Tarlan her asrın gazel, kaside gibi bütün edebî şekillerinin kendine mahsus düşünüş ve duyuş âlemi üzerinde belli metotlar dâhilinde yapılan detaylı tetkiklerle ortaya çıkacak olan birleşme/buluşma noktalarını “*Eserlerin ve Sanat Anlayışının Dış Geniş Birliği*” şeklinde ifade ediyor. Ve bu tetkik metodunu tevhit ve gazel gibi edebî türler üzerinde nasıl uyguladığını açıklıyor. Ve birde bu tetkikin nasıl yapılacağını “Divan Edebiyatında Tevhidler”, “Şeyhî Dîvanını Tetkik” eserlerinden gayet muhtasar bir şekilde örneklerle gösteriyor.

Ve bunun sonucunda, o devrin sanat anlayışının mahiyetinin ortaya çıkacağını ve sanatkârın o asır içerisindeki seviyesini belirten bu kıyas ölçüleriyle de her sanatkârı bu ölçülere vurup o âlem içindeki yerinin objektif olarak belirtilebileceğini ifade ediyor.

Kısaca ifade etmeye çalıştığımız; edebî eserlerin dış geniş birliği nedir? Edebî eserlerin ve sanat anlayışının dış geniş birliğini nasıl tespit etmeliyiz? Bu tespit bizi hangi sonuca ulaştıracaktır? gibi soruların cevabını kendisi bize şöyle veriyor:

“Divan edebiyatı mahsullerinden her şeklin kendine mahsus bir düşünüş ve duyuş âlemi vardır. Her birinin mevzuları belli kaynaklardan gelir. Bunlardan meselâ tevhitleri ele alırsak görürüz ki bazı noktalarda karışmakla beraber belli başlı biri tasavvufa, öteki zahirî şeriata uygun olmak üzere iki tevhit tipi vardır. Bu iki tipin mevzuları ayrıdır. Bazen biri ötekine karışır. Yani zahirî şeriat tipi bir iki noktada tasavvufa kaçır. Fakat ihtiva ettikleri bakış noktalarını iyi tanıyan bir göz bu ikisinden hangisine bağlı olduğunu derhal tanıyabilir.

Yine tevhitler ikinci bir bakımdan yine iki tipe ayrılır.

1 - Lirik tevhit.

2 - Musanna ve ilmî tevhit.

Her ikisinin de belli başlı duyuş veya düşünüş biçimleri vardır.

*Tevhitleri yazdıran mebde aynı inançlar âlemi olduğu, bunlara aynı kaynaktan belli başlı mevzular geldiği için aralarında pek sıkı birleşmeler vardır. Mevzular ve kaynaklardan aldıkları maddeler hemen hemen hepsinde müşterektir.*²²⁵

İçlerinde esaslı ve birleşik kısımlar vardır. Tevhitle beraber naatlarda, kasidelerde dinî kaynakların aynı ayet veya hadisleri, İslâm âleminin aynı müşterek inançları, onun kıssaları, İran mitolojisinin aynı kahramanları görülür.

(Yalnız kasidelerdeki nesib veya teşbîbler birkaç cihetten çok önemli incelemeğe değer.)

Gazellerde belli başlı üç unsur göze çarpar. (Bu üç unsurun çok şümüllü olarak alındığı göz önünde tutulmalıdır.)

1 - İnsan ve tabiat güzelliği

2 - Fikir ve felsefe

3 - Edebî sanat

Bu üç önemli kısımdaki maddeler çıkarılırsa gazel şeklinin birleşik noktaları meydana çıkar. On beşinci asır şairlerinden Şeyhî²²⁶ ile on altıncı asır “Sultânüşşuarâsî” Bâkî’de²²⁷ (kaside ve gazel bakımından) yaptığım tecrübeler neticesinde elde ettiğim maddeler denebilir ki bütün klâsik edebiyatın bedîî âlemini saracak bir liste meydana getirmiştir. *Diğer edebî şekiller üzerinde bu biçim tetkikler yapılırsa bu devir edebiyatının dış geniş birliği meydana çıkar.*

Bununla iktifa etmeyip bu devir edebiyatını İran edebiyatı ile karşılaştırıp mazmunların, fikirlerin menşelerini bulmalıdır. Bunu yapınca iki edebiyat arasındaki ayrılık ve bunların hususî karakterleri meydana çıkar.

Kaside, gazel ve öteki edebî şekillerin aynı biçimde incelenmesi bu geniş devirdeki sanat anlayışının mahiyetini açık olarak gösterir.

Bu sanat anlayışı içinde birleşik mevzular kümelenince elimizde en doğru bir kritik oranı (kıstası tenkit) var demektir. Her şahsiyeti buna vurur ve o âlem içindeki yerini objektif olarak belirtebiliriz.”

²²⁵ Bknz. Tarlan, Ali Nihat, *Divan Edebiyatında Tevhidler*, Burhanettin Erenler Matbaası, (4 Fasikül), 1936 I.Fas: 35 sayfa, 2.Fas: 30 sayfa, 3.Fasikül 79 sayfa, 4.Fasikül 50 sayfa.

²²⁶ Geniş bilgi için bakınız: Tarlan, Ali Nihad, *Şeyhî Divanını Tetkik*, İst., C.I: 1934, 230 s, C.II: 1936, 112 s.

²²⁷ Geniş bilgi için bakınız: Tarlan, Ali Nihad, *Bâkî Divanı Şerhi Notları*, Haz: N. Fazıl Duru-Sait Okumuş, Meneviş Yay, Ank. 2003, 154 s.

2 - Edebî Mektepler ve Şahsiyetler

Divan edebiyatının inkişaf ettiği devir; girdiği medeniyet dairesinin tarihî seyrini takip etmiştir. Yukarıda söylediğimiz gibi bu âlem, edebiyatın geniş ilham aldığı müesseseleri ve kıymet hükümlerini değiştirecek bir devrim geçirmemiş, geçirse dahi bu devrim edebiyatın umumî yürüyüşünü bozacak mahiyet almamıştır. Bunun için Avrupai manasıyla birbirini yıkan deviren edebî okullar kurulmamıştır. *Bununla beraber bu edebiyatı sürüp giden bir yeknesaklık içinde yürümüş sanmak da doğru değildir. Yukarıda söylediğimiz dış geniş birlik altında sanatkârlar iki büyük kısma ayrılabilir:*

Birinci kısım zihnî, diğeri ise teessürî hayatın gösterişlerini bize verir. Bazılarında da bu iki görünüş muvazene halindedir. Bir kısmı derin, ince zekâ hamlelerini kuvvetli bir lirizm altında gizler. Lirizmi bizi sürüklerken bunun altında kuvvetli bir zekâ cehdinin gizlendiğini duymayız. Bazısında hemen baştanbaşa zekâ ve oyun hâkimdir.

Bir kere bu bakımdan sanatkârları ayırmak, sonra bu edebiyatın dış âlemden aldığı mazmunları çıkarıp sanatkârların müşterek taraflarını tespit, etlikten sonra orijinal taraflarını bulmak ve bunları muayyen kategorilere bağlamak gerektir.

Bunları yapabilmek için, yani *sanatkârın aynı madde etrafında nasıl işlediğini, onda nasıl değişiklikler, hususiyetler yaptığını ayırt etmek ve işte bu ayrılıkta sanatkârı bulmak için eseri tahlile mecburuz.*

Sanat eseri bir küldür; onu parçalamak doğru değildir, diye bir itiraz eden bulunursa deriz ki: *Metinler şerhi objektif bir bilgi olduğu için bir mürekkebi anâsırına irca eder. Vereceği hüküm; eserin bedîi cephesiyle alâkadar olmadığı gibi, onu küll hâlinde tatmak isteyenlerin zevkini bozabilecek bir neticeye de varmaz.* Eseri böyle tahlil ettiğimiz zaman göreceğiz ki, çok defa en süslü, en derin, insanı ruhundan sarsan bir beyit daima kullanılan, klişe olan bir mazmun iskeleti üzerindedir, insan vücudunda sayısız değişiklik gösteren et örgüsünün altında iskelet birliği gibi. Meselâ Nedim'in:

“Gördüm o serv-kametın ardınca rûz-u vasl

Ömrü fîrûgüzeşte şitâbân olub gelür.” beyti, tahlil neticesinde, asırlarca bin bir şâir tarafından söylenen «kamet, kıyamet» mazmununa dayanır. İlk zamanlarda iskeletin çirkin inhinalarını acemice gösteren ve onu yalınkat, yeknesak bir deri ile örten iptidâî sanatkârlar vardı. Asırlar geçtikçe adale daha ustaca örülmeğe başladı.

Şahsiyetler daha açıkça meydana çıktı. Bazen öyle oldu ki iskeletin bütün çirkinlikleri örtüldü, değişti. Artık o güzel simanın o mevzun vücudun karşısında hatta iskeleti hatırlamak bile kabil olmadı.

TAHLİL TARZI

Beyti Anlamak

Prof Tarlan, bu bölümde beyti iki ayrı yönden ele almış önce beytin içyapısını, sonrada dış yapısını tetkik etmek suretiyle beyti anlama yoluna gitmiştir.

Beytin İç Yapısını Tetkik

Divan edebiyatında bir beyti anlamak için evvelâ sanatkârın kafasında biçimlenen hayali kavramak lâzımdır. Bu edebiyatta gerek duygu, gerek düşüncenin asıl maddesi etrafında ekseriya hudutları çizilmiş bir başka hayal âlemi vardır.

Meselâ:

*“Bisat-ı îde kadem bastı nâz ile nevrüz
Şükûfe perde sarây-i ademden etti büürüz”*

Bakî

Bu beyti lâyıkı ile anlamak, yani tam zevkine varmak için bayramı saygı halinde düşünmek veyahut zevk u safa ile bezenmiş bir saha tahayyül etmek ve o sahaya nevruzu güzel, nazlı bir sevgili gibi getirmek ve bir perde arkasında da çiçeği aynı eda ile meydana çıkarmak lâzımdır.

Bu perde adem (yokluk) perdesidir. Çiçeğin yoktan meydana gelmesi şaire bu hayali ilham ediyor. Biz bu tabloyu göz önüne getirirken ona vereceğimiz dekor bugünün değil onun yazıldığı zamanın dekoru

Bu dekor içinde biçimlenen hayal göz önüne gelmeyince beyti anlamış olmayız. Bunun bir faydası da hayalin, eksikleri tamamlamasıdır. Hafıza ve şuuru adım adım zorlayarak bir şeyi hatırlamak veya tasavvur etmek güçtür. Fakat muhayyilenin serbest faaliyeti bu güçlüğü tabii surette ortadan kaldırır.

Muhayyile yanılmaz kanunlarıyla aranılan şeyi daha tam ve daha açık olarak göz önüne getirir. Yalnız bu tablonun sanatkârın muhayyilesine yaklaşması için onu tarihî ve etnografik bilgilerle zenginleştirmek, başka bir devrin ruhuna bütün teferruatıyla girdiğimizi daima göz önünde bulundurmak, insan ruhundaki müşterek duygu

kanunlarıyla o zamanın kıymet hükümlerine ermek ihtiyacındayız. Bu, hâdisenin iç kısmıdır.

Meselâ Nâilî'nin:

“Sîr çeşm-i seyri dîdâr olmazız Mûsâ gibi

Tûr-u istiğnada tûfân-ı tecellî matlabız.” beytinde şair «Tûr» ile «tûfân»ı yan yana getirerek bize yağmur duasını hatırlatıyor. Eğer yağmur duası için dağlara çıkıldığını bilmezsek bu beytin -tasavvufî manasından başka- ihtiva ettiği inceliğin zevkine varamayız.

Bu sosyal etnografik bilgilerin en önemlilerinden biri de dinî inançlardır. Dinî inançlar her sanatkârın hususî manevî şahsiyetine göre onda bir hayal âlemi vücuda getirir. Dinin hayata verdiği biçim daima göz önünde bulunmalıdır. Meselâ:

“Ne hûb dem ne kıyamet zaman olur bu kim

Nücum indi yere yer yüzüne çıktı künûz.”

Bakî

beytini anlamak için şu ayetleri bilmek gerektir:

“Ne vakit ki yer ilk nefhada kendine mukadder olan titremeği titrer, yer ağırlıklarını yani içinde olan hazineleri ve defineleri, ölüleri meydana çıkarır.” (Suret-üz'zilzâl 99, Ayet: 1-2)

“Ne vakit ki gök bulutla yarılr, Tanrının buyruğuna kulak tutup emrine uyar. Ne vakit ki yer dümdüz olur, içinde bulunan hazineleri ve ölüleri dışarıya çıkarır, içindeki eşyadan boşanır.” (Sure-i İnşikâk: 89, Ayet: 4).

“O vakit ki gök yarılr ve o vakit ki yıldızlar saçılır.” (Sure-i İnfîtâr 82, Ayet:1-2)
Bu kıyamet manzarasıdır.

Beytin Dış Yapısını Tetkik

Hayal, saydığımız bilgilerle tamamen belirdikten, beytin bu tablo içine sıkıştırdığı duygu veya düşünce iyice anlaşıldıktan sonra onun etrafındaki süse geçeriz. Bu süs ya hayali zengin göstermek için açıkça yapılır. Yahut sanatkârın zekâsı, kelimelerin ikinci manalar ile oynar. Ve bu manalar altında ikinci bir tablo gizler. İkinci tablo, bazı sanatkârlarda birincinin dekoru olacak derecede ona yakın olur. Yani şuura vermek istediği heyecana daha kısa yoldan götürecektir başka bir hayal, duygu, düşünce âlemine sürükler. Bu tarz, çok kuvvetli büyük şairlerdedir.

Bazen da birinciye tamamen yabancı, hatta onun tesirini ortadan kaldıracak derecede aykırı düşer.

Bu ikinci tabloya varmak için lügat ve edebî sanatlara ait bilgilerimizle dimağımızı bir kuyu çengeli haline getirmek, onu beytin derinliklerine salmak gerektir.

Her kelimeye şüpheli, daha doğrusu bizi aldatacak yahut atlatacak bir düşman gözü ile bakmak, daima uyanık bulunmak mecburiyetindeyiz. Lûgaz ve muammaların” halli için ayrıca usuller vardır.²²⁸

Çünkü sanatkârın yapmak istediği inceliği anlamadan geçtik mi arkamızdan onun manevî alayına, belki lanetine uğrarız. Çok defa kelimeler böyle iki manalı olarak kullanıldığı için bu ikinci tablo veya münasebeti bazen sanatkâr bilmeden yapmış bulunur. Lâkin bu hâdisedir, yapılmıştır. Hiçbir güzelliği dahi olmasa güzellik vermeyen bir külfeti tespit etmek için anlamamız icap eder.

Bilinmeden yapılan sanatların -eğer varsa- değeri ve onuru kendinden evvelki sanatkârlar tarafından işlenen dile aittir.

Bu sanat işlenişini de anladıktan sonra hafızamızda bu tasavvura, hayale yahut kelime sanatına ait izler varsa bunları o tasnife sokarız.

Kelime ve ifade şekillerini göz önüne almayarak yalnızca bu hayal sistemlerini bu devrede yaşayan bir kaç sanatkârda tespit edersek görürüz ki aralarında birçok birleşmeler vardır. Bu suretle bu devir gözümüzün önünde iç yaşayışıyla canlanır.

Bunların içinde yabancı, yerli motifler, millî motifler olduğu gibi İslâm medeniyeti ile alâkadar ortaklaşa olanları da vardır.

Beytin Dil Bakımından Tetkiki

Beytin içi böylece anlaşıldıktan sonra dil bakımından tetkiki icap eder: ***Mısra veya beyit mimarîsi asırlarca süren bir gelişme mahsulüdür. Ondaki ustalık sınırı çizilmiş hece toplantısı içine tabilikten, vuzuhtan hiç bir şey kaybetmeksizin geniş bir hayal, duygu veya düşünce sıkıştırılmaktır. Sanatkâr, bunda ne kadar ustalık gösterebilmiştir? Vezin, dili ne kadar sıkıştırılmıştır? Bazen kelimelerin yan yana getirilişleri anlayışa yeter bir vuzuh vererek cümlelerin tabii vaziyetine gerekli olan ara bağlarını***

²²⁸Geniş bilgi için bakınız: Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatında Muamma”, İst. Üniv. Yayını:24, Burhanettin Erenler Mat, 1936, 32 s.

ortadan kaldırır. Divan edebiyatının dil ve ifade bakımından gelişme yolu budur. Sanatkâr bu yolda ne yapmıştır? Bütün bunları meydana çıkarmak ihtiyacındayız. Bu tetkik bizi yalnız sanatkârın dil bakımından ileri veya geri olduğuna dair bir hükme götürmez, onunla beraber sanatkârın ahenk hususundaki zevkine, zekâsının kudretine, cemiyetteki dil şuurunu ne kadar benimsediğine delâlet eder.

Eserleri okuya okuya her asrın vasatı bir dil durumu hafızamızda belirmiştir. Sanatkârları elimizdeki bu ölçüye vurarak dile getirdikleri yenilikleri, ileriliği anlayabiliriz.

Beytin İçindeki Objeler ve Onların Hayal Kompozisyonu İçindeki Yerleri

Her beyitte, ister iç ister dış âlemden «madde»ler vardır. Bu maddeler ya serbesttir veyahut bir hayal kompozisyonu içine girmiştir. Onların bir düşünce veya duygu ile alâkadar olması bizim için ehemmiyetli değildir. Yalnız varlıkları bize lâzımdır. Bu maddeler sanatkârın muhitini, bağlandığı iç ve dış âlemi bize bildirir. Bu maddeler şairin hayatını tetkik için de çok değerli vesikalardır.

Bu maddeler sanatkâr varlığının statik kısmıdır. Hayal kompozisyonu içine girdiği zaman da o ruhun dinamik durumunu çok doğru olarak bize gösterir. Bu kompozisyonda maddelerin zekâ mimarının elinde nasıl oynadıklarını, nasıl yaklaşıp uzaklaştıklarını görür ve o mimarın zekâsının işleyiş biçimini, gücünü; ruhunun ne derece mudil ve ne derece dolu olduğunu açıkça görürüz. Yalnız bununla kalmaz, maddeleri bir terkip haline getirirken dil ve sentaks bakımından neler yaptığını görür ve bu husustaki kudretinin derecesini en doğru bir ölçüye vururuz.

Beytin içindeki objeleri ve onların bir hayal kompozisyonu içindeki yerlerini gördükten sonra hayalin mimarîsine geçeriz.

Beytin İçindeki Hayal Mimarîsi

Muhayyilenin yaptığı ibda hareketi birkaç cepheden tetkik edilir:

- 1- Kullandığı maddeler.
- 2- Bu maddelerin, sanatkârın enfüsi âlemindeki yeri, âfâkî (ma'şerî vicdanda) değeri.
- 3- Yapılan hayal binasının mahiyeti, yani gerek sanatkârın kendinden evvelkilerle gerek kendi diğer eserleriyle mukayesesi.
- 4- Vücuda gelen hayal yapısının biçimi (yalınkattan en mudil şekline kadar).

Her sanatkârda madde ve görünüş cihetinden türlü değişiklikler gösteren hayal yapısı biraz derine inilirse muayyen üç dört esaslı biçime irca edilebilir. Bunlarda sanatkâr şahsiyetinin en hakikî, en gizli hususiyetleri vardır.

3 - Edebî Şekiller

Eserin dışı ile içinin birbiri üzerine ehemmiyetli tesirleri vardır. Tevhid, na't, kaside, gazel, kıt'a, terci ve terkibi bend, mesnevi ilh. gibi şekiller, çok kere mevzularına muayyen sınırlar çizmişlerdir.

Veznin, kafiye, kafiye şekillerinin, terci ve terki gibi her bendin sonunda belli bir fikre veya duyguya bağlanmanın, rubaî gibi dört mısra içinde dört başı mamur, müstakil bir duygu veya düşünceyi sıkıştırmak mecburiyetinin o şekle verdiği hususî bir karakter vardır. Aşağı yukarı her sanatkâr bu sınır içinde kalır. Ondan kolay kolay kurtulamaz. *Bu şekillerden bir kısmı mevzuda sanatkârı serbest bırakır, bir kısmı mevzu birliğine götürür. Serbest olursa nasıl mevzular seçiyor, onları nasıl birbirine yaklaştırıyor; mevzu birliğine bağlandığı zaman onun içinde nasıl dönüp dolaşıyor ve ne derece muvaffakiyetle o belli fikir veya duyguya dönebiliyor? Bunlar sanatkârla beraber şeklin gelişme ve bütünlenmesidir. Ve inceden inceye tetkik ister.*

Her «şekil»in belli bir mevzu âlemi vardır. Bu âlemin belli başlı muayyen noktalarını bulmak, gerek dil ve gerek şeklin bu mevzu üzerinde nasıl bir rol oynadığını izah etmek ihtiyacındayız. Edebî şekiller, asır geçtikçe gerek iç mevzu ve gerek dış yazılışı (vezin, kafiye, dil) bakımından zenginleşir. Görünüşte donmuş bir kalıp gibidir. Fakat için için yaşar. Bu hayat hamlelerini tespit için şekillerin iskeletini çizmek icab eder.

Bu iskelet bir fon mahiyetindedir. Üzerindeki oynayıları açıkça gösterir.

Bazen mevzular, muayyen şairlerde adlandıkları şekilleri değiştirirler. Meselâ kasideden gazel şekline geçerler. Yahut biri diğerine dâhil olur, tagazzül ve mesnevîlerdeki kaside ve gazeller gibi. Bunlardan birincisi belli bir kaide mahiyetinde değildir. Serbest tarafı olması dolayısıyla kuvvetli bir vesikadır. İkincisi gittikçe genişleyen ve yarı kaide mahiyetini almaya yaklaşan bir tarzıdır. Bu vesika birincisi kadar mühim olamaz. Bu intikal gerek mevzuun mahiyeti ve gerek sanatkârın şahsiyeti için çok mühim bir vesikadır. Bu «şekil» değiştirmenin muhtelif sebepleri vardır. Sanatkârın şahsiyetini ve öteki eserlerini göz önünde tutarak hâdisenin hakikî sebebini tayin etmek lâzımdır.

Hulâsa bir metin; onu meydana getiren sanatkârın iç benliğini ve o devrin hususî karakterini bize vuzuh ile gösteren değerli bir vesikadır. Ondan mümkün olduğu kadar istifade etmeğe uğraşmalıyız.

ALİ NİHAT TARLAN'IN METİN ŞERHİ HAKKINDA YAPILAN DEĞERLENDİRMELER

Prof. Tarlan'ın metin şerhini tamamen müspet bir bilim olarak görmesini ve onun bu sahayla alakalı görüşlerini ve uygulamalarını Prof. Tunca Kortantamer şöyle değerlendirir: "Pozitivizmin tarihi ile ilgilenenler bu görüşleri derhal tanıyacaklardır. Bunlar, H. Taine veya W. Scherer gibi eski pozitivist ve sosyolojik yaklaşımın edebiyat teorisindeki zirvelerince de hayata geçirilmeye çalışılan temel ilkelerdir. Çok kısa ifade etmeye çalışırsak; bu yaklaşımın temelinde, hiçbir ön fikre sahip olmadan, araştırma nesnesine tıpkı bir fen bilgininin maddeye yaklaştığı gibi yaklaşım elde edilen bilgilerden tümevarım yoluyla kanunlar, kurallar elde etmek söz konusudur. Genel bakışları ve hükümleri oluşturmanın yolunun bu olduğuna inanılır. Pozitivizm uzun bir macera ve dallanıp budaklanmadan sonra N. Popper ile bugün tamamen başka bir noktaya ulaşmış bulunmaktadır. Çok basite indirgeyecek olursak, önce birtakım varsayımlar oluşturmak, sonra araştırma nesnesini bu varsayımlar açısından gözden geçirmek gerekmektedir. Varsayımlar yanlışlanmadıkları sürece doğru olarak kabul edilirler. Şu veya bu şekilde yanlış oldukları kanıtlandığı anda geçerlilikleri biter. (Bkz. Lothar Köhn: "Der Positivistische Ansatz", s. 36-37.)

Bugün *bizim araştırma dünyamızda hâlâ büyük ölçüde eski pozitivizmin getirdiği alışkanlıklar hâkimdir*; çünkü onlar vaktiyle bilhassa Servet-i Fünun'cular tarafından benimsenmiş, sosyolojik ve tarihî metot biçiminde Fuat Köprülü tarafından yerleştirilmiş ve ayrıca onlar üzerine kurulan birçok yaklaşım biçimi İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde etkili olan Alman hocalar tarafından Türk bilim adamlarına uygulattırılmıştır. Yalnız, burada hemen zikredilmesi gereken bir husus, pozitivizmin bilhassa metin neşri, metin incelemesi ve edebiyat tarihçiliği alanında hiçbir zaman vazgeçilemeyecek metotları olduğudur.

Tarlan bunlara ek olarak işin içerisine bir de psikolojik yaklaşımı katmaktadır. Bu yaklaşım bilhassa, *onun edebî sanatlar sınıflandırmasını belirlemiştir.*

Onun bu konudaki düşüncelerini büyük ölçüde kendi kelime ve cümlelerine dayanarak şöyle özetlemek mümkündür: "Uzuvlar nev'in hayatını devam ettirmek için

gereklidirler. Uzviyette bir de sinir cümlesi vardır; haz ve elem gibi iki vasıta ile uzviyeti yönlendirir. Bu sinir cümlesinin en ufak heyecanından en büyük ihtiras buhranlarına kadar her tezahürü ferde sanat maddesini verir. Yalnız, insanın teessürî hayatı değil, zihnî hayatı da bu mihver etrafında döner. Bütün dinî, ahlâkî, içtimaî, ilmî mevzular bu çekirdek etrafında belirmiştir. Haricî âlemin manzarasını değiştiren psikolojik fakülteler muayyen olduğuna göre bunların mahsulü olan edebî sanatlar da muayyen ve mahduttur... Biz bu risalede ruhî merkezlerine nazaran edebî sanatları tasnif izah ve anlamadaki farkları nispeten vazîh olarak tayin etmek istedik.”

Açıkça görüldüğü gibi, burada *psikolojik bir bakış açısının* sanat eseri karşısındaki tavrı ile karşı karşıyayız. Burada süjenin duygulanışı ve haz belirleyici unsurlardır.

Ali Nihad Tarlan'ın metin şerhi konusunda teorik plandaki görüşleri bazı çelişkilerle problemleri kendi içlerinde taşımaktadırlar. Ama önce Tarlan'ın metin şerhi uygulamalarını hatırlatmakta yarar var:

Şeyhî Divanını Tetkik'te divandaki bütün şiir elemanlarının mümkün olduğu kadar tam gerçekleştirilmeye çalışılmış bir dökümü ile karşılaşıyoruz. Şekil özellikleri, imlâ özellikleri, dil unsurları, edebî sanatlar, âyet, hadis, kıssa, fikir, duygu ve benzeri bütün elemanlar adetâ bir yağma hâlinde verilirken bir yandan da bilhassa İran edebiyatından Selman ve Hâfız'daki benzer örnekler ile Türk Edebiyatındaki benzer örnekler zikredilmiştir.

Yazarın kendi teorik yaklaşımı ile karşılaştırıldığında, burada bazı çelişki ve eksiklikler göze çarpmaktadır. Benzer örnek parçaların zikri gibi. Tarlan'ın kendisine göre İran ve Türk edebiyatının tam bir dökümü ortaya çıkarılmadan yapılan bu işin objektif olması mümkün değildir. Veya Şeyhî'yi kendi devrindeki diğer şairlerden ayıran şahsî özelliklerin açıklığa kavuşturulmayışı bir eksikliktir.

Tarlan'ın sonraki şiir incelemelerinde, söz gelişi Fuzûlî Divanı Şerhi'nde şöyle bir yol tuttuğu görülür: Beytin kendisini verir. Beyti günümüz Türkçesine aktarır. Beyitteki kelime terim ve ibarelerin dinî, tasavvufî anlamlarını, telmihler, benzetmeler ve edebî sanatları açıklar.

Şeyhî Divanını Tetkik'teki tavrı, klasik metin şerhi metotlarıyla eski pozitivist metotlarının bir birleşmesi olarak ortaya çıkmakta, Fuzûlî Divanı Şerhi'nde ise geleneksel metin şerhi tarzı ağır basmaktadır.

*Akademik dünyamızın şiir incelemelerinde Ali Nihad Tarlan'ın metin şerhi tarzı kendisini hâlâ bütün ağırlığıyla hissettirmektedir. Bu muhakkak ki önemli ve değerli bir tarzdır; ancak geçen yüzyıldan başlayarak bu yüzyılın başında gitgide çeşitlenen ve yüzyılımızın ikinci yarısında daha da rafine hâle getirilen pek çok metin şerhi anlayışı bulunmaktadır. Bu gelişmeler şiirimizin şerhinde de yeni arayışların gerekli olduğunu göstermektedir.”*²²⁹

Bununla birlikte Prof. Tarlan'ın yukarıda belirtilen *bilimsel bir yaklaşımla ele aldığı* “Şeyhî Dîvânını Tedkîk” eseri için ise Prof. Dr. Emine Yeniterzioğlu, şu tespitlerde bulunuyor: “Eski Türk Edebiyatı sahasında Ali Nihad Tarlan'ın “Şeyhî Dîvânını Tedkîk’le başlattığı ve günümüze doktora ve yüksek lisans tezleriyle sayısı bir hayli kabaran divanlara ilişkin tahlil çalışmaları, divan edebiyatı malzemesini tespit yönünden son derece değerlidir. Ancak tıpkı fen bilimlerinde analizin sentezle fayda alanına sunulduğu gibi; tahlillerde yer alan ortak unsurları bir araya getiren çalışmaların yapılması mevcut bilgilerin dağınık halde durmasını önleyip, kullanımını pratikleştireceği gibi; şairler hakkında objektif mukayeseler yapmada kolaylık sağlayacak, metin şerhinde karşılaştığımız problemlerin çözümünde bize yardımcı olacak, divan edebiyatı malzemesinin tarihî seyrini görmemize imkân tanyacaktır.”²³⁰

Prof. Dr. Mine Mengi'nin değerlendirmeleri şu şekildedir: “Ali Nihad Tarlan, “Metinler Şerhine Dair” başlıklı makalesini, “Hulasa bir metin; onu meydana getiren sanatkârın iç benliğini ve o devrin hususi karakterini bize vuzuh ile gösteren değerli bir vesikadır. Ondan mümkün olduğu kadar istifade etmeğe uğraşmalıyız.”²³¹ şeklinde bitirir. Burada Tarlan, metin incelemesinin hem edebî şahsiyetlerin hem de dönemlerin tanınmasındaki yerine işaret ederek, edebî metinlerin edebiyat tarihçiliğindeki önemini vurgulamaktadır. Öte yandan Tarlan, anılan makalenin başlarında da; “Edebî eseri kendi dışındaki ilimlere yarasın diye değil kendi için tetkik gerektir.” diyerek, günümüzde de özellikle yapısalcı akımın etkisiyle önem kazanmış olan edebî metni edebiyat tarihinden ayrı, müstakil olarak incelemenin yararına değinir. İster edebiyat tarihiyle olan ilişkisi açısından, ister metni doğrudan

²²⁹ Kortantamer, Tunca, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, 1994, C.VIII, s.1-10

²³⁰ Yeniterzioğlu, Emine, “Metin Şerhiyle İlgili Görüşler”, Selçuk Üniv. Türkiyat Araş. Ens. Türkiyat Araştırmaları Derg, Konya 1999, S.5, s.59-69

²³¹ Tarlan, Ali Nihad, “Metinler Şerhine Dair”, Suhulet Basımevi, İstanbul 1937, s.29

kendi yapısına bağılı kalarak inceleme açısından olsun; metin incelemesi, edebiyat çalışmalarının vazgeçilmez bir koludur.

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, “Metinler Şerhine Dair” başlıklı makalesini, “Hulasa bir metin; onu meydana getiren sanatkârın iç benliğini ve o devrin hususi karakterini bize vuzuh ile gösteren değerli bir vesikadır. Ondan mümkün olduğu kadar istifade etmeğe uğraşmalıyız.”²³² şeklinde bitirir. Burada Tarlan, metin incelemesinin hem edebî şahsiyetlerin hem de dönemlerin tanınmasındaki yerine işaret ederek, edebî metinlerin edebiyat tarihçiliğindeki önemini vurgulamaktadır. Öte yandan Tarlan, anılan makalenin başlarında da; “Edebî eseri kendi dışındaki ilimlere yarasın diye değil kendi için tetkik gerektir.” diyerek, günümüzde de özellikle yapısalcı akımın etkisiyle önem kazanmış olan edebî metni edebiyat tarihinden ayrı, müstakil olarak incelemenin yararına değinir. İster edebiyat tarihiyle olan ilişkisi açısından, ister metni doğrudan kendi yapısına bağılı kalarak inceleme açısından olsun; metin incelemesi, edebiyat çalışmalarının vazgeçilmez bir koludur.

Nitekim A. N. Tarlan, “Metin şerhi edebî bir tenkit değildir.” diyerek metin şerhini, metin tenkidinden ayırmakta; şerhin metni anlama ve anlatma, tenkidin ise, metni duyma, ona estetik yönden değer biçme, güzel, çirkin niteliklerini verme işi olduğunu belirtmektedir.²³³ “Metin Şerhine Dair” başlıklı daha önce sözünü ettiğimiz makalesinde Tarlan ayrıca, metin şerhinin objektif, tenkidin ise sübjektif nitelikli olduğunu belirttikten sonra metin şarihinin yansız kalarak eseri teşrih ve tahlil ettiğini, tenkitte ise muhayyele ve edebî zevke ihtiyaç duyulduğunu söyler. Bu bakış açısı bilindiği gibi eleştirmenin sanatçı kişiliğinin olup olmaması ve edebî tenkidin bir edebî tür sayılıp sayılmayacağı konularını, tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Öte yandan Tarlan’ın, metin şarihinin objektif olması gerektiği görüşüne büsbütün katılmak mümkün değildir. Çünkü şerhi yapılan bir metne şarihin yorumunun da katılması kaçınılmazdır. Burada objektiflikten maksat, herhalde şarihin metni beğenme ya da beğenmeme yönünde tavır almamasıdır.²³⁴

Prof. Tarlan’ın bir öğrencisi olup yıllarca Tercüman Gazetesi köşe yazarlığı yapmış olan Ahmet Kabaklı, hocası Ali Nihat Bey hakkında yazdığı bir yazıda, Onun

²³² a.g.e., s.29-30

²³³ a.g.e., s. 29-30

²³⁴ Mengi, Mine, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yay, Ank. 2000, s.72-80

metinler şerhi metodu hakkında şöyle diyor: “Büyük şiire saygıyı ve şiiri yorumlarken (atıp tutmamayı) benim gibi nice arkadaşlarım Ali Nihat beyden öğrenmişlerdir. O, bize anlatmak isterdi ki; Bakî, Nailî, Nef’î, Nedim veya Şeyh Gâlib'in o benzersiz şiirleri ilhamla yazılmamışlardır ki onları ilhamla açıklamaya kalkalım. O, büyük şairlerin işleri, (kuyumculuk bile değil) ilimdir. Kullandıkları her kelimeyi belli bir yerde kullanmanın sebep-i icabı vardır. Zaten onlar bunu düşünmeden yazacak olsalar okuyucuları şairlerden (manzumların) hesabını soracaktır. Onun için hocamız “*serbest veya çağdaş bakışla şu veya bu açıdan*” şiir şerh etmek yoluna hiç gitmedi. Böyle gidişleri hiç hoş görmedi. Divan Edebiyatı, kendisine göre bir âlemde anlayabilmek için mutlaka o âleme girmeliydik. ”Yenilikçilik” veya adeta hoppa heveslerle bir Fuzuli beytine mana vermeye kalkmamalıydık. Yenilik o şiirin gücünde yadırganmıştır. Ama anlayıp dinledikçe ve olgunlaştıkça ona hak vermişizdir.”²³⁵

Yine bir talebesi olan Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu'da hocasının bu yönünü şöyle değerlendirir: “Bir ilim adamı olarak Prof. Tarlan, asıl şöhretini ve otoritesini "metin şerhi" daha doğrusu Dîvan şiirini yeni, modern bir tarzda değerlendirmesi ve açıklamasıyla kazanmıştır. Dîvan şiirinin, tamamen yeni ve orijinal tarzda ele alınması, onun zengin ve renkli dünyasına tam manasıyla nüfuz edilebilmesi, merhum Ömer Ferid Kam (1864-1944)'la başlamıştır. Ali Nihad Bey, feyz aldığı hocasının yolunu sadece takip etmekle kalmamış; bu yolu, daha da geliştirip sistemleştirmeye çalışmıştır. Bu yöndeki muhtelif eserleri, daha sonra meslektaşları olan yetiştirdiği öğrencilerinin ve onların da öğrencilerinin yayınlanmış veya yayınlanmamış eserleriyle, yüksek lisans (master) ve doktora tezleriyle yeni bir ekolün müessesisi olmuştur diyebiliriz.

İlgili yazılarında, verdiğimiz bu konudaki örneklerde daha iyi görüleceği üzere onun bu yöndeki başarısı, birinci plânda malzemeye ehemmiyet vermesinde, temel ve belirli bilgilerin, tetkikin yanında örnek aldığı malzemenin dili kadar onun iç dünyasına, an'anenin umûmî ve ortak vasıflarına terkîbî bir dikkatle bakabilmesinde ve üzerinde durduğu meselede tefekkürünü yoğunlaştırabilmesindedir.

Dîvan şiiri, sadece bir heyecan mahsulü değildir; aynı zamanda ilim ve san'ata bağlıdır. Fuzûlî diliyle: "Zira ki ilimsiz şiir esası (temeli) yok duvar gibi olur ve esassız

²³⁵ Tarlan, A. Siyadet, “*Prof. Dr. Ali Nihad İçin*”, Yaşar Matb. İstanbul, 1990, s. 8, Ayrıca Bknz: Tercüman Gazetesi, 12/10/1978

(temelsiz) duvar gayette bî-itibar olur."²³⁶ Hakîkî sanat eseri ilim, kültür, kabiliyet ve heyecanın müşterek mahsulüdür. Tarlan bu hususu zihnî ve teessürî hayat olarak ifade eder. Bu itibarla en az devrinin ilim ve kültürüne, zevk ve sanat telakkilerine, tezhipte, tezyinata, vitrayda, mimaride vs. olduğu gibi kompozisyon hususiyetlerine, malzemenin doku karakterine dikkat edilmedikçe bilhassa usta şairlerin şiirlerinin derinliklerine inilmesi güçtür."²³⁷

²³⁶ Fuzûlî, Türkçe Dîvan, Haz. Akyüz Kenan, Yüksel Şedit, Beken Süheyl, Cunbur Müjgân, Ankara, 1958, s.6

²³⁷ Çelebioğlu, Âmil, "Ali Nihad Tarlan", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, s. 12

SONUÇ

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Eski Türk Edebiyatı alanında metin neşri, metin şerhi ve edebiyat tarihi üzerine büyük hizmetler vermiş, ülkemizde edebiyat sahasında ilk doktora unvanını almış, öğrencileri arasından pek çok ilim adamı yetişmiş bir edebiyat otoritesi ve hocalar hocasıdır.

Prof. Tarlan, edebiyatın tarihini yazmak için evvelâ, metinlerin içinde şairlerin ruhî portrelerini çıkarıp veya sanatkârların psikolojik durumlarını inceleyip ondan sonra da onları edebiyat tarihi içine yerleştirmek gerektiğine inanır. Ona göre edebiyat tarihi, sık sık tekrar ettiği veçhile edebiyatın tarihidir. Daha açık bir ifadeyle “*Edebiyat tarihi, her şeyden evvel edebî mahsullerin tarihidir.*”

Prof. Tarlan, “*Bir sanatkârın edebiyat tarihindeki gerçek konumunun ancak onun sanat alanındaki konumunun ortaya çıkarılmasına, bu ise sağlam bir metnin elde bulunmasına bağlıdır*” düşüncesine sahiptir. Bundan dolayı mesaisinin önemli bir bölümünü Türkçe eserlerin doğru birer metnini vermeğe adanmıştır. Bu bağlamda Hayalî Bey, Fuzûlî, Necâtî Bey, Ahmed Paşa ve Zatî gibi Klâsik Türk Edebiyatı şairlerinin eserlerinin tenkitli basımını (edisyon kritik) hazırlamış ve bu sanatkârların Fars dilinde meydana getirdikleri eserlerinin tercümelerini yapmıştır.

Prof. Tarlan metin şerhini: “*kendi âleminde hususî formülleri, tetkike muhtaç mevzuları olması lâzım gelen bir disiplindir.*” şeklinde tarif eder. “*Edebî eseri anlamak başka, duymak başkadır. Metinler şerhi anlamağa çalışır.*” “*Bir edebî eseri kendi dışındaki ilimlere yarasın diye değil kendi için tetkik gerektir.*” görüşlerinin sahibi olan Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, onlarca kitap ve yüzlerce makaleye imza atmış bir edebiyat profesörü olarak hayatı, eserleri ve görüşleri üzerinde mütevazı bir araştırma yapmış bulunmaktayız.

Bir metinler şerhi üstadı olan Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan’ın detaylarını verdiğimiz metin şerhi hakkındaki görüşlerinin kısaca özeti şudur:

1. Metin şerhi; “*kendi âleminde hususî formülleri, tetkike muhtaç mevzuları olması lâzım gelen bir disiplindir.*”

2. “*Edebî eseri anlamak başka, duymak başkadır. Metinler şerhi anlamağa çalışır. Anladığımı her zaman anlatabilir. Yolu afakîdir, neticeleri objektif maddelerdir. Davasını vesika ile ortaya atar. İstifade ettiği ilimlerin daima müspet taraflarını almaya çalışır. Okuyanın zevkine hiçbir zaman müdahale etmez. Ve hiçbir zaman bir esere*

güzel, çirkin vasıflarını vermez. Bir operatör veya kimyager bîtarafılığı ile eseri teşrih ve tahlil eder. Müşterek "maddelerini bulur. Onları sıralar. Her devir için hususî bir yürüyüş noktası bulmaya çalışır. Çünkü bilir ki muayyen bir devir içinde yaşayan ve birleşik, ahenkli kanunlarla kımıldanan uzviyetin daima birleşik tarafları (formül) vardır. Bu bakımdan edebî tenkit ile metinler şerhi arasında fark bulunur.”

3. “*San'at ve edebiyat münekkidi, edebî eser üzerinde ikinci bir edebî eser yaratan bir edibdir.*”

4. “Edebiyat tarihi edebî eserlerin içine ancak kendine yarayacak vesikaları bulmak için girer.” Metin şerhi için ise durum çok daha farklıdır; “Bir edebî eseri kendi dışındaki ilimlere yarasın diye değil kendi için tetkik gerektir.”

5. “Divan edebiyatında bir beyti anlamak için evvelâ sanatkârın kafasında biçimlenen hayali kavramak lâzımdır. Bu edebiyatta gerek duygu, gerek düşüncenin asıl maddesi etrafında ekseriya hudutları çizilmiş bir başka hayal âlemi vardır.”

6. “Bir metin; onu meydana getiren sanatkârın iç benliğini ve o devrin hususî karakterini bize vuzuh ile gösteren değerli bir vesikadır. Ondandır mümkün olduğu kadar istifade etmeğe uğraşmalıyız.”

7. “Sanat eseri bir küldür; onu parçalamak doğru değildir, diye bir itiraz eden bulunursa deriz ki: Metinler şerhi objektif bir bilgi olduğu için bir mürekkebi anasına irca eder.”

8. Prof. Tarlan, edebiyat tarihiyle alakalı görüşlerini ele alırken ifade ettiğimiz üzere, eski Türk edebiyatı üzerine yapılacak çalışmaları tamamen müspet bir bilim olarak görmektedir. Şu sözler ona aittir: “*Kâinatta sadece nizam ve kanunun hüküm sürdüğüne ilim yolu ile inananlar için bu kanunun şuur ve idrâkenden ibaret olan ilmin sahası içine girmeyecek hiç bir vakta yoktur.*”²³⁸ *Kanun ve nizam mefhumunun âlemşümül manzarası karşısında sanat hadisesinin ilmî bir vuzuh ve katiyete erişemeyeceğini düşünemiyoruz.*”²³⁹

Türkiye’de metin şerhi çalışmalarının piri sayılan Prof. Tarlan, yaşadığı dönemde Avrupai anlamda bir metin tahlilinin mevcudiyetine rağmen klâsik kültür birikimi ve klâsik estetik anlayışına uygun olarak eseri açıklama yolunu seçmiş birisidir. Değişik

²³⁸ Tarlan, Ali Nihad, “*Edebiyat ve İlim*” Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan’ın Makalelerinden Seçmeler, Ank.,1990, s.11

²³⁹ Tarlan, Ali Nihad, “*Edebiyat Tarihi Hakkında*”, Türk Dili ve Edeb. Dergisi, İst.1965, C. XIII, s. 13

bir ifadeyle bu; divan edebiyatının kaynaklarını ön plâna alan bir şerh metodunun adı olmuştur.²⁴⁰ Nâmık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır ve Ferid Kam, Tarlan'ın bu sahadaki en değerli hocaları idi. Prof. Dr. Ali Alparslan onun hocalarını aştığını ileri sürerken bir önemli noktaya temas ediyor:²⁴¹ “Metin şerhinde eski şarihlerin metodunu ortadan kaldırdı. Eskiler şerh yaparken manasız, yersiz izahlarda bulunurlar, kelimeler ve mefhumlar hakkında gramere ait bilgilerden başlayarak akıllarına gelen her türlü şeyi sıralarlar, ondan sonra esas mevzua geçerlerdi. Hatta bu yüzden bazen beytin esas manasından uzaklaşırlardı. Hâlbuki Ali Nihat Tarlan metin açıklamalarında şairin psikolojisinin, hayatının, muhitinin, bilgisinin ve bu bilgi hududunun gözönünde bulundurulmasını ön plâna aldı. Böylece yeni bir metot ortaya koydu.”²⁴²

Ve böylece Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan eskilerin “*şerh-i mütûn*” dedikleri metin şerhi sahasında yeri zor doldurulur bir boşluk bırakmış ve öğrencilerinden Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın da Fuzûlî Divanı Şerhi'nin Sunuş yazısında ifade ettiği gibi "Divan şiirini en iyi anlayan, bilen ve açıklayan bu sahanın dünyada en büyük uzmanı, metinler şerhi ilminin eşsiz ustası" sözleriyle tarif edilmiştir.

Daha öncede ifade edildiği gibi Prof. Tarlan Klâsik Türk Edebiyatı şairlerinin eserlerinin tenkitli basımını hazırlamak yolunu açmış, bir yandan Hayalî Bey, Fuzûlî, Necâtî Bey, Ahmed Paşa ve Zatî divanlarını yayımlarken, diğer yandan bitirme -veya lisans- tezi için kendisine başvuran öğrencilerine klâsik şâirlerin eserlerinin tenkitli basımlarının hazırlanmasını konu olarak vermiştir. Türkiyat Enstitüsü'nde bulunan Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü'nce ve diğer kürsülerce yönetilmiş talebe tezlerinin birçoğu tenkitli basım hazırlığı mahiyetinde olup, Prof. Tarlan'ın açtığı yolun mahsulüdür.

Prof. Tarlan Farsça yazan Türk şairlerinin eserleri üzerinde de durmuş, Yavuz Selim, Fuzûlî, Nef'î divanlarını da Türkçeye çevirmiştir. Emeklilik devresinde Şeyh Galib'in Farsça şiirlerinin şerhini yapmış, Ali Şir Nevâyî'nin Fânî mahlâsıyla tertip

²⁴⁰ Akkuş, Metin, “*Metin Şerhi Geleneği Tarlan Mektebi'nden Haluk İpekten'e*”, Yedi İklim. C.4, S.32 İst. 1992, s.67

²⁴¹ Canım, Rıdvan, “*Metin Şerhi Geleneğimiz Çevresinde Tarlan ve İpekten'in Kaleminden Fuzûlî'nin Sana Redifli Gazeli*”, Doğumunun 500.Yılında Uluslararası Fuzûlî Sempozyumu, Tarih: 24-26 Ekim 1994, Yer: Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, İstanbul

²⁴² Alparslan, Ali, “*Ali Nihat Tarlan Üzerine*”, Ord. Prof. Ali Nihat Tarlan Edebiyat Meseleleri, İstanbul 1981. s.11

ettiği Farsça divanının ve Nâbî'nin ve Nefî'nin Farsça Őirlerinin Tũrkçeye tercũmesi
ũzerinde çalışmıştır.²⁴³

²⁴³ “1972-1973 Yıllarında Emekli Olan İ.Ŭ. Edebiyat Fakũltesi Őđretim Ŭyeleri”, İstanbul 1974,s.43.

-III-
TRANSKRİBE EDİLEN MAKALELERİ

HAFIZ-I ŞİRÂZÎ-1

Ali Nihat TARLAN

Terceme-i hâli – Şairliği – Mutasavvıflığı – Telakkiyât-ı Ahlakîyesi

Mösyö Dö Rezevuski'nin İran'ın Atina'sı namını verdiği Şiraz, bir asır fasıla ile şarkın iki büyük şairini yetiştirmişti. Şeyh Sa'di'nin vefatından yarım asır sonra Hâfız tevellüd etti.

Kur'an-ı Kerîm'i hıfz eylediği için Hâfız tahallüs etmişti. Hatta kelâmullaha bir tefsir yazdığını rivayet ederler. İsmi Şemseddîn Muhammed'dir. Toy ve Sirkan ahalisinden olan pederi "Eşşeyh Kemaleddin", Şiraz'a gelmiş orada tavattun eylemişti. Toy ve Sirkan Nihâvend'in şimal tarafına düşer. Hâfız'ın tahsili Şiraz'dadır. Bir müddet Şemseddîn Abdullah Şirâzî'ye bir müddette Seyyid Şerif Allâme'ye hizmet ederek rahle-i tedrislerinde istifade-i ulûm eylemiştir.

Evliyadan Şah Nureddin Ni'metullah Veli²⁴⁴, Seyyid Mahmud Şah Dâ'î ilallah, Seyyid Ebu'l Vefâ, Şeyh Zeynüddin Havâfî²⁴⁵ Şeyh Ali Külâ, Kemal-i Hocendî²⁴⁶ ve

²⁴⁴ İmâm-ı Musa Kâzım hazretlerinin neslinden olup e'âzım-ı mutasavvıfadan ve meşâyih-i Kâdiriyyedendir. Maskat-ı re'sleri Mâhân'dır. Zamanının e'azım ve ümerası âstan irşâdına tevessül ederlerdi. Hafız-ı Şirâzî, Ni'metullah Veli hazretlerinin:

هر درد را به گوشه چشمی دوا کنیم

matlalı manzumelerini
چنین شاد و خرمیم

آنان که خاک را به نظر کیمیا کنند

آیا شود که گوشه چشمی بما کنند gazeliyle karşılamıştı.

²⁴⁵ Kibâr-ı meşâyih ve ulemâdandır. Emir Timur Gürgân'ın mazhar-ı iltifat ve hürmeti olmuştur. Havâf Nişabur'da bir karyedir.

²⁴⁶ Mutasavvıf şairlerdendir. Mâverâünnehir'de Hocend şehrinden neşet eylemiştir. Tarih-i vefatı (792)dir. Hâfız şu beytiyle kendisinden bahseder:

şuarâdan ‘Îmâd Fakîh Kirmânî²⁴⁷ gibi e’âzım ile muasırdı. Ömründe bir defa Yezd şehrine gitmiş ve orada daüssılaya tutularak:²⁴⁸

نماز شام غریبان چو گریه آغازم

به مویه‌های غریبانه قصه پردازم

به یاد یار و دیار آن چنان بگریم زار

به یاد سفر براندازم که از جهان ره و رسم سفر براندازم
bediasını inşâd ile yine Şiraz’a avdet eylemiştir.²⁴⁹

چون غزلهای ترو دلکش حافظ شنود

گر کمالیش بود شعر نگوید به خجند

²⁴⁷ İran meşâhir-i şu’arasındandır. “Muhabbetnâme” ve “Mihnetnâme” namiyle iki manzûmesi ve sâir mesneviyâtı ve’alâ rivayetin onikibin beyte bâliğ eş’ârı vardır.

²⁴⁸ Yezd hükümdarının daveti üzerine gitmiş ise de (Anakaraûn)’un Sicilya tîrânından gördüğü muameleye hedef olmuş yani hiçbir şey alamamıştır. Gadabını iki hicviyeye eş’âr-ı sâiresine defn etmiştir. Diğer taraftan hiç görmediği padişahın (Hürmüz adasıyla civar sahilleri hükümdarı) mazhar-ı en’âmı olmuş, o münasebetle şu gazeli yazmıştı:

دل مبند ای جان من بر وعده شاه و وزی

کس نمید اندکه کارش از کجا خواه کشاد

روتو کل کننمی دانی که نوک کلک من

نقش هر صورت که زد رنگی دکر بیر ون فتاد

شاه هرمو زم ندیده بی سخن صد لطف کرد

شاه بزدم دید و مدحش کفتم و هیچم نداد...

Sultan Ahmet Celâyir²⁵⁰ şairi Bağdat'a davet etmişse de maişetindeki sâdeki-i ezvâkı terk edemeyerek davete icabet etmemiştir. “Âzâd” mahlaslı Mîr Gulâm Ali²⁵¹ Hazâne-i Âmire namındaki tezkiresinde Muhammed Kasım Firişte'nin tarihinden naklen yazıyor ki: Degin hükümdarı Sultan Mahmut Şah zamanında Arap ve Acem şairleri memleket-i mezkûreye gidip birçok câizeler alırlardı. Hâce Hâfız'da bu maksatla sefere çıkmak istemişse de bir takım mevâni haylûletiyile muvaffak olamadı. Allâme-i Taftazânî tilmizlerinden Fadlullah İncu o zaman Degin'de mansıb-ı sadâreti işgal ediyordu. Hâfız'a para gönderdi. Müşâr ileyh o para yola çıktı. Fakat Hürmüz adası civarında fırtınaya tutularak avdet etti. O zaman şu gazeli:

دمی با غم به سر بردن جهان یک سر نمی‌آرد

دمی با غم به سر بردن جهان یک سر نمی‌آرد yazarak Fadlullah'a göndermiş ve Şiraz'a avdet etmiştir.

Yine Hazâne-i Âmire sahibi diyor ki: (Mîr'at-üs'safâ kitabında Hâfız'ın Şah Numan isminde bir oğlu olup Hindistan'a gittiği ve orada Bürhanpûr şehrinde vefat ederek Âsîr Kal'ası yanında medfun olduğu yazılıdır.)

Filvâki Hafız, Sa'dî'nin nail olamadığı mesud bir izdivaca mazhar olmuştu. Kendinden evvel vefat eden zevcesi için : “Böyle bir refîka ile mesudâne yaşamak isterdim. Fakat kuvvetlerimiz arzularımıza kâfi gelmiyor. O benden daha lâyık-ı saadetmiş ki, bu dünyaya gelmek için ayrıldığı Âlem-i Lâhut'a avdet edip melâike ile oldu.” diyor.

²⁴⁹ Hâfız:

خوشا شیراز و وضع بی‌مثالش

خوشا شیراز و وضع بی‌مثالش matlahı gazeliyle Şirâz'ı metheder.

²⁵⁰ Devlet-i Cengiziye şubelerinden İran ve Irak'ta tesis edip 745-813 tarihine kadar devam eden İlkâniyân devletinin dördüncü hükümdârıdır.

²⁵¹ Hasan ül-Hind lakabını almıştır. 1200 tarihlerinde vefat etmiştir. “Sübhat'ül-Mercân” namında bir kitabı vardır.

Büyük şair: Devletşah tezkiresine nazaran Hacı Kalfa'ya muhalif olarak hicretin 794 (miladi 1391) tarihinde vefat etmiştir. "Ateşgede" Mecma'ül-füşha'da ve As'ar-ı 'Acem'de tarih-i vefâtı 791 hicrîdir.

"Hâk-i Musallâ" terkibi tarih-i vefâtıdır. Şiraz'ı fetheden Sultan Bayır hocası Muhammed Muammâyî'nin delâletiyle mezarının yanında bir imâret te'sis etmiştir.²⁵²

Farişî kıt'ası Moğol istilâsından o derece müteessir olmamıştı. Nisbî bir sükûn içinde edebiyat devre-i tezehhüründeydi. Atabekler ve Âl-i Muzaffer şiiri himâyeleri altına almışlardı. Hafız'ın zamanında serîr-i saltanatı işgal eden Şah Şüca' pederi Emîr Mübârezeddîn'i tahttan iskât ile gözlerine mil çektirmiş ve 760 tarihinde Şiraz'da tahta cülüs eylemişti. Âlim ve şairdi. Bu manzumeyi Bağdat'tan imdat isteyen biraderi Sultan Mahmud'a göndermişti:

ابوالفوارس دوران منم شجاع زمان

که نعل مرکب من طوق قیصر است و قباد²⁵³

²⁵² Hâfızıye tekyesi Şiraz'da meşhurdur. Şehrin şarkına düşer. Isfahan kapısına (1700) adım mesâfedir. Kerim Han tarafından yapılmıştır. İki taraflıdır. Geniş olan tarafı bir kabristandır ki vasatında Hoca Aleyhırrahmenin merkadi mevcuttur. Büyük bir mermer taşdan ibaret olan levh-i mezârî üzerinde şiirler kazılmıştır. Diğer tarafı bahçedir. Ortada hücreler mevcuttur. Hâfız'ın çok sevdiği (Âb-ı rûknâbâd)'ın türbe içinde de mecrâsı vardır.

²⁵³ خیال آب خضر بست و جام اسکندر

به جرعه نوشی سلطان ابوالفوارس شد

شهنشاه مظفر فر شجاع ملک و دین منصور

که جود بی دریغش خنده بر ابر بهاران زد

Şah Şecâ' biraderinin gözlerine de mil çektirmiştir. Hâfız bu hâdise-i fecîayı şu gazeliyle tesbit eylemiştir.

دل منه بر ینی اصاب او

زانکه ازوی کس وفاداری ندید

منم که اوازته صلابت من

چو صیت همت من در بسیط خاک افناد

چو مهر تیغ کذار وجو صبح عالمگیر

چو عقل راهنمای وجو شرع پاک نهاد

Sultan Ahmet bin Üveys şu suretle cevap vermiştir:

ایا شهی که با صاف عقل موصوفی

شهنشهی چوتو ازمادر زمانه نراد

بغیر تو زبزرکان وفاضلان جهان

کسی بمدح بزرکی خودزیان نکشاد

بخوادهایم فراوان درین محقر عمر

کتاب نظم تواریخ نثر از استاد

نخوانده و نشنیده ندیده ام زشهان

کسی که چشم پدر کورکر دو مادر کاد

Selçukîlerden sonra şiir başka bir vadiye döküldü. Selman Sâveci ve emsali gibi bazı şûara tegazzül vadisine sülûk ettilerse de içlerinde Hâfız Şîrâzî müstesnâ mergûb bir dîvan bırakanlar pek azdır. Bilhassa Türkmâniye ve Safeviye zamanında başka neviler zuhur etti. Fusahâ-i mütekaddimînin kaside, mev'ize, nasihat, hikemiyât ve zühdiyât, hamâsiyât gibi ağır başlı yolları terk edilerek muhammes, müseddes, mesnevî, gazel, muammâ, gibi lirik envâ-i şiir meydana çıktı.

Bilhassa Safeviye, Efşâriye hükümetlerinin evâhiriyle Zendiye ve Elvâriye devletlerinin evâilinde (1100-1170) şîve-i mütekaddimînin ihyasına teşebbüs edilerek Fethali Şahın cülûsu (1212-1250) üzerine etrafına toplanan şûaradan her biri kudemânın bir yolunu takip ettiler. Üstad Unsurî, Emir Mesud, Sa'di, Selman, Senâi,

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Ebu'l-Ferec Rûnei, Enverî, Esedî-i Tûs, Firdevsî, Sa'dî, Nizâmî, Ezrakî, Muhtârî, Megarrî, Lâmi'î, mukallidiye üstadlar idi.

Hâfız'dan evvel ki lirik şairler arasında 1344/5 sene-i mîlâdiyesinde vefat eden İbn-i Yemîn ile 1376/7 senesinde vefat eden Selman Sâveci'yi²⁵⁴ zikretmek lazımdır. Hafızdan sonraki İran liriklerine gelince bunlar hep Hâfız'ın açtığı çığırda yürümüş zevâttir.

Bunlar arasında şayân-ı zikr olan Abdurrahmân-ı Câmî²⁵⁵ (1414-1492) hayâlî ve tasavvufî eş'ardan mürekkep üç divan bırakmıştır. Emir Câhî (1453) Yavuz Sultan Selîm, Sâib-i Tebrizî²⁵⁶, (1677) yeni bir gazel tarzının mücididir.

Mahmud Kârî ile hususi bir tarz nazma malik olan Şeybânî, diğer taraftan Delhi'deki Moğol Sarayında İran tarihi-i edebiyatının iki parlak yıldızı olan Urfî-i Şirâzî (1591) ve Feyzî-i Hindî'yi²⁵⁷ (1595) zikredebiliriz.

Bu edebî cereyanlar arasında Hâfız büyük bir ferdâniyet ve istiklâl muhafaza eylemiş ve tarz-ı mahsus şiiriyle müteahhirîn üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Hâtif'ten Sebzevârî'ye kadar pek çok erbâb-ı tasavvuf Hâfız'ın mürîd-i manevisidirler. Büyük şair pek âsude bir hayat içinde hakiki zevk-i insâniyeti tatmıştı. Azami neşâtın mansıb ve servet gibi maddiyatta olmadığını hakkıyla idrak ederek gözlerini ruhun ve ruhaniyetin genc-i hafiyi-i ezvâkına çevirmişti.

Esasen uzun bir devir şark bu yanlış anlaşılan felsefe içinde uyuşup kalmıştı. Onun istediği medeniyet, hakiki insaniyetin medeniyetidir. Zamanı onun dehây-ı cesûrini hazm edemezdi. Nitekim edemedi de. Alârivâyetin tekfir ederek cenaze namazını kılmak istemediler. Diyânetin mânâ-i ledünnîsini anlayan safhâ-i ruhunda insaniyetin en veciz fakat şâmil desâtir-i ahlâkiyesini bulan Hâfız'ı ancak istikbâl anlayacaktı.

²⁵⁴ İsmi Cemâleddin'dir. Alaaddîn Sâvecî'nin oğludur. İlkâniyân Devletinin (745-883) müessislerinden Emîr Şeyh Hüseyin, oğlu Sultan Üveys, Celâyir ve Mehd-i Ulya Dilşâd Hâtunun meddâhidir. 669 tarih-i hicrîsinde vefât etmiştir.

²⁵⁵ Sultan Ebû Saîd Gurgân ve Sultan Hüseyin Baykara zamanında yaşamıştır. Âzam-ı mutasavvıfadandır.

²⁵⁶ İsmi Mirzâ Muhammed Ali'dir. Hindistan'da seyahati vardır. Şah Abbâs-ı Sâni ve Şah Süleymân zamanlarında Isfahan'da yaşamıştır.

²⁵⁷ Künyesi Ebu's-Saffeyn'dir. Şeyh Mübarek'in oğludur. Meâhir-i meşâyih'tendir. (1040) senesinde Lahor'da vefât etmiştir.

Dehây-ı sūfiyâneyi gayet vâsi' bir ihtivâ-i rûhânî ile kavramıştır. Bütün tekellüfât-ı san'atın az çok vücûduna rağmen onları hiç hissettirmeyen adetâ nâkil olduğu hâlet-i hissiyenin lisân-ı zâtisinden gelirmiş gibi tabii, sehl-i mümtenî tarzında sudûr eden mısralar, ancak onu tamâmen temsil eden Hâfız gibi bir dehâdan sudûr edebilir. Aşk-ı sūfiyâneyi hilkatinin ve tekmil dimâğiyetinin samimi der-âgûşuyla temsil etmişti. Akîde-i tasavvufu mahiyeten umûmî tasavvuf prensipleridir. Fakat fitrat-ı şâirânesiyle onu öyle şahsiyetine idhal etmiştir ki, hakkında iki mütezâd fikrin sebebi-zuhûru ancak bununla izah edilebilir. Eserlerinde ki mey, mahbûb, pîr-i mugân ve emsâli şeyler hiç şüphe yok ki, yüzde yetmiş birer semboldür. Hüseyin Dâniş Bey Hâfız için diyor ki: “Eş'ârının câ-be-câ reng-i tasavvufla mülevven oluşundan kendisinin mutlaka her hâlükârda bilâ-îtirâz gerden-dâde-i kazâ ve me'lûf-i teslîm ve rızâ olduğuna hükmetmek câiz değildir:

چرخ برهم زخم ار غیر مرادم گردد

من نه آنم که زبونی کشم از چرخ فلک

Meşrebi sūfiyâne olmakla berâber dervişliği dilencilige vesîle edenlerin düştükleri dereke-i acz ve meskenete düşmez ve istiğnâyı tab'ı kerîmânesini tâcdârların fevk-i serinde dolaştırır. Ve bilakis onların kendi enfâs-ı kudsiyesinden isti'âne etmeleri lâzım geldiğini bîpervâne ve mütefâhirâne söyler. Ve insanı uluvv-u meşreb rindânesine cidden hayran eder. Hâfız imanının bütün kuvvetiyle beşerin necâbetine ve makâm-ı mânevîsinin yüksekliğine inanmış hakîki bir dervîştir.

Böyle gerden-dâde-i kazâ olmayan dervîşler merâtib-i maneviyette çok ulvî bir mevki sahibi olanlardır. Çünkü âheng-i mükevvenât olan (meşiyet) ile iddia-yı ayniyet ederler. Onlar varlıklarını mânâ-i ulûhiyette ifnâ etmişlerdir. İradeleri de fânî fillahtır. Zaten kâinatta fermân-fermâ olan meşiyet-i ilâhiyyeden başka bir şey değildir.

Yani Hâfız büyük, kuvvetli bir mutasavvıftır. Asırlarca şarkın en yüksek erbâb-ı tasavvufunu teshîr eden bu şahsiyet lâakal tesir nokta-i nazarından bu sıfatla kabul edilmek icap eder. Hevâperest bir şair olduğu zehâbını veren temâsîl-i tasavvuf insanı çok kere igfâl eder. Bunların mecaz olduğunu anlamak için şark felsefe-i tasavvufuna zevken ve irfânen nüfûz etmek icap eder. Reviş ve siyâk-ı mânâ ve ifâde, hâlât-ı rûhiye arasında tevâlî-i mantıkî az hatâ eder bir miyârdır.

Ateşgede müellifinin Hâfız hakkındaki fikri şudur: “Kemâlât-ı mâneviyesine nazaran şairliği daha dündür. Latîf ve hoş âyende eşârı, ârif âşıklar ve âşık ârifler indinde mümtaz bir mevki işgal eder. Sözlerinde hiçbir üstâdın eş’ârına nasip olmayan bir hal vardır. Denebilir ki bu mevhibe vâridât-ı gaybdır. Onun için e’âzım kendisini “lisân’ül-gayb” telkîb ederler. Şeyh Sa’dî’ye “sâlik-i meczûb” ve havâce-i müşâr ileyhe de “mezcûb-u sâlik” demek muvâfıktır. (Bu ifade aşağı yukarı şunu demek istiyor: Sa’dî daha dimâğî, Hâfız daha rûhî.)²⁵⁸ Tarîkat-ı aliyye ekâbirinden olan Şâh Kâsım Envâr, kelâm-ı Hâfız’a mûtekid olup ekser evkâtını şâirin divanını mütalaa ile imrâr ederdi. Sözleri tekellüften ârî ve latîf, beyitleri riyâzât içinde mazhar-ı kemâl olmuş bir rûhu nakleder. Zehârif-i dünyeviyeye iltifat etmezdi. Dâima fakr içinde dervişlerle müsâhipdi. Sultan Ahmed Celâyirin mükerrer davetleri Hâfız’ı “Kenâr-ı âbe Rûknâbâd” ile “Gülgeşte musallâ”dan ayırmamıştı.²⁵⁹ O zaman Sultan Ahmed’e şu beyti yazıp göndermiş:

²⁵⁸ Dâniş Bey, Dâr’ül-fünûn için yazdığı formalarda Sa’dî ile Hâfız’ı şöyle mukayese ediyor. Hâfız selefi Şeyh Sa’dî gibi selâtîn ve vüzerâyâ idâre-i umûr-u devlet ve tanzîm-i mesâlih, ra’yete müteallik nasihatler vermemiş ve siyasetten uzak yaşamıştır. Fikir ve nazarını daima âlem-i mâbâdettabiada dolaştırmış olan Hâfız ile maddiyât-ı umûr-u dünyevîye ve siyâset-i düveliye ile iştigâl etmiş olan Sa’dî beyinde derîn bir fark vardır. Hatta gazel vâdisinde her ikisi de üstad oldukları halde Sa’dî’ninkilerde kelime oyunları ve şehvânî muâşakalar ve muânakalar bazen insanı sıktığı halde gayet tabii ve lâhûtî birer nidâ-ı gaybî gibi âsâbî okşar ve kârii cihân-ı his ve hayâlin en yüksek menâtıkında gezdirir. Sâlik-i meczûb ve mezcûb-u sâlikin mânây-ı tasavvufisini tetkik için şârih-i mesnevî Sarı **Abdah** Efendi’nin, Semerât’ül-Fuâd namındaki eser-i meşhûruna müracaat edilmelidir.

²⁵⁹ نمی دهند اجازت مرا به سیر و سفر

نسیم باد مصلا و آب رکن آباد

بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت

کنار آب رکن آباد و گلگشت مصلا را

“Ahmedullahe ‘alâ ma’delet-is’sultâni

Ahmed Şeyh Üveys Hasen İlhânî”

Mösyö Jaurdin İran La Perse ünvanlı eserinde (Fârisî Ânâkaraûnî) lakabıyla yâd ettiği Hâfız’dan şöyle bahsediyor:

“Herkes Hâfız’a bir hârîka-i belâgât nazarıyla bakardı. Âsârı zekây-ı beşerin fevkinde pek çok şeyler ihtivâ eder. Muammâ alûd ifadeleri vardır. Bir “fakîr” ruhu arz eder. Üslûbu basit ve külfetsizdir. Fakat ekseriya büyük bir mana, derin ve mufassal bir fikri ifade eder. Şiir, dehasının ehemmiyetsiz bir cihetiydi. Bir çok ulûmda temâyüz eylemişti.” (Devletşâh)

Eş’ârı hakkında da iki nokta-i nazar vardır: Bazı kimseler Hâfız’ın şarap ve diğer ezvâk hakkındaki gazellerinden aşk-ı ilâhî kokusu istişâm ediyorlar. Bir kısmı da onu ihtirâsâtına mağlûp bir adam telâkki ediyor. Birkaç manzûmesi mutasavvifâne ise de diğerlerini mânây-ı edebîsinde telakkî etmek daha muvafıktır. Ve her muhâkemeli adam, Hâfız’ı ifratkârâne bahsedilen Sipritualizime rağmen hayâl, harâret ve rûhiyle mâlâmâl olan aşkın sûziş ifadesi dolayısıyla “Ânâkaraûn”la müsâvî bir libertin (rind) olarak kabul eder.

Şüphesiz Mösyö Jaurdin’in Hâfız Şirâzî hakkındaki mütâlaası bundan fazla olamaz. “Mecma’ul-Fusahâ” sahibi Hâfız dîvânına, Selmân Sâveci’nin gazeliyatı karıştırıldığını fakat mütetebbi’ bir zatın bunları kolaylıkla tefrîk edebileceğini yazıyor.

Hâfız’ın gazeliyatından maada kıt’a ve rubâî, kasîde ve Arabî eş’ârıyla mülemmâları da vardır. Fakat Arabiyede ki kudreti, Fârisî eş’ârına kâbil-i kıyâs değildir.

Arab ruhunu Sa’di kadar bile aksettirememiştir.

Meselâ:

اگر چه زنده رود آب حیات است

ولی شیراز ما از اصفهان به

از خون دل نوشتم نزدیک دوست نامه

انی رایت دهرا من هجرک القیامه

دارم من از فراقش در دیده صد علامت

لیست دموع عینی هذا لنا العلامه

هر چند کز مودم از وی نبود سودم

من جرب المجرّب حلت به الندامه

Edebiyat Doktoru

Ali Nihat

HAFIZ-I ŞİRÂZÎ, Servet-i Fünun, Cilt: LVII-IV-II, Sayı: 23, Sayfa: 360-365,

1925

HÂFİZ-I ŞİRAZÎ ŞAIRLİĞİ -2-

Hafız'ı şairlik itibariyle mahdut bir takım anasır içinde görürüz. Bu onun şairiyetine nakîse irâs edemez. Zira şairi muhitine, zamanına göre tetkik etmek bir lâzime-i bîtarafiyedir. Bu mahdut daire, ananevi bir sulta ile müessistir. Beşer ve tabiata ait görebildiği güzellikler ve onları tasvir ederken kullandığı anâsır-ı teşbîhiye mahdud ve muayyendir. Fakat bu daire-i mahdûde içinde zekasının pek derin tasarrufatını görürüz

Acaba bu tasarruf, bu tekellûf, eseri muamma âlûd, mahmul bir hâle koyup tabiattan çıkarmıyor mu? Eser tabiattan çıkmakla hassasiyetinden kaybetmiyor mu?

Şair beşere veya tabiata ait tasvirlerinde hendesi tenazurlara, kelime oyunlarına pek fazla yer vermiştir. Bu tasannu'u ne suretle bu günkü zevk üzerinde hakim olacak, yaşayacak bir mecray-ı tabiiyete imâle etmiştir?

Bunu sanatkârın dehasına medyûnuz. O sehâr zekasıyla bu tenazurları -bir âzade lisanın elastiki hususiyetine istinâd ederek- gayet tabi ifade etmiştir. Beyt vereceği semere-i hassasiyeti o gecedan tattırır. Tasannu hiç belli olmaz. Birde zekânızı memnun etmek isterseniz zekânızı hurdecû bir nazar-ı tedkik ile beytin bünyesini araştırırsınız. Türk şairleri arasında bu gizli sanat maharetine en ziyade Baki ile Sabit'te tesadüf edilir. Bâki muhtelif kelime tasarruflarından, cinaslarından o kadar mebzûl bir servet ifade ibda etmiştir ki, âsarını bu suretle tetkike başlayanlar kelimeler arasında fevkalade ince münasebetlere tesadüf ederler. Her beytin altında mana-ı zahiriden başka ikinci bir manay-ı seyyâlin belirlediğine şahit olurlar.

Baki'nin ilhamı Hâfız'da olduğu gibi çok feyyâz, felsefi bir ruh menbâından gelmediği için o, ekseriya basit ilhâmât ve teşbihâtını böyle külfet-i tasannua boğmak ihtiyacını hissetmiş ve zekası bu vadiyi şayan-ı hayret bir nufûz ve tabiatıyla işlemiştir. Sabit'in mahiyeti daha başkadır.

Hafız belki daha az sanatkârdır. Fakat ilhamının kuvveti ve derinliği itibariyle Bâki'nin çok fevkindedir. Bu misal ilham ile tasannuun münasebât-i mütekabilesini izah eder.

Hafız, zamanının sanat telakkisine dair çizdiği daireden çıkmamıştır. Onda feyz ilhamın kaideşiken hamleleri yoktur. Zamanına yeni bir mektep, yeni bir inkılâp getirip muasırlarını şaşırtmamıştır. O inkılâbını daha derinlerde yapmıştır. Hafız'ın hassasiyeti keskin, baş döndürücü değildir. İnsanı yavaş yavaş sarar, teshir eder. Kâri farkına varmadan kuvvetli bir istilay-ı ruhaniye teslim-i nefis eder. Birinci evsafı haiz olan

eserler, alekser seriüzzeval bir tesir bahşederler. Hafızın eserlerinin tesiri daha payidardır. Hafızın bu sihr-i tesiri daha şamil bir ifade ile mümtaziyeti (orjinalitesi) kârii şaşkırtmasındadır. İfadeleri hakikatten mecaza öyle gayr-i mahsus bir surette kayar ki, ruh adeta arz ile sema arasında rüya tahasüsatına şebih bir hiffet ile sallanır, durur. Arz bütün hudut ve teressümatıyla gözünüzün önündedir. Oradayım zannedersiniz. Sema, saf ve kebut cazibesıyla sizi çeker. Bu kesafet ve letafet arasında hem aşkı mecazi hem aşkı sufiyane sahipleri kendi siyak-ı tahassüslerine mülayim evsaf bulurlar. Fakat hassas bir ruh mütefekkeri dar bir zihniyetle mutlaka ikisinden birisine sıkı sıkı mal etmek şîme-i bîtarafi ile kabil-i telif değildir. Esasen arzî güzellikler bu muazzam istikranın esaslarıdır. Cüz'ler tetkiki edilmezse (küll)'e vusûl kabil değildir.

Yalnız şurası işaret edilmelidir ki; Hafız havada çırpınan fakat hedef-i azimeti - arzî cazibe baki kalmakla beraber- asuman erlan bir tâir-i ilahidir. Garp müverrihleri ekseriya bu hususi görüşü ihmal ediyorlar. Alman tarih-i edebiyat müverrihlerinden biri Hafız hakkında şu mütalaayı dermeyan ediyor: “Şark ve bilhassa İran lirizmi zirve-i alâsına Hafız'da vasıl olmuştur. Hafız, bu gün bile İran'da en fazla (popüler) olan bir şairdir. Bu büyük adamın mevcât-ı tesiri Avrupa'ya kadar nüfuz etmiş, hususiyle Alman edebiyatının tarik-i meşyetinde iki defa pek hususi mahiyeti haiz birer yol açan bir amil olmuştur. (Goethe, Buden Şened)

Sırr-ı muvaffakiyeti, aşkı, şarabı, tabiatın güzelliklerini, baharı, gençliğin şetaretini kısa bir ifade ile hayata neşve veren ve güzel olan her şeyi terennüm etmiştir.”

Filhakika Hafız'ın eş'ârında bunların hepsi vardır. Müverrih-i muhterem Hafız'ın murassa' bedia-i sanatının karşısına geçmiş: “Onda inci, elmas, yakut, altın vardır. ” diyor. Fakat bu kıymettar şeylerden sanatkârın bir tâc mı, bir gerdanlık mı, bir bilezik mi ne yapmak istediğini söylemiyor. Bunda biraz hakkı da vardır. Çünkü o belki bir tacdır fakat kâriin dimağı onun gizli bir yayına basınca bir gerdanlık veya bir bilezik olabilecek kabiliyettedir.

HAFIZ-I ŞİRÂZÎ, Servet-i Fünun, Cilt: LVII-II, Sayı: 24, Sayfa: 375-379, 1925

HAFIZ-I ŞİRÂZİ AHLAK TELÂKKİSİ – 3 –

Hayat kıymet-i maddiyesi itibariyle hiçtir. Vefası nâpayıdardır. Ancak devam-ı müddetince iyilik yapmak ona bir kıymet izafe ettirir.

ده روزه مهر گردون افسانه است و افسون

نیکی به جای یاران فرصت شمار یارا

Her iki alemde nail-i huzur olarak yaşamak isteyenler, dostlara lutf ile, düşmanlara ketm-i gayz ile muamele etmeli.

آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است

با دوستان مروت با دشمنان مدارا

Büyüklik cevheri insanın kendi maneviyatındadır. Asl ve neseble değildir. Gayret-i zatiye iledir.

کوهر پاک بود جوهر حشمت لیکن

بعمل کوشکه حشمت نه باصل ونسیست

Fenalık edenin hesabı ahirette Kirâm-el Katibin iledir. Mevt ile azabdan kurtulur zannetme.

تو پنداری که بدگو رفت و جان برد

حسابش با کرام الکاتبین است

Dünyada kalacak yegâne şey ehl-i keremin iyiliğidir. Bunu ifade eden beyt bir şaheser belagattedir.

بدین رواق زبرجد نوشته‌اند به زر

که جز نکویی اهل کرم نخواهد ماند

“Şarap ile gönlünü mamur et. Zira bu harap cihan bezm-i toprağımızdan tuğla yapmak hevesindedir. Hazan rüzgârının gülistanı nasıl perişan ettiğini bilen, cihan bağının güli ile mağrur olmaz. Gül ve süsen zamanında cihan cennet gibi oldu. Lakin ne fayda ki orada ebediyen telezzüz mümkün değildir. Zeki kuş hazanın takip edeceği baharlarda terennüm etmez. Ne Hızır’ın ne İskender’in ömrü payıdardır. Ey derviş! Bu alçak dünya için nafiye uğraşma! Cihan suretâ güzel bir gelindir. Fakat onunla izdivac eden herkes mihr (nikâh) olmak üzere hayatını verdi. Cihan gelini güzeldir. Lakin aklını başına al. Zira bu kadın kimsenin taht-ı nikâhında durmuyor.

به می عمارت دل کن که این جهان خراب

بر آن سر است که از خاک ما بسازد خشت

می بیاور که تنازد به گل باغ جهان

هر که غارتگری باد خزانی دانست

جهان چو خلد برین شد به دور سوسن و گل

ولی چه سود که در وی نه ممکن است خلود

مرغ زیرک نزند در چمنش پرده سرای

هر بهاری که به دنباله خزانی دارد

نه عمر خضر بماند نه ملک اسکندر

نزاع بر سر دنیوی دون مکن درویش

خوش عروسیست جهان از ره صورت لیکن

هر که پیوست بدو عمر خودش کاوین داد

جمیله ایست عروس جهان ولی هس دار

که این مخدره در عقد کس نمی آید

Böyle olduğu için: “Dünyanın her şeyinden âzâde olan gönül sahibinin himmetine köle olayım. Şu var, bu yok diye müteessir olma. Zira her kemâlin encâmı ademdir.”

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود

ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزادست

به هست و نیست مرنجان ضمیر و خوش می باش

که نیستیست سرانجام هر کمال که هست

Ehl-i arş insanı bu mihnet-i âbâde layık görmezler. Kazaya teslimiyet-i taamme lazımdır. İstirahat-ı kalb ve vicdânı her şeyinin fevkinde tutar. Kanaatin kudsiyetine mûtekiddir. “İçinde ölüm korkusu münderic olan muazzam saltanat tacı, cazip bir serpuştur. Ama uğruna baş vermeye değmez. Hafız gibi kâni ol ve bu denî dünyadan vazgeç. Zira alçakların arpa danesi kadar minneti yüz batman altına değmez.

شکوه تاج سلطانی که بیم جان در او درج است

کلاهی دلکش است اما به ترک سر نمی‌ارزد

چو حافظ در قناعت کوش و از دنیی دون بگذر

که یک جو منت دونان دو صد من زر نمی‌ارزد

Altın hazinesi yoksa kanaat hazinesi vardır ya! Padişahlara onu veren fakirlere de bunu verdi.

گنج زر گر نبود کنج قناعت باقیست

آن که آن داد به شاهان به گدایان این داد

Öyle tehlikeli maceralardan uzak, defter-i eş'ârı yanında bir gülistânı inzivada temâşây-ı bahar etmek onun en birinci zevkidir. O Ankâ gibi münzevî olmak ister, münzevîlerin şöhreti Kaf'tan Kaf'a kadardır.

Medrese fakihlerine ahlak nokta-i nazarından güvenmiştir. Fakîh Efendi dün sarhoştı. Şöyle fetvâ verdi: “Şarap haramdır. Fakat evkâfın malından daha az haramdır.”

Sipih; kan eleyici bir elektir. Nice hükümdârlar onun pençe-i zulmünden kaçmıştır.

Ebedi halâs kimseyi incitmemektedir. Onun şeriatında bundan başka günah yoktur. Çünkü bütün menhiyât, ya kendini ya başkasını inciten şeylerdir. Bu mebde din ve ahlakın en esaslı bir prensibidir.

دلش به ناله میازار و ختم کن حافظ

که رستگاری جاوید در کم آزاریست

مباش در بی آزار و هر چه خواهی کن

که در شریعت ما غیر از این گناهی نیست

Padişaha her şeyden evvel adalet farzdır. İcra-yı adâletle geçen bir saat yüz sene zühd ve ibâdetten evlâdır.

شاه را به بود از طاعت صدساله و زهد

قدر یک ساعته عمری که در او داد کند

Ali Nihat

HAFIZ-I ŞİRÂZÎ, Servet-i Fünun, Cilt: LVII, Sayı: 25, Sayfa: 396-400, 1925

HAFIZ-I ŞİRAZİ – 4 – Tasavvufu

Hafız'ın gazeliyatını beyt beyt rûmuz-u sûfiyâneye tatbik ederek tahlil manasızdır. Bu manasızlığı zihin idrak etmekle beraber hissiyat çok defa onu adeta ihtiyar haricinde sûfi zevkiyle anlıyor. Hafız'ın eş'ârında – alel umum klasik şairlerde olduğu gibi – müşebbehün-bihler daima nevinin evsâf-ı kemâliyesini hâizdir. Onlar itidal ve tabiiyette bir zevk bulamamışlardır. Acaba o ideal bir güzeli mi tavsif ediyordu? Nazariye-i sanatın o zaman Eflatun felsefesinin nüfuzu altında bulunduğu nazar-ı itibara alınınca, buna (Evet) cevabını vermek lazımdır. Fakat Hâfız daha ileri gidiyor. Gazelleri mevzular üzerinde o kadar suhûletle kayıp gider ki gazel ikmâl edildiği zaman insan, mevzu-u aslîyi bulmakta müşkülât çeker.

Bir beytten diğerine atlarken farkına varılmayan bu tehalûf-ü mevzu hissedilmez. Çünkü zihin ikisi arasında hemen bir münasebet tesis ediverir. Selâset ve tabiiyet-i ifade kârii garip bir sihr ile ram eder.

Münhasıran âşıkane gibi görünen eş'âr arasına – eski gazel tanziminde riayet edilen ananevi usûle tebean – karıştırılan hükmî ve tasavvufi beyitler, bu hususta mucib-i tereddüt oluyor. Fakat şunu derhal söylemeliyiz ki, Hâfız diğer şairler gibi ebyat arasına uçurumlar vaz' etmemiştir. Hâfız aşk-ı mecazi terennüm eden şiirlerini zamanının mazhar-ı kabûlü olmak için böyle zül-vecheyn bir vadiye dökmemiştir. Tasvir ettiği güzeli efkâr-ı mutasavvifânenin gayr-i şuuri bir müdahalesiyle böyle maddiyattan mücerret bir şekle soktuğunu da kabul güçtür. Nihayet – evvelce de söylediğimiz gibi – denebilir ki; Hâfız fitratında bir şair, hassas maddi güzelliklere lâkayt kalamazdı.

گفتم صنم پرست مشو با صمد نشین

گفتا به کوی عشق هم این و هم آن کنند

Hâfız'ın tasavvuf ve felsefeye müteveccih cephe-i sanatını bâriz ve nispeten yek cihet manalı eş'arıdan istidlal etmek lazımdır. Divanını açınca ilk tesadûf ettiğimiz meşhur (الساقی ادر کاسا و ناولها الا یا ایها) gazeli serâpa sevk-i tasavvufun mahsulüdür.

Evvelce kolay zannedilip bilahare müşkülâtı dolayısıyla sakiden istimdat edilen gayr-i muayyen bir aşk, onu takip eden beyitte (zûlf-kesret) den şikâyet (çünkü aşk rü'yet-i cemâli istihdâf eder. İlk hamlede zülften şikâyet onun mani'-i rüyet olmasındandır.

Üçüncü beytte mürşid-i kâmile teslimiyet-i teammenin lüzumunu, ibadât u taatin aşk ve irfan ile tetvîc edilmesi lazım geldiğini söylemesi bu aşkın, sufîyâne olduğunda şüphe bırakmıyor. Sonra aşk yolunun ne derece tehlikeli bir yol olduğunu ve bu yoldan nebâti hayat sahiplerinin hiç haberdar olmadıklarını nihayet bütün bu ızdırâbât “sevgili” ile mülâki olunca terk ve ihmal-i dünya (masiva) ile nihayet bulacağını ilave ediyor. İşte bu gazel tamamen mutasavvîfânedir. Bu gazeli mecâzi aşk ile tevil edince manasızlık yüz gösteriyor. Yukarıdan aşağı bir mutasavvîf ruhiyetinin mantıki tezahür ve teselsülü karşındayız.

ساقی به نور باده برافروز جام ما

مطرب بگو که کار جهان شد به کام ما

ما در پیاله عکس رخ یار دیده‌ایم

ای بی‌خبر ز لذت شرب مدام ما

Reviş-i ifadeden sarahaten anlaşılıyor ki, bu “bâde” timsalidir. Kalbinin aşk ile tenvirini sâkiden istiyor. Bu an istiğrakta tabidir ki kâr-ı cihân murâd üzre olur. O zevk, bütün ezvâkı ihâta eden hayatın gayesine mülâyim gelen bir zevkdir. “Bu herkesin duyabileceği bir zevk değildir. Bu şarap da o şarap değildir.” demek istiyor.

Kadehte “ruh-yâr”ın aksi görünmesi ananevî bir zevk-i tasavvufur. Sonra:

هرگز نمیرد آن که دلش زنده شد به عشق

ثبت است بر جریده عالم دوام ما

Beytiyle “Gönlü aşk ile diri olan adam asla ölmez. Alemde bizim devamımız mükerrerdur.” Kıymet-i şairiyetini bihakkın idrak etmiş olduğunu gösteriyor.

Sofiye hitap ederek: “Canın ayinesi saftır. Orada riya yoktur. Aşk ile dolu kalpler, içindekini saklamayacak bir şeffafiyettir.” diyor. Çünkü zühdü daima riya vasfıyla tavsif ederler.

Meyhane eşiğine yol bulup erişen adam, şarap kadehinin bahşettiği feyz ile bir hâneka-i muazzama benzeyen bu kâinatın esrarına vakıf olmuştur. O nur kadehi içen arif gizli sırta aşınadır. Bu la’l renkli şarap herkesin gevher ve mahiyetini izhar eder. Aşk ve irfan yoluna salık olanlar şarabın feyziyle âlem-i şuhudda cereyan eden rumuz-

u gaybı keşfeder. Câm-ı cihannümayaya hizmet eden kimseye gözündeki perdeyi kaldırırlar. O, âlem-i mülkten âlem-i melekûta kadar saha-i mükevvenâtı temâşa eder.

بر آستانه میخانه هر که یافت رهی

ز فیض جام می اسرار خانقه دانست

عارف از پرتو می راز نهانی دانست

گوهر هر کس از این لعل توانی دانست

بجام منی کشف کرد سالک راه

رموز غیب که در عالم شهادت رفت

ز ملک تا ملکوتش حجاب بردارند

هر آن که خدمت جام جهان نما بکند

Aşk ile dolu bir kalp esrâr-ı kainatı idrak edebilir. Ondaki safiyet erbab-ı zahirin göremeyeceği bir hadisedir.

Aşk, beşeriyeti ebediyete namzet kılar.

Aşk o derece ulvidir ki, aşka mukarin olmayan ibadât kıymetsizdir.

“Korkarım ki, mahşer gününde şeyhin helal ekmeği ile bizim haram suyumuz arasında bir fark olmayacaktır.”

ترسم که صرفه‌ای نبرد روز بازخواست

نان حلال شیخ ز آب حرام ما

Belki o cennete girmeyecektir. Çünkü mamelek-i dünyeviyesi olan hırkayı bizim gibi şaraba rehin olarak meyhanelerde bırakmamıştır. Yani masıvayı aşkına feda etmemiştir.

صوفی آن صاف بهشتی نبود، زان که چومن

خرقه درمیکندها رهن می ناب نهشت

Hatta ibadat-ı mefruzı mukarin muhabbet olmayınca makbul değildir. Ancak aşk meyhanesinin toprağını ziyaret eden kimsenin sevabı, orucu ve hacı kabul olunur.

ثواب روزه و حج قبول آن کس برد

که خاک میکنده عشق را زیارت کرد

O aşk ateşiyle yanan ciğerinin kanıyla, gözünün yaşıyla abdest alıp namaz ve niyaz ile meşgul olanın ibadetine hayrandır:

خوشا نماز و نیاز کسی که از سر درد

به آب دیده و خون جگر طهارت کرد

Aşk Anka gibidir. Herkese nasip olmaz. Bu ilahi ve mücerret zevk tuzak kurmak ile ele girmez.

عنقا شکار کس نشود دام بازچین

کان جا همیشه باد به دست است دام را

Hayat fanidir. Cennet Hazreti Adem'e kalmadıktan sonra insana ne kalır?

در بزم دور یک دو قدح درکش و برو

یعنی طمع مدار وصال دوام را

Aşk-ı ilahi ile mest olanlar der ki: esrârı hilkat perdesinin maverasını görürler. Çünkü mükevvenât halkı ile ruhen, zevken rabitadardırlar. “ Ey sofi beni şarapdan men etme. Çünkü Hakîm-i Kudret ezeliyette bizim toprağımızı saf şarap ile yoğurmuştur. Ey melek, aşk meyhanesinin kapısında tesbih ve tenzih et! Çünkü orada tînet-i Âdemi

yoğuruyorlar. Dün gece gördüm ki melekler, meyhane kapısını vurdular. Adem'in çamurunu yoğurup kadehi çaldılar.

راز درون پرده ز رندان مست پرس

کاین حال نیست زاهد عالی مقام را

منم از می مکن ای صوفی صافی که حکیم

در ازل طینت مارا بمی ناب سرشت

بر در میخانه عشق ای ملک تسبیح گوی

کاندر آن جا طینت آدم مخمر می کنند

دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند

گل آدم بسرشتند و به پیمانہ زدند

Onun dini ve ibadeti canan-ı ezeli ile sohbetir. Bunu ne muhteşem bir celadette söylüyor:

چند کوی ای مذکر شرح دین خاموش باش

دین ما در هر دو عالم صحبت جانان ماست

Zevk-i ruhanisinin içinde “gam-ı eyyâm”ı unuttur. Hatta o gam kendisi için mevcut bile değildir. “Şarabın mina kadehi yeis ve eleme karşı ruhu müdafaa eden bir sedir. O elden bırakılırsa her şeyi yıkan seyl-i gam senide sürükler götürür. Zevahire aldanıp terk-i şarap etme. Kalbinden gam yasını ancak “mey-muğân” izale eder.

ساقیا برخیز و درده جام را

خاک بر سر کن غم ایام را

جام مینایی می سد ره تنگ دلیست

منه از دست که سیل غمت از جا ببرد

مشو فریفته رنگ و بو قدح درکش

که ژنک غم زدلت جزمی مغان نبرد

Gam, keder esrâr-ı hilkate aşina olmayanların kârıdır. Sûfiye her hadisede hayr-ı mahz olan uluhiyetin eserini gördükleri için onlarca her şey iyidir. İyi olan herhangi bir hadise calib-i keder olamaz.

Ehl-i tecrid olmak kâr-ı akıl değildir. Çünkü akl-ı maaş bunu reddeder. Zararı yok onlar “neng ü nâm” gibi umur-u nefsanıyeden dahi tecrit etmişlerdir. “Neng ü nâm” mevcudiyet-i şahsiye ikrarını istilzam edecektir. Vahdet-i vücud nazarında böyle bir mevcudiyet yoktur. “Neng ü nâm” gururu istilzam eder. Gurur. “nefis” işidir.

باده درده چند از این باد غرور

خاک بر سر نفس نافر جام را

Uluhiyete hakiki aşk beslemek için “hubb-u nefis”i çiğnemek lazımdır.

Hâfız-ı Şîrâzi gönlünün mahrem-i râzını havas ve avam arasında bulamamıştır:

محرم راز دل شیدای خود

کس نمی بینم ز خاص و عام را

Gönlünün dili olmasına sebep : “yar” hilal gibi kaşını gösteriyor, cilve ediyor fakat yüzünü göstermiyor. Yüzünü gösterince de âşıkta mecal-i güft u gû kalmıyor.

شیدا از آن شدم که نگارم چو ماه نو

ابرو نمود و جلوه گری کرد و رو بیست

Güzelliğini tavsif edeyim dedim. Fakat yüzünü gösterince, kîl ü kâl kapısını kapadı.

کفتم که حسن چهره اورا صفت کنم

او روی خود نمود و در کفت و کو بیست

با هیچ کس نشانی زان دلستان ندیدم

یا من خبر ندارم یا او نشان ندارد

Eserin tar ve pûd tasrifinde müessirin muhayyer-ül’ukûl tecelliyatını görüyor. Fakat faniliği, ebedî yârinin dîdârını görmeye manidir. Onu çıldırtan bu, çölde bir ceres sadası ufuktan ufka aksediyor, bir “yâr” var. Fakat menzilgâhı nerde?

کس ندانست که منزلکه دلدار کجاست

این قدر هست که بانک جرسی می آید

Izdırâbât-ı sülûke tahammül ederek müntehây-ı âmâli elde edebileceğinden emindir. Nefsin müştehiyatına galebe edilerek elde edilecek netice cihâd-ı ekberin zaferidir. “Aşk yolu nihayetsiz tehlikelerle doludur. Beladan kaçmayan arslan yürekli bir kahraman nerde?

Bu öyle bir yoldur ki her şebnemi yüz tane bahr-i âteşindir. Eyvâh, ne yazık ki bu muamma kâbil-işerh ve izah değildir. Âşıklık bela çeken rindlerin işidir. Naz ve nam içinde büyüyenler ezeli dosta vasıl olamazlar. Aşk seferi nazik olanlara haramdır.”

فراز و شیب بیابان عشق دام بلاست

کجاست شیردلی کز بلا نپرهیزد

هر شبمی در این ره صد بحر آتشین است

دردا که این معما شرح و بیان ندارد

ناز پرورد تنعم نبرد راه به دوست

عاشقی شیوه رندان بلاکش باشد

نازکان را سفر عشق حرامست حرام

که بهر کام درین رره خطری نیست که نیست

Aşk yolunun acâibi pek çoktur. Bu sahranın âhusu önünden erkek arslan ürküp kaçtı.

عجائب ره عشق ای رفیق بسیا رست

که پیش آهوی این دشت شیر نر مید

İskender âyinesi –ki keşf-i ruhânî timsâlidir- şarap kadehidir. Orada (Dârâ: Mâlik-ül'mülk)ün ahvâl-i mülkünü görürsün. Aşk-ı ilâhî şarabını içip âzâde-i 'alâyık yaşayanlara gülenler, korkarım ki sonunda imanlarını mahvetmesinler. Onlar Allah adamlarıdır. Onlara yar ol ki Nuh'un gemisinde tufana zerre kadar ehemmiyet vermeyen fani vardır.

Onlar bilirler ki fani ezvâkın serhaddi mezardır. Eyvân-ı azameti eflâke isal etmeye hacet var mıdır?

هر که را خوابگه آخر مشتى خاک است

گو چه حاجت که به افلاک کشى ايوان را

Aziz ruhuna hakikatin Mısır tahtı kadar parlak inkişâfâtı ihda edilince derhal ona zindan-ı masivaya veda etmesini tembih eder:

ماه کنعانى من مسند مصر آن تو شد

وقت آن است که بدرود کنى زندان را

Tarik-i selameti tutan kimsenin meşrebi yalnız bir şeye kâil değildir: Kur'ânı dâm-ı tezvîr etmek. Kur'an maddeten mecmua-yı evamir-i ilâhî, manen mü'minin temiz kalbidir. Bu beyitle hem bazı mezâhibi hicveder, hem de esâs-ı diyanete ait, şamil fakat veciz bir nasihat verir.

Hücum ettiği mezâhib, Bâtınîler gibi Kur'ânı siyasete, saltanât-ı dünyeviyeye âlet-i ittihâz eden, envâ-ı menâhîyi ibâhe eden mezâhib-i dâledir. Hâfız'ın akîde-i nezîhesi, burada kuvvetle tezâhür ediyor:

حافظا مى خور و رندى کن و خوش باش ولى

دام تزوير مکن چون دگران قرآن را

Hâfız muamma-i hilkatın kimse tarafından hallolunamayacağına emindir. Onun için her zihniyetin hazmedemeyeceği bu gayret cüstücûdan ezhânı tahzir eder. “Mey ve nutrib”den bahset, öyle sırr-ı kâinatı keşfedeceğim diye uğraşma der.

حدیث از مطرب و مى گو و راز دهر کمتر جو

که کس نگشود و نگشاید به حکمت این معما را

دوش از مسجد سوى میخانه آمد پیر ما

matlaıyla başlayan gazel tamamen ve münhasıran mutasavvifânedir. Hâfız bu gazelde şeyhinin mescidden meyhaneye gittiğini, yani ibâdât-ı zâhireden aşk ve tefekküre vasıl olduğunu söylüyor. Buradaki belagat oyununu bir tarafa bırakırsak katiyen tezahtır:

Mescit ve meyhane ayrı ayrı şeyler değildir. Hepsî Uluhiyete vasıl olacak yollardır.

“Ben hangâhı meyhane köşesi olan bir adamım. Seher vaktinde pîr-i muğâna dua ederim. Mescit ve meyhaneden garazım yârin visalidir. Allah şahittir ki bundan başka bir arzum yoktur. Herkes tâlib-i yârdır. İster ayık ister sarhoş olsun her yer aşk evidir. İster mescit ister kilise olsun.”

منم که گوشه میخانه خانقاه من است

دعای پیر مغان ورد صبحگاه من است

غرض ز مسجد و میخانه ام وصال شماست

جز این خیال ندارم خدا گواه من است

همه کس طالب یارند چه هشیار و چه مست

همه جا خانه عشق است چه مسجد چه کنشت

Nâkus, deyr, kuneşt hepsi terk-i mâsiva ve tecritten kinayedir. Bunu zühd ve vera ile karşılaştırması mana-yı sofîyanesinde olduğuna delil kâfidir. “Kâbe ve puthâne arasında hiçbir fark yoktur. Her ne tarafa baksan O’nu görürsün.”

میان کعبه و بتخانه هیچ فرقی نیست

بهر طرف که فکه میکنی برابر است

Zamanındaki telakkiyât-ı diniyeye karşı bu derece hücum ve isyan Hâfız gibi yüksek bir gönül ve fikir adamından sudur edemez. Böyle beyitleriyle şair sima-yı tefekkürünü pek bariz ifade ediyor. Çünkü zamanında bu timsallerin mana-yı hakikisi şâyi' ve müte'ammimdi. O sebepten böyle zahiren cüretkârane görünen beyti ortaya atmakta bir mahsur görmemiş ve kimse bunu mana-yı hakikisinde telakki etmemiştir.

Sofiler her şeyi güzel görürler. Onların tefsirinde lütuf ve letafetten başka bir şey yoktur.

روی خوبت آیتی از لطف بر ما کشف کرد

زان زمان جز لطف و خوبی نیست در تفسیر ما

Gönlü âlâm-ı aşk ile kırılmıştır. Bu kırık kalp nazar-ı hak ve hakikatte yüz bin tane tamam-ı kalbe değer. Onu hiçbir aman ayık bulamayacaklar. Çünkü Hâfız'ımız ezel şarabıyla sarhoştur.

بکن معامله‌ای وین دل شکسته بخر

که با شکستگی ارزد به صد هزار درست

به هیچ دور نخواهند یافت هشیارش

چنین که حافظ ما مست باده ازل است

Sofiye itikadâtında kainat, tasavvurât-ı muhtelifle ile muayyen kanunlar dahilinde hayra teveccüh ettiği için onlar şunu pek ahrârâne mütalaa ederler. Her şeyin esası sıdk ve hulusdadır. Doğruluğa gayret et ki nefsinden güneş doğsun. Fecr-i evvel (kâzib) yalancılıktan kara yüzlü oldu. Ezelde herkesin alınına bir şey yazılmıştır. Kâbe, putgede, Cennet, Cehennem bunların hepsi sebeptir.

به صدق کوش که خورشید زاید از نفست

که از دروغ سیه روی گشت صبح نخست

در ازل برسر هرکس قلمی رفت خموش

کعبه وبتکده و جنت و دوزخ سب است

Âşıktan bahseden maşukunun huzurunda hayatıyla oynar.

دلا طمع مبر از لطف بی نهایت دوست

چو لاف عشق زدی سر بباز چابک و چست

“Dost”un huzuru olmayınca Cennet şarabı bile olsa istemez. Onsuz verilen her tatlı şerbet, ayn-ı azaptır.

گر خمر بهشت است بریزید که بی دوست

هر شربت عذیم که دهی عین عذاب است

Eğer “dost”un lütfu kendine yar olursa Cehennemden fâriğ, Cennetten emindir:

گر خمر بهشت است بریزید که بی دوست

هر شربت عذیم که دهی عین عذاب است

Felek gibi muazzam bir bârgîr onun kamçısına râmdır. O “şehsuvar-ı şirinkâr”ın hayran-ı celâleti kalan şair, özr-ü inkıyâdını onu takip eden beyitte söylüyor. “sıpihr şa’bde baz” bile onun hayl-i esbâbına giriftâr olurken şair nasıl olmasın:

تو خود چه لعبتی ای شهسوار شیرین کار

که توسنی چو فلک رام تازیانه توست

(Mâbâ’dı var) Ali Nihat

HAFIZ-I ŞİRÂZİ, Servet-i Fünun, Cilt: LVII, Sayı: 26, Sayfa: 409-414, 1925

HAFIZ-I ŞİRAZİ -5- Tasavvufu

Belaya niyaz edenler, yüzlerindeki tozu yıkamasınlar. Çünkü niyaz diyarının toprağı kimyâ-yı murattır.

نیازمند بلا گو رخ از غبار مشوی

که کیمیای مراد است خاک کوی نیاز

Bu aşk yolunda muvaffakiyet ve imtiyaz çocuk oyuncağı değildir ey gönül. Hayatınla oynayacaksın! Yoksa aşk topuna heves çomağı ile vurulamaz.

عشقبازی کار بازی نیست ای دل سر بیاز

زان که گوی عشق نتوان زد به چوگان هوس

Her şey, mahvolsun ne zararı var. Maksat onun (mevcudiyeti mutlaka) selametidir. Zaten mâsivâ hâlik olduğu için bu beyitte bir mel'abey-i belâgat vardır.

Kendi mevki-i bülendine vakıftır:

حافظ از معتقدان است گرامی دارش

زان که بخشایش بس روح مکرم با اوست

“Dervişânest” redifli gazeliyle de bunu teyit eder. O düşmanlarına karşı kudret-i maneviyesine emindir: Düşman silahını çekerse, ben silahımı yere atarım. Bizim kılıcımız ah u nâleden başka bir şey değildir.

عدو چو تیغ کشد من سپر بیندازم

که تیغ ما بجز از ناله‌ای و آهی نیست

Aşk gedâlârı taçsız padişahdırlar. Vadi-yi tarikattaki an teâlisini şu beyitle anlatır:

منزل حافظ کنون بارگه پادشاست

دل بر دلدار رفت جان بر جانانه شد

Kendisinden salah beklenilmemesini çünkü “elest” gününde bir mest-i aşk olduğunu, aşk çeşmesinden abdest alıp kalbini tathir ettikten sonra her şeyi mâdum gördüğünü söylüyor.

در ازل داده‌ست ما را ساقی لعلت شراب

جرعه جامی که من مدهوش آن جامم هنوز

Ve bir heyecan-ı aşk içinde kime âşık olduğunu söyleyebilir.

Şarab-ı daima ulvi zevk ve aşk felsefi makamında kullandığını yine kendi ebyâtı ispat eder.

ساقیا یک جرعه‌ای زان آب آتشگون که من

در میان پختگان عشق او خامم هنوز

Aşka çalışmayıp visal isteyen Hafız gönül Kâbesi için bağladığı ihramı abdestsiz bağlamış olur.

حافظ هر آن که عشق نورزید و وصل خواست

احرام طوف کعبه دل بی وضو بیست

Hafız gibi saf şarap içen elest kadehinden vahdet sarhoşu olur.

شود مست وحدت زجام الست

هر آنکه چو حافظ می صاف خورد

زجام عشق می نوشید حافظ

مدامش رندی و مستی ازین است

المنه لله که در میکده باز است

زان رو که مرا بر در او روی نیاز است

matlalı gazelinde, cûş u hurûşa gelen şarap küplerinin içindeki şarabın şarab-ı hakiki olup şarab-ı mecazi olmadığını söylüyor. Ve devam ederek izah ediyor. Şarab-ı mecazi; sarhoşluk, coşkunluk ve tekebbür verir. Hâlbuki şarab-ı hakiki için bizler acz ü niyaz içindeyiz. Halka söylemediğimiz ve söyleyemeyeceğimiz o sırrı mahrem-i râz olan zâta söyleriz.

Şarabın ayıbını söyledik. Faziletini de söyle. Bir kaç âmi kimsenin hatırı için muktezây'ı hikmeti nefy etme. Ey harâbât fakirleri! Allah size muîndir. Birkaç hayvandan en'âm ve ihsâna intizâr etmeyiniz.

عیب می جمله چو گفتمی هنرش نیز بگو

نهی حکمت مکن از بهر دل عامی چند

ای گدایان خرابات خدا یار شماست

چشم انعام مدارید ز انعامی چند

İlahi aşkın sırrı avâmâ nasıl söylenebilir ki, havâsı bile onu hazm edememiştir. Hafız müşkülâtını pîr-i mugâna arz ettiği zaman onu mesrur, Hakîm-i Ezelînin, halk olunduğu zaman bahşettiği şarap kadehi elinde görüyor. Hâfız'a diyor ki:

(Hüseyin bin Mansur Hallac)ın idam edilmesine sebep, sırrı âşıkâr etmesi idi.)

مشکل خویش بر پیر مغان بردم دوش

کو به تایید نظر حل معما می کرد

دیدمش خرم و خندان قدح باده به دست

و اندر آن آینه صد گونه تماشا می کرد

گفتم این جام جهان بین به تو کی داد حکیم

گفت آن روز که این گنبد مینا می کرد

گفت آن یار کز او گشت سر دار بلند

جرمش این بود که اسرار هویدا می کرد

Hâfız'ın nazarında hârâbat mukaddes bir yerdir. Şerait-i edebe riayet olunmadıkça oraya girilmez. Oranın sakinleri mahrem-i ulûhiyettir.

قدم منه به خرابات جز به شرط ادب

که سالکان درش محرمان پادشهند

Bu izâhat ile Hâfız'ın şaraptan, meyhaneden maksadı ne olduğu tavzih ediyor.²⁶⁰

Şu beyitlerini de fâide-i zâide kabîlinden zikredelim:

من همان دم که وضو ساختم از چشمه عشق

چار تکبیر زدم یک سره بر هر چه که هست

می بده تا دهمت آگهی از سر قضا

که به روی که شدم عاشق و از بوی که مست

²⁶⁰ Dâr-ül'fünûn İran tarih-i edebiyatı müderrisi üstâd-ı muhteremim Ferid Beg Efendi şarap ve meyhâne ile ezvâk ve hâlât-ı tasavvufiye tasvîri hakkında şu vecîzeyi söylemişlerdir: “Bu, tezek ile mescit yapmaya benzer.”

Zâhirperest zâhid, bunların haline âgah olmadığı için haklarında söylediği sözlerin hiç ehemmiyeti yoktur. Sülûkte teslimiyet-i tâmme lazımdır. Her şey hayırlıdır. Şarabın keyfiyetine hükmetmek sana düşmez sâkî verirse ayn-ı lütuftur.

زاهد ظاهرپرست از حال ما آگاه نیست

در حق ما هر چه گوید جای هیچ اکراه نیست

به درد و صاف تو را حکم نیست خوش درکش

که هر چه ساقی ما کرد عین الطاف است

Dergâh-ı ulûhiyet herkese açıktır. Orada kibir ve nâz, kapıcı, perdedâr gibi mevânîe tesâdüf edilmez. Böyle muazzam bir bârgâha dahil olamadığımız için kabahat bizimdir. Yoksa onun lütf ve ihsânı herkese şâmindir. Fakat oraya ancak “yekrenk” olanlar girebilir. Kendine âşık olanlar, aşk satanlar yanına giremez.

بر در میخانه رفتن کار یک رنگان بود

خودفروشان را به کوی می فروشان راه نیست

در راه ما شکسته دلی مبخر ندویس

بازار خود فروشی از آن راه دیگر است

Hâfız daim-ül’eltâf olan pîr-i harâbâtın bendesidir. Yoksa şeyh ve zâhidin lütfu kâh vardır kâh yoktur. O pîr-i mugânın mürîdidir. Şeyhin değil çünkü şeyhin ahirete taallük ettiği vaatlerini pîr-i mugân dünyada ifa eder.

بنده پیر خراباتم که لطفش دایم است

ور نه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست

مرید پیر مغانم ز من مرنج ای شیخ

چرا که وعده تو کردی و او به جا آورد

Aşk-ı ilâhî zuhûr-û servet ve câh ile mukayyed değildir. Ulviyet-i maneviyatıyla kanidir.

Kul ile Allah arasına girmeye çalışan vaizlere çok kızıyor. Çünkü Hâlik ile mahluk arasında gizli bir nükte vardır ki hiçbir mahluk onu keşfedememiştir.

Ey saf ve nezih olan zahit rindleri ayıplama, başkalarının günahını sana yazmayacaklar. Ben iyiyim yahut fenayım, sana ne. Sen kendi işine bak. Herkes ektiğini biçer. Beni lutf-u ezelden me'yus etme perdenin arkasında kimin güzel kimin çirkin olduğunu ne bilirsin?

عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت

که گناه دگران بر تو نخواهند نوشت

من اگر نیکم و گر بد تو برو خود را باش

هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت

نامیدم مکن از سابقه لطف ازل

تو پس پرده چه دانی که خوب است و که زشت

Onu ta'yib eden zahitler, erbab-ı aşkın zevkini idrak etmeseler akıl yolunu terk edip meczub-u ilahi olurlardı.

بشمینه پوش تندخو از عشق نشنیده است بو

از مستیش رمزی بگو تا ترک هشیاری کند

Hamd olsun ne padişah, ne dilenci ile alış verişim var. Dost kapısının dilencisi benim şahımdır. Pîr-i harâbâtın kölesiyim. Çünkü onun dervişleri müstağni oldukları için hazine bulsalar üstünü tekrar örterler, hiç ehemmiyet vermezler. Gönlüne masivaya ait güzelliklerden tenzih et. Ta ki cananın menzili olabilsin. Bu nev heveslerin gönlü makarr-ı masivadır.

ز پادشاه و گدا فارغم بحمدالله

گدای خاک در دوست پادشاه من است

بنده پیر خراباتم که دوریشان او

کنج را از بی نیازی خاک برسر می کنند

خانه خالی کن زیت نامنزل جانان شود

کین هوسنا کان دل و جان حای دیگر می کنند

Lisan-ı tasavvufta fakr, masivadan istiğnadır. Bu manada fakrı ister. Çünkü o sayede hiçbir şeye gönül vermeyecek haşmet-i istiğnasını, temkin ve vakarını muhafaza edecektir.

Vaizler-hususiyle riyakâr vaizlerle-arası açıktır. “mihrap ve minberde davay-ı takva eden vaizler yalnız kaldıkları zaman başka şeyler yaparlar her kesse tevbe ile emredenler niçin en az tevbe edenlerdir?”

واعظان کاین جلوه در محراب و منبر می کنند

چون به خلوت می روند آن کار دیگر می کنند

مشکلی دارم ز دانشمند مجلس بازپرس

توبه فرمایان چرا خود توبه کمتر می‌کنند

Gönül meclisinde senin yüzünün nurundan yüz tane meşale yandı. Garibi bu ki senin yüzünde yüz tane perde var.

در بزم دل از روی تو صد شمع بر افروخت

وین طرفه که بر روی تو صد کونه حجابست

Maşuka ayan geziyor (bedâyi-i hilkatı temaşa eden nazar-ı tasavvuf, bir vecd-i ruhani içinde eserden müessire o kadar seri bir surette irtifa eder ve birincinin mahiyetinde ikincinin İndimâcına o derece kanidir ki ikisi arasında seri bir istidlal ve istikra ile izafi ayniyet müşahede eder.) Ağyar görmesin diye yüzüne nikabını örtmüştür.

معشوق عیان می‌گذرد بر تو ولیکن

اغیار همی‌بیند از آن بسته نقاب است

Mutassavıflar kâinatı din ve milliyetin manay-ı mahdudu dâhilinde görmezler. Bütün edebiyatın muhtelif farklarla ulvi hakikati aradığına kanidirler. "Yetmiş iki milletin mücadelesini mazur gör, hakikati görmedikleri için efsane yolunu tuttular."

جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه

چون ندیدند حقیقت ره افسانه زدند

O başını meyhane-i aşkın âsitânına koymuştur. Hakikat-i ruhiyesini anlamayanların kerpiç başlarına olsun (Tas başına) der.

سر تسلیم من و خشت در می‌کده‌ها

مدعی گر نکند فهم سخن گو سر و خشت

Mutasavvıflar indinde akıl, mahduttur. Keşf-i menâtik lâhuti seyran eder. Biri beşeri diğeri ilahidir. "Bizden dîvanelerin taatinden başka bir şey bekleme. Zira

mezhebimizin şeyhi akılı günah telakki eyledi. Benim züht ve taat hırkamı harabatın seyl-i cûşânı alıp götürdü. Aklımın oyunu da meyhanenin ateşini yaktı."

ورای طاعت دیوانگان ز ما مطلب

که شیخ مذهب ما عاقلی گنه دانست

خرقه زهد مرا آب خرابات ببرد

خانه عقل مرا آتش میخانه بسوخت

Akıl insanı aşka götürmez. Eğer bizim ders-i şerikimiz isen kitap yapraklarını sil. Aşk ilmi defterde olmaz. Bizi akıl men eder diye korkutma. Şarap getir ...başının bizim vilayetimizde işi yoktur.

بشوی اوراق اگر همدرس مایی

که علم عشق در دفتر نباشد

ما را ز منع عقل مترسان و می بیار

کان شحنه در ولایت ما هیچ کاره نیست

Hafız hedef-i muhabbetini her yerde görür:

در عشق خاتقاه و خرابات فرق نیست

هر جا که هست پرتو روی حبیب هست

Hakiki aşka, hakiki maşuk iltifat edecektir. Çünkü ilk meyl-i muhabbet maşuk tarafındandır. Kim âşık oldu da yar ona temâyül etmedi. Efendi! Dert yoktur, yoksa tabib vardır.

عاشق که شد که یار به حالش نظر نکرد

ای خواجه درد نیست وگر نه طیب هست

Ömr-ü maddinin indinde hiç kıymeti yoktur. “Zaman ömrümün harmanını ateşlerse ateşlesin, yansın. Nazarımda bir saman kadar kıymeti yoktur.”

زمانه گر بزند آتشم به خرمن عمر

بگو بسوز که بر من به برگ کاهی نیست

Hayatı dünyeviye visal talep ederken çekilen ızdırâbâtı ihtivâ ettiği için bittabaiyye maksuttur. Zaten nazarında aşksız ve heyecansız hayat, hayat değildir. “Giry-e-i aşk ile rüsva olmayan, aşk için ağlayamayan bir göz kör olsun. Kararsın o gönül ki içinde nûr-u muhabbet yoktur.”

خیره آن دیده که آتش نبرد گریه عشق

تیره آن دل که در او شمع محبت نبود

“Aşkın ilm-i heyeti acip bir ilimdir. Yedinci feleki, yedinci tabaka-i zemindir.”

عجب علميست علم هیت عشق

که چرخ هشتمش هفتم زمین است

Onun gönlü “Câm-ı Cem”e maliktir. Aşk-ı hakiki gönlünde tecelli etmiştir. Hâlbuki maddiyeti masivâ ile alâkadardır. Gönlü ile kendi arasında fark vardır. “Gönül senelerce bizden “câm-ı cem” istedi. Kendi malik olduğu şeyi yabancından istiyordu. Senin nazın âşıklara öyle bir peymâne sundu ki ilmin haberi, aklın hissi zahir oldu.”

سالها دل طلب جام جم از ما می کرد

وان چه خود داشت ز بیگانه تمنا می کرد

کرشمه تو شرابی به عاشقان پیمود

که علم بی‌خبر افتاد و عقل بی‌حس شد

Kuru sofilik taslayanları hiç sevmez. Onlara “giran can” diyor. Hafız gibi âşıklar, ferâiz-i ilâhiyeyi edâ ederler. Fenalık etmezler. İndinde en birinci fariza aşktır. Harama helal demezler.

فرض ایزد بگذاریم و به کس بد نکنیم

وان چه گویند روا نیست نگوئیم رواست

Aşk mevkuf-u hidayettir. Masivâdan tecrit ile hakikate vasıl olunur. “Daire-yi tabiattan harice çıkamayan sen, hakikat diyârına nasıl varabilirsin? Ey gönül! Nurlu riyâzata vâkîf olursan mum gibi gülerek terk-i hayat edebilirsin. Maşukun sâye-i ihsânı âşıkı düşerse ne olur? Biz ona muhtaç idik, oda bize müştak.

Tarikat vadisinde ilim ve takvanın zerre kadar ehemmiyeti yoktur. Ona itimat küfürdür. Her şeyden evvel tevekkül lazımdır.”

تو کز سرای طبیعت نمی‌روی بیرون

کجا به کوی طریقت گذر توانی کرد

دلا ز نور هدایت گر آگهی یابی

چو شمع خنده زنان ترک سر توانی کرد

سایه معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد

ما به او محتاج بودیم او به ما مشتاق بود

تکیه بر تقوا و دانش در طریقت کافر است

راهرو گر صد هنر دارد توکل بایدهش

Bu izahat ile şairin siyak-ı tasavvufu kâfi derecede kesb ve vuzuh eder zannındayız. Ruhunun hararet ve heyecanıyla canlanın fikirleri ifade ederken şairin zerre kadar tasannua iltifat etmediğini görürüz. Hafız'ın hayatı, şairliği, dini felsefesi ve onun neticesi olan ahlak-ı telakkileri hakkında yazdığımız şu muhtasar tetkik bize aynen gösteriyor ki şairin hayat-ı maddiyesiyle hayat-ı maneviye ve sanatkâr hanesi arasında derin bir rabıta ve insicam vardır.

Bu samimiyet şairin kuvvetli, bütün hayat ve asarına hâkim bir şahsiyet-i mümtâze sahip olduğunu bize gösterir.

Ali Nihat

HAFIZ-I ŞİRÂZİ, Servet-i Fünun, Cilt: LVII, Sayı: 26, Sayfa: 409-414, 1925

GAZEL

Hemrâh-ı sabâ aşk beyâbânına düşsem
Kurbân idüb âmâlimi nîrânına düşsem

Sermerst-i elem nûş iderek râh-i firâkı
Meyhâne-i aşkın dürr-i vîrânına düşsem

Âfetzen-i âlam olurum gülşen-i hüsne
Dilsûhte bir bülbülün efgânına düşsem

Serkeşte-i âhenk iderim âlem-i şemsi
Nây-ı elemin sûzişi-i elhânına düşsem

Ben zıll-i hayât olduğuma yanmaz idim âh
Bir gölge gibi kâmet-i nâzanına düşsem

Göğsünde o yârin gülü gördüm de dedim ki
Ben bir diken olsam da girîbânına düşsem

Bin va'd emelzây-i nigâhında görübde
Söylenemez emeller gibi çeşmânına düşsem

Yıllarca sehâib gibi avâre olurdum
Bir gamzeciğin necm-i girîzânına düşsem

Fikrimdeki envâr-ı sünûhatı görürsen
Mehpârelerin hâle-i dâmânına düşsem

Elbet saçarım ben nice nâsıfte gevâhir
Gönlümce Nihad bir kere devrânına düşsem

Ali Nihad

GAZEL (şiir), Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 28, Sayfa: 22, 1925

FASÎHÎ

-Mâ ba'd ve hitâm-

Hüseyin Han hakkındaki bir kasideden:

Nimet ve naz içinde bir ramazan geçirdik. Ramazan değil, belki zevk ve safa içinde otuz bayram. Gündüzü, visâl gecesi gibi kısa; gecesi, uzun bir ömre sermaye olacak derecede uzun. Gündüzün kısalıktan kanadı var zannedersin yoksa kanatsız böyle bir sefer yapmak muhaldir. Ve böyle süratli bir meşy ile “cedy”i – kuzuyu kapan kurt gibi – güneşten kapmış garp cihetine doğru sıçrayarak götürüyordu. Bazı güzel bir gelin gibi yüzünü gösterir ve çekerdi. Lakin bizim her gecemiz zevk ve sefâ gündüzü idi. Talihimizin yıldızı, feleğin aksine dostnüvâz olmuştu.

Gazeliyâtından:

خدایا روزی ابن خود پرستان ساز جنت را

که دوزخ جنت است آتشیستان محبت را

“Yarabbi! Cenneti bu hodperest adamlara nasip et! Muhabbet ateşine tapanlar için cehennem cennettir.

زهر کج دل ما صد مراد مرده بر خزد

بمحشر در خروش آرلد چون صور قیامت را

Mahşerde sûr-u kıyâmeti öttürdükleri zaman gönlümüzün her köşesinden yüzlerce ölmüş arzular baş kaldırır.

نصیحی چون سپارم جان مرا تابوت از کش کن

که از پروانه من أمو ختم درس محبت را

Fasîhi, öldüğüm zaman tabutumu ateşten yap. Çünkü ben muhabbet dersini pervânededen öğrendim.

بر ناصیه غنچه ما نقش طرب نیست

شرمنده به رفت نسیم از چمن ما

Goncamızın altında sernevişt-i safâ yoktur. Kapalı goncaları açan sabah rüzgârı bizim çemenimizden hicâb-ı acz içinde çıkıp gitti.

بتخانه عشقیم بطوف درما آی

مستند یک جام بت و بر همن ما

Aşk puthanesiyiz dergâhımızı tavafa gel. Putumuz da bir, hemenimiz de bir kadeh ile sarhoşturlar.

جزداغ لاله هیچ کیا دلپذیر نیست

آهوی در دیار محبت چر بده را

Sevda diyarında otlayan âhû için dâğ-ı lâleden başka hiçbir ot dilpezîr değildir.

اسیر بادیه حسرتیم ومی آید

خروش ماتمیان از درای محمل ما

Hasret çölünün esiriyiz. Devemizin boynundaki çandan kulağa mâtemzedelerin cûşîş-i feryadı gelir.

چه تیره بخت حریفم که میتوان افروخت

ز ظلمت شب هجران چراغ محفل ما

Ne baht-ı kara adamım ki, meclisimizin meşalesini, ayrılık gecesinin zulmet azabından yakmak mümkündür.

من خاھزاد دیدہ دردم چو طفل اشک

کرداب غم بموج سرور افکند مرا

Gözyaşı çocuğu gibi benim de doğduğum o felaket gözüdür. Gam girdabı beni meserretin emvâcına atar.

ایزد جزای مستی من چون دهد مکر

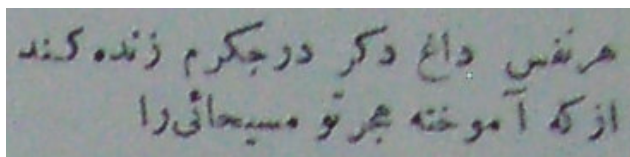
لب تشنه در سراب شعور افکند مرا

Cenab-ı Hak sarhoşluğumun cezasını nasıl verir. Meğerki beni leb-teşne olarak şuur sarayına alsın.

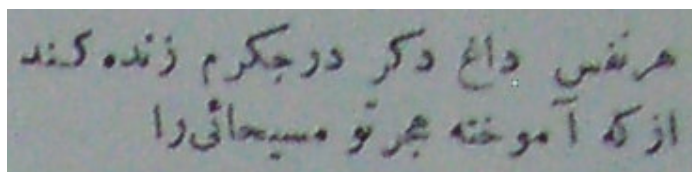
هر نفس داغ دکر در جکرم زنده کند

از که موخته هجرتو مسیحائی را

Her nefeste yüreğimde başka bir dağ ihya ediyor. Hicrânın i'caz-ı Mesîh'i kimden öğrenmiş?

Her zındıkı libâs-ı sıdk içinde görmeyeyim diye hakikat gözüne 'âmâ sürmesi çektim.

Aşka serzeniş edeceğim, bizim gibi bir bî-niyâzı öldürüyor. Yüz tane sıddıkın kanını bir zındıka şarap diye ikram ediyor.

اگر بخلد روم سوزدل همان باقیست

سموم بادیة در کلستان صباشود

Cennete bile gitsem gönlümün yanması geçmez. Çölün yakıp kavuran rüzgârı gülistan üzerinde serin sabah rüzgârına tebeddül etmez.

چون ماهی ساحل طبد از آرزوی دل

زخمی که شهیدان ترا بر سیر آمد

Herhangi bir siperin mümâna'atıyla aşkın uğrunda şehit olanların gönlüne isabet etmeyen ok oraya gideceğim diye sahile düşmüş balık gibi çırpınır.

نظاره هر دیجه که پرورده خون نیست

زان دیده تماشای رخ دوست حرامت

Hicran azaplarının kana bürümediği bir göze yâri temâşa haramdır.

برق شوقی که زخا کستر بلبل میجست

ذوق آرایش کل درل شبنم میوخت

Yanmış bülbülün gülünden sıçrayan berk-i iştiyâk, şebnemin gönlünde gülü tezyin etmek zevkini yaktı.

حدیث طور شنیدی زکوی عشق کذر

زما میپرس که ابن قصه راست باغلطست

Tecelligâh-ı Tûr'un hikayesini işittinse aşk diyarından geç. Bu kıssa doğru mudur? Yalan mıdır? diye bize sorma.

یک دیده از برای تماشا کفا یتست

لیک از برای کریه هزار اربعود کمست

Görmek için bir göz kâfidir. Lakin ağlamak için bin tanesi bile azdır.

عالم زما تهی و زافغان ما پرست

شد عندلیب خاک چمن ازنوا پرست

Biz göçüp gittiğimiz halde, âlem efgânımızla doludur. Bülbül öldü. Fakat çemen terennümlerle mâlâmâldır.

خواب را برچشم مستار اجل سازم حرام

بعد قتل خوی او کر رخصت افغان دهد

Beni öldürdükten sonra feryât etmeme müsaade ederse, ecel sarhoşlarının gözüne uykuyu haram ederim.

بیاده صوفی ما صاف ازریا نشود

که تار سبجه بمضراب خوشنوا نشود

Bezm-i sūfiye aşk şarabının feyziyle riyâdan tasfiye-i kalb etmez. Tesbih dizilen ipe ne kadar mızrap vursan güzel bir ses çıkmaz.

خوزریز و شاد زی که لب کشنکان تو

کراز نفس نهیست ولی از دعاپرست

Âşıklarının kanını dök ve sürur içinde yaşa. Zira öldürdüklerinin nefesten hâli olan dudakları, dua ile doludur.

خاکستر پروانه ثرد سوی تو ای شمع

کی در پر مشتاق تو پرواز توان سوخت

Ey Şem'! Yanmış pervânenin külü sana doğru uçar. Âşığının kanadındaki iştiyâk-ı pervâz nasıl yakılabilir?

ALİ NİHAD

FASÎHÎ, Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 40, Sayfa: 216, 1925

SÂIB-İ TEBRÎZİ-1

İsmi Mirzâ Muhammed Ali'dir. Ecdâdı, Şah Abbas-ı Mâzi emriyle Tebriz'den Abbas-âbâd İsfahan'a hicret etmişlerdir. Sâib'in mevlidi İsfahan'dır. Sâib-i İsfahânî derler. Peder-i Mirzâ Abdurrahim Tebriz'li olduğu için 'Sâib-i Tebrizî' namıyla da meşhurdur. Mirzâ Abdurrahim Abbas-âbâd esnâfı kethudâsı idi.

Şair, (1030) tarihlerinde Hindistan'da iken Mirzâ Abdurrahim oğlunu İran'a avdet ettirmek için yetmiş yaşında olduğu halde Hindistan'a kadar gitmişti. Sâib şu beyitlerde memleketine avdet hususunda hâmisî Zafer Han'ın müsaadesini rica etmişti:

شش سال بیش رفت که از اصفهان بهند

افناده است توسن عزم مرا گذار

هفتاد ساله والد پیرست بنده را

کز تربیت بود بمنش حق بی شمار

آورده است جذبه کسناخ شوق من

از اصفهان بآکرة ولا هورش اشکبار

ز آن یشرکز آکره عممورهء دکن

آید عنان کسترتر از سبل بی قرار

ابن راء دوررا ز سر شوق ملی کند

با قامت خمیده ربا بکر نزار

دارم امید رخصتی از آستان تو

ای استانت کعبه امید روز کار

مقصود اوز آمدنش بردن منست

لب را یحرف رخصت من کن کهر لشار

با جهه کشاده تر ار آفتاب صبح

دست دعا بدرفه راء من بر آر

Sâib'in tarih-i tevellüdü (1012), tarih-i vefâtı (1080) ile (1088) arasında muhtelif fihtir. Isfahan'da vefat etmiştir. "Sâib vefâtı yâfes" tarih-i vefatıdır. Zaman-ı istihârı Şah Abbas-ı Sanî devrine tesadüf eder. Hindistan'da Müsteaid Han, İran'da "Melik'üş-şuara" lakabını almıştır.

Şah Abbas-ı Sâni (1052-1077) Safeviye hükümdârı içinde alim ve sanata kıymet veren ulemâyı himaye ve teşvik eden güzide bir padişah idi. Şah Abbas'ın babası Şah Safî, Sâim-ı Mirza teksire-i şuarasını yazmıştır.

Sâib, Türk edebiyatına doğrudan doğruya müessir olmuş mahdut Fars şairleri içinde belli başlı bir sîmâdır. Acem şiirinin hususi bir karakteri olan irsâl-i mesel vâdisinde yegânedir. Edebiyatı fikrî ve hikemiyâne sahaya sevk etmek suretiyle Türk edebiyatında bir tür açmıştır. Bu tür edebiyatın, üstâdı ve mümessili olan Nâbi (1036-1124) üzerinde derin tesiri vardır. Nâbi Farisi şiirlerini Sâib'e, Sâib'de:

Ne ihtiyaç ki sâkî vere şarab sana
Ki öz piyâlesini verdi âfitab sana

Şarab-ı lâ'li için dökme ab-rû zinhâr
Ki dem-be-dem leb-i lâ'lin verir şerâb sana

Şarabdan ne 'aceb olmasan eger sarhoş
Bu tuzlu lebler ile neylesin şarab sana

Kaçar 'Anânî elinden şekve hüsnünden
Eger sipehr berîn olsa hem-rikâb sana

Senin sâhife-i hüsnün kelâm-ı Sâibdir
Ki dâg-ı ‘ayb olur hâl-i intihâb sana

gibi Türkçe şiirlerini de Nâbi’ye de gönderirdi. Türk ve Fars edebiyatlarının aynı zamanda tebdil-i vâdi etmeleri hadisesi şayan-ı tetkiktir. Fakat İran’da Sâib’in açtığı çığır teknik nokta-i nazarından muvaffak olmuşsa da, muhtelif bariz şahsiyetler onu, muhtelif istikametlere, muhtelif mevzulara sürüklemişlerdir. Türkiye’de Nâbi’nin muvaffakiyeti daha kuvvetlidir.

Sâib’in şiir vadisinde üstatları Hakîm Rûknâbi Kaşî, ve Hakîm Şifây-i Isfahânî’dir.²⁶¹ Şair, bir müddet Hindistan’da yaşadı, O diyarda yaşayan İran şairlerinde hususi bir çeşni vardır. Sâib üzerinde Hindistan muhiti oldukça müessir olmuştur. Kâbil valisi Zafer Han onun vârisiydi. Sâib, Zafer Han’ın delaletiyle Hindistan’da hükümler olan mülûk-u Temûriye’den meşhur Şah Cihan’ın sarayına dahil olmuştur. Zafer Han ile Keşmir’e kadar gitmiş bir müddet sonra da İran’a avdet eylemiştir. Şuarâyı müteahhirîn meyânında en çok eser bırakan şair Sâib’dir.

Mahmut ve İyâz ünvanlı mesnevisinden maada kasideleri, Farişî ve Türkî gazelleri, mesnevîleri ve kıt’a riyâ’î müfret gibi birçok nazımları vardır. Mecmu’ul-Fusahâ’ya göre divanı takriben yüz bin beyittir.

Divanı 1292 sene-i hicriyesinde..de tabedilmiştir. Divanından Vâcib’ül Hıfz Mirza Sâib, Mûraat’il-Cemal gibi müntehâbât mecmuaları vücuda getirilmiştir.

İstanbul’da Koca Râgıp Paşa (Koska’da) Kütüphanesinde gayet güzel yazılı ve tamam bir Dîvan-ı Sâib vardır. (1116 numarada) 1068 tarihinde yazılan bu divan Tebriz fethi ve Azerbaycan ihtilali zamanında (1138) tarihinde Râgıp Paşa’nın eline geçmiş. Râgıp Paşa kitabı Köprülü-zâde Abdullah Paşa’nın oğlu Abdurrahman Paşa’ya hediye etmiş. Abdurrahman Paşa Afgan muharebesi için Hemedân’a gittiği zaman kitabı beraberinde götürmüştü. Muharebe hezimetle neticelenerek divan, paşanın eşyây-ı

²⁶¹ در اصفهان که بدرد سخن رسد صائب

کنون که نبض شناس سخن شفایی نیست

sâiresiyle beraber hasım tarafından igtinâm olunmuş. Bilahare Raşit Muhammed Paşa, Eşref Han nezdine sefâretle i'zam olunduğu zaman müşârûn ileyhe hizmet-i kitâbetle intisab eden “ Hezârî Mustafa el-Arîf bil-Münif ibn-i Muhammed el-Hâfız ibn-i Hüseyin ibn-i ‘Amr bin Abdulkerîm el-Hanefî mezheben ve’l-Kâdirî meşreben ve’ş Şâm-i muhteda ve’l-intaki (velanetaki) mevliden”. On ikinci karn hicri şuarasından intakiyeli Münif Efendi’nin eline geçmiştir.²⁶² 1141 senesi Şabanında tarih-i vefatı olan 1156 tarihine kadar müşârûnileyhin taht-ı tasarrufunda kaldıktan sonra tekrar matlubu talibine merg’ub-u ragbına(‘) rûcu etmiştir.

Bu vak’a kitabın üzerinde Münif ve Ragıp Paşanın el yazılarıyla Arapça olarak yazılmıştır. Nabi mekteb-i edebinin belli başlı simalarından olan şair Vezir’in Sâib’e atf-ı ehemmiyet etmesi istib’ad edilmez.²⁶³

Mecmu’ul fusaha’da da Sâib’in tarz-ı garib vasfıyla tavsif edilmiştir. Asarından istihrazı mana edebilmek için beytlerini çok ta’mik etmek icab eder.

Her ne kadar kendisi: “ Eğer söz kulaktan ol gönle ol gönle vasıl olmuyorsa bu onun adem-i kifayetindedir.” Diyecek mertebede bedaat aşına ise de asarında nazariyesinde o derece sadık kalamamıştır. Tekellüf asarının şi’riyet hassasını fazla hırpalar, bununla beraber şair kelimeleri ve bazı hayal parçalarını eseine öyle muvaffakiyetle yerleştirir ki beytin asıl mana-yı muğlakına nüfus etmeden bir ra’şe-i tesir asabı sarsar. Bu râ’şe o kelimelerin dizilişiyile o levhanın dimağdaki hatıra-i tahsisiyile alakadardır. Fakat bu defa kavrayış ekseriya yakılmaz, beytin labirenti içinde bir meşaledir. İran’da bin tarihinden sonra edebi bir inkılap vücuda gelmiştir. Başlıca simaları: Şevket, Saib Beyrul, Fasihi’dır.

Bunlar üstadların muhtelif anasır-ı edebiye ilanesiyle vaz’ ve tesis eyledikleri ananevi “nazm” sistemini bozmuşlardır. “Nazm” dan burada kasettiğimiz mana “Beyt” rûkn-u nazmiyesinin tarz-ı teşkilidir.

Kudemâ iki mısraya bir manayı sıkıştırıp aralarında kuvvetli bir rabıta tesis ederlerdi. Mısranın birindeki hayali diğer mısra -muhtelif sanayi-i lafziye ve maneviyenin hududu dahilinde- mülayim kelime ve hayal ile takip ederdi. Kelimât-ı teşbihe ve istiare muhtelif yollardan muayyen ve mahdut anasıra irca edilebilirdi. Bu

²⁶² Münif’in el yazısı ile kitabın üzerine yazılmıştır. “Sanat-ı Bedia ve letaif-i meani vel-beyan ile muvaşşih olan Saib’in eşarına meftun idim.” diyor

²⁶³ Ragıp olsun iltifat etsin de bir sahib-himem
Şi’r yâ kim görünce Saib’lenir, Şevket’lenir.

anasır sulta-i esâfîze ile müeyyeddi. Hayaller nispeten vâzih vech-i şebihler müteayyen idi. Fikrin seyyâl hâlâtı rûhiyeye müftekar temevvücâtı lââyık-ı tesbit değildi.

İnkılap şairleri buna mukabil alel ekser mısralar ayırmış. İkinci mısra teşbih-i temsili tarikinde müşebbeheye ittihaz eylemişlerdir. Çok defa mısralar müstakil birer mevcudiyettir. Kudemanın asarıyla istinaz edenler vahle-i evlâda iki mısraı birbirine yaklaştıramazlar. Zannımıza göre bu da şu halet-i ruhiyeden neşet eylemiştir.

Şair kelimenin lafız ifadesine o kelimenin kendinde yaşayan mana ve tesirine çok itimat eder. Kelime veya hayal karinde dimağda aynı tedai-i efkâr ve sinsileyi ihsasâtı vücuda getirecek zannıyla fikrini tavzih etmeden bir fırça darbesi vurur gibi kelime veya mazmun üzerinden atlayıp geçer. “Vech-i sebeh”i kâriin zevkine terk eder.

Saib’i eslâfından ayıran bir meziyeti de kuvvetli bir müşahedeye malikiyetidir. Etrafındaki hâdisâtı gayet iyi tehkik eder. En ufak bir şeyi gözden kaçırmaz. Bilahere onları hadisat-ı maneviyeye tatbik eder. Bu tatbikteki mantık gayet zahiri mugaffeldir. Ufak bir tenkide tahammül etmez. Lakin çok müşahhaz ve canlıdır.

Lisana tasarrufu fevkaladedir. Gayet veciz ve hakikaten mahirâne, cemiyetli meseleleri pek çoktur.

Saib çok da okurdu. Gerek Hindistan seyahati, gerek eslâf ve muâsırının âsârı onda büyük bir ibda ve intikâd kuvveti hasıl etmiştir. İntikâd kuvveti ibda kuvvetine faiktir derler. ...Dâğıstâni²⁶⁴ ile sair tezkire-i şuara yazan şairler Saib’in Hindistan’da Degin ve Haydarabad’da tesadüf ettikleri müntehâbâtından çok istifade eylemişler. “Mrs. Brown”ın İran tarih-i edebiyatında şairin el yazısının fotoğrafı vardır. Aslı British Meseum’de imiş.

Yazının kenarında şu haşiye vardır:

²⁶⁴ Mütekaddimini ve müteehhirini câmi tezkire-i şuarası vardır. 1265’de Hindistan’a gitmiştir.

این صفحه الی صفحه چهار صد و هفتاد و ثنچ اشعار و خط مولانا میرزا محمد علی تبریزی

الاصل، اصفهانی المسکن متخلص بصائب است که در عهد سلطنت شاه عباس ثانی صفوی بملک

²⁶⁵ شرح حال مولانا در تذکره میرزا محمد طاهر نصر آبادی و تذکره سرخوش الشعرائی مفتخر بود

Sâib, ‘Urfî gibi kendi memleketinden ziyade bilad-ı sairede şöhretyâb olan şairlerdendir.²⁶⁶ 1293 senesinde Hindistan’da Seyyid Muhammed Sıddık Han Bahadır tarafından yazılan “şem-ü encümen” tezkiresi Sâib hakkında şu mütaalayı dermeyan ediyor:

İmam-ı gazel-i tarâzân, allâme-i suhan perdâzân, râfi-i râyet-i âliye-i aklâm, imam-ı eimme-i meâni, müçtehid-i ulemâyı sühandânîdir.

Hazine-i Âmire’de ona: “Üç şiir peygamberinin dördüncüsü dense becâdır”.²⁶⁷ diyor. Serâzat ise şöyle yazıyor: “Söz güneşinin âlem-i şuhudda neşr-i envâr ettiği sabahtan bu zamana kadar sipehr-i devvar, bu kadar kudretli mani-i aferin vücûda getirmemiştir. “ şairin kendisi de: “dünyaya gelen yüzbin şair içinde Saib şûrîde hal gibi bir tane çıkar.” diyor.

Fevc fevc berceste mazmunlar kendisine mümkat ve sürü sürü bigane manalar bende-i hazır cevabıdır. Bununla beraber âsârında asla az tekellûf yoktur.²⁶⁸ Bu keyfiyet diğer füsahânın eş’ârında gayet nadirdir. Kaside ve Mesnevi yazmışsa da asıl kudreti gazeldedir. Sâib İsfahan’da yetişmiş, sinn-i temyize vasıl olunca Hacca

²⁶⁵ Tezkire-i Serhûş’un “Abdu’n-nebi’nin “Meyhane” namındaki tezkiresi olması melhuzdur. Es’ad Efendi kütüphanesinin 2929 numarasında mukayyet olan bu eserin kütüphanenin Ankara’ya nakli dolayısıyla - tetkik edemedim.

²⁶⁶ Fehim Efendi’nin Sefîne’tü-ş’Şuara’sına müracaat.

در شعر سہتن پیمبرانند - ہر چندکہ لانی بعدی

²⁶⁷ اوصاف و قصائد و غزلا - فردوسی و انوری و سعدی

Der şî’r seten peyamberânend – her çend ki lâ nebî ba’dî

Evsâf u kasâid u gazel râ – Firdevsî, ve Enverî ve Sa’dî

²⁶⁸ Tercüme ettiğimiz beyitler dikkatlice okunursa Sahib Tezkiresi’nin bu mütaalasına kolay iştirak edilme zannındayız.

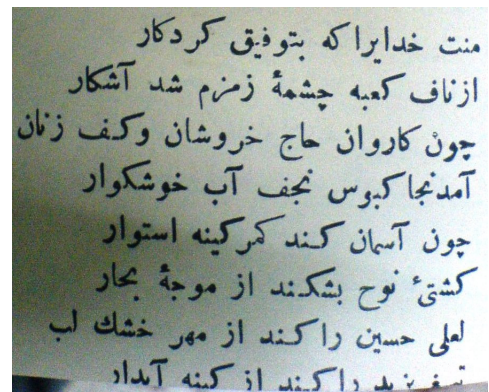
gitmiştir.²⁶⁹ Sünni mezhep²⁷⁰ olmasına rağmen gayet ihtiyatkarâne hareket etmiş ve İranîler arasında makbul-ü hâs ve âm olarak yaşamıştır. Hacdan avdetinde Şah Horasan'a bir kaside yazmıştır. Bir beyti şudur:

²⁶⁹ Kâbe tavsîfinde:

ای سواد عنبرین قامت سویداوی زمین
مغر خاک از نکهت مشکین لباس نافه چین
موجه از ریک صحریت صراط المستقیم
رشته از تارو بود جامه ات حبل المتین

²⁷⁰ Şah Sâfî'ye, Necef Eşref'e, İmâm-ı Ali'ye, Eimme-i isnâ 'aşere, kasideleri vardır.

Necef Eşref beyanında :

آمد نجا کبوس نجف آب خوشکوار

چون آسمان کند کمرکینه استوار

کشتی نوح بشکند از موجه بحار

لعلی حسین را کند از مهر خشک لب

الله الحمد كه بعد از سفر حج صائب

عهد خود تازه بسلاطن خوراسان كردم

Ateşgede tezkiresi buna mukabil şair hakkında “ Merâtib-i şâiriyette fusahây-ı mütekaddimîne benzemeyen bir tarz-ı hâssı vardır.” sözleriyle iktifâ ediyor. Fehim Efendi'nin Tezkire-i şuarâsında *Sefîne'tüş-Şu'arâ* şair hakkında iyi malumat vardır.

Şair şu iki beyt ile kendini ne güzel tasvir ediyor:

Kalemimin lisânından âşinalıklar “ma'ni-i bîgâne” libâsıyla çıkar.

Her eteğini tutma, her şem'in etrafında dolaşma! Bîgâne-i manâyı iste!

Vel hâsıl o öyle bir şairdir ki, tarz-ı eslâfı bozmuş fakat ekseriya aynı anâsırı kullanarak yeni bir mebnâ-yı nazm tesis etmiş yalnız o binaya kendi ferdiyetinin şeklini vermiştir. Anâsırdan istediği gibi istifâde eder. İran efsanelerine ait eşhâs-ı meşhûre onun bâziçe-i hassâsiyeti idi. Onları arzu ettiği gibi manada kullanmıştır.

Sâib'in eş'ârında rivâyât-ı dîniye istimâl dairelerini genişletmişlerdir.

Bu bahse şairin “söz” hakkında ki bazı beyitlerinin zikriyle nihayet verelim:

Can halvetinin çerâğı, sözün parlaklığıdır. Gönlü diri olanların baharı söze âşina olmaktır.

Eğer söz kulaktan evvel gönle vasıl olmazsa bu onun adem-i kifâyetindedir. Gonca gibi başını eğip düşünmek söz aşinalığının “Küll-ü serseped”idir. (Yemiş sepetlerinin üstünü yemişin en iyileriyle süslerler. O yemışlere de “Küll-ü serseped” tabir ederler.)

Çocuklar gibi kalem parmağının ucunu emmek söz hususunda maharetsizliğe delâlet eder.

Kalem gibi bu sevdada terk-i sır ettik. Sâib, kim senin gibi söz fedaisidir?

Hûn ciğere mukârin olmazsa mana olmaz. Sözün göbeğini nâfe gibi kan ile kestiler.

Hangi gece kalemimden rengin mısra dökülmez. Hangi gün bu kamışlıktan bir arslan çıkmaz.

يزيد را کند از کينه آبدار

Ölüm erbâb-ı suhana zulmedemez. Servî bir mısra kayd-ı hazândan âzâde kılmıştır.

Mâba'di var

Edebiyat Doktoru Ali Nihad

SAİB-İ TEBRİZİ, Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 43, Sayfa: 266-271, 1925

SÂİB-İ TEBRİZİ-2-
-Geçen nüshadan mâba'd-

Sâib zevk-i tasavvuftan da behredardı. Fakat tasavvufun ruhdan gelen feyezânı, harâreti onun selîkâ-i mahsûsasına tabi olarak fikrî sahaya doğru tebdîl-i istikâmet etmişti. Bu zarûrîdir. Çünkü tasavvuf vecd ve heyecanı; Hâfız, Şems-i Magribî, hususiyle Hazret-i Mevlânâ'dan sonra kolay kolay lisân-ı şüire gelmezdi. Sâib o membadan kana kana imiş, hâlât-ı tasavvufiye üzerinde selîkasının bütün maharetlerini göstermiştir. Fakat tasavvuf bu demek değildir. Şair ihtimal rûhen hakiki bir mutasavvıftı. Bu vadide pekte çok yazmıştır. Lâkin o görüş o duyuş bu derece fikrî mel'abelere girdikten sonra bütün ruhunu zâyi ediyor:

Münâcâtında tamamen mutasavvıftır. Dolu irfan peymânesini ister. İster ki gözü görsün, kalbi uyanık olsun. Hissiyatı onun ruhunu birçok muhabbetlerin peşine akar. Şarabın zeval-pezir olan neşvesine iltifat etmez. Yarın gözü gibi perişan ve devamlı bir sarhoşluk ister. Seyrân-ı kalbîsinin bezm-i vahdete ircânı temenni eder. Ezvâk-ı maddiyenin esiri olduğu için daralan gönlüne aşk dağından bir meşale, vücûd evinde uyanık gönülden bir çerag ister.

Aşk derdi gerçi havasın kismetidir. Bu lütuf tamim olunup bir parça da bana verilseydi. der.

Izdırab-ı aşk ile bîkarâr olup pîç ü taba düşer olmak, yüz tane cevherin rişte-i nazmı olmak saadetini bahşeder. Onun için: Ya Rab! Benden yüz tane hazineyi al, fakat bana yılan pîç ü tâbı ver. diyor. Alem-i anâsırın dört duvarı ruh için meydân-ı semâ olamaz. Bana âlem-i envârda ruhsât-ı cevelân ver. Bir müddet bana fiilsiz kavil verdin, bir zaman da kavilsiz fiil ihsan eyle.²⁷¹ Artık Sâib'in bundan sonra akıl mahbesinde kalmasını reva görme. Mecnûn gibi mülk-ü beyâbânı, Ferhat gibi dâmen-i kühsârı bana inayet eyle.

Yalnız Kâbe'nin sahrası yoktur. Gönül Kâbe'sinin etrafında da vüs'at-i meşrebten beyabanlar vardır. Arzulardan fâriğ olunca bütün arzularım hâsıl oldu. Meğer, diğer arzular asıl arzunun çehresini örtmüş. (Hedef-i aslî mâşuk-u hakîkidir. Mâsivâyâ ait arzular maksûd-u aslîye hâil oluyor.)

Madem ki can vardır, anâsırın dört duvarı isterse olmasın. Ey Leylâ-yı Âlem! Mahmil gamını ne çekersin?

²⁷¹ Merhûmun bu duası gâliben mazhar-ı icâbet olmamış.

Seher rüzgârının libâsı goncanın feyz visâlinden gül kokusunu aldı. Bu gülşende ehl-i dil ile niçin hembezm olmuyorsun?

Adem sahrasının toprağı varlığın kanından daha iyidir. Ey boğazlanan âdem? Can için niye bu kadar çırpınıyorsun?

Tasarruf-u Hâlîka teslim oldun mu, her timsahın ağzında bir sahil vardır. Sahile bu derece yapışıp kalmak niçin?

Zâr u nahîf gönlünün üzerine cihan yükünü yükletme. Gel, dala yuvayı hafif yap.

İtiyat hasıl olunca zehir zarar vermez. Tedric ile canını ölüme alıştı. Saf gönül dünya peşinde kalmaz. Bu cevher tedric ile....

Ehl-i saadete yakın olmak bir kimyadır. Hemâ, kimi ki magz-ı devlet yapar. Fâniyi bir âh ile faniyetinden çıkarmak mümkündür. Tek bir rehber koca bir kervanı menzile eriştirir.

Hakkı gören göz, Halkın evzâ'ından şikâyet etmez. Bir kervanın günahı, bir Yusuf'a bağışlanabilir.

Himmet edip cismini canın gibi sebuk-ruh kıl. Cevalangâhı arş olmasa lazım gelen bu gubarı ferşten kalır.

Aşk vadisinde uyanık gönül lazımdır. Teveccüh et. Zira bin havâb-âlûd ayak ile menâzil-i aşkı tayyettim.

Gönül Kâbelerinden arta kalan çamur tuğla ile kâbe ve beyt'ül- sanem bina ettiler. Timsahın ağzına düşsen bile ümitsizliğe düşme. Aşk denizi girdâbının ortasında sahiller vardır. Gönlümde üzüm gibi binlerce ukde vardır. Sâkî bir kadeh şarap ile müşküleri halletti.

Akl ile bir sokak boyu mesafe kadar hemrâh oldum. İstidlâl dikişlerinden atkım parça parça oldu.

Bu pervânenin bâl ve peri noksan olduysa kolaydır. Şem-i sâman ona şuleden altın kanat verir.

Her zerrenin sînesinde senin sırların gizlidir. Sesler sükût-u mihri içinde yağlanmış. Seni cüst-u cû etmek telâşenden dolayı ezelle ebed birleşmiştir.

Azamet ve celâlin o günde yer öpmek isteyen tâirân-ı kudsun kanatları âh hûn-âlûd olmuştur.

Feleğin dokuz perdesinde bir uyanık gönül yoktur. Bu sazların perdesi güyâ uyku perdesidir.

Arifin gönlü hubâr- kesretle tozlanamaz. Suretlerin taaddüdü ayinenin vahdetine hâlel vermez. Âşık libâsa sığmaz. Yoksa bizim için atlası eflakten hilatler hazırlamışlardır.

Aşk ile kâr aklın tedbirini ne yapsın. Aslan tilki kuyruğundan asâ kullanır mı?

Kafes köşesinde su ve yem düşüncesi beyhûdedir. Bu dünyada niye rızkı düşünüyüm?

Hızır, eğer ıstırâb-ı aşkın zevkine varsaydı ömür- ebedî kemendinden başını kurtarırdı.

Zahit akıl yolunu aşka tercih eder. Âmâyaya bir asâ yüz tane şem'-i kâfurdan daha iyidir.

Hem ten-perest hem ehl-i dil olmak mümkün değildir. Sahilden vazgeçmedikçe cevhere sahip olamazsın.

Âşıkların asumânı nakş-ı encümden azâdedir. Âşıkların ruhu bu nişânı bî-nişân olandan almıştır.

Bu yüksek çarh üzerinde gördüğün güneş değildir.

Âşıkların kervanından yerde bir parça ateş kalmıştır.

Akan kumun eteğini diken tutamaz. Âşıkların kervanına yol kesenler hiçbir zarar îras edemezler.

Âşıkların mürğ-ü cânı yani himmeti açınca sabah gibi güneş yumurtasını kanadı altına alır.

Senin âşıkların dertlerini dermana, susamış yüreklerini âb-ı hayata değiştirmezler.

İlm-i resmî, site kâğıdını siyahlatmaktır.²⁷² Arifler, çocuklarını mektebe vermezler.

Bu cihan bağında gönlünün suyu şebnem kadar saf olmadıkça parlak güneş çeşmesine yol bulamaz.

Bu ipin ucunu ele geçiren (serrişte-i hilkati) arifler bir habere vasıl oluncaya kadar kendilerini unutmuşlardır.

²⁷² معلم کیست عشق و کنج خاموشی دبستانش

سبق نادانی و دانا دلم طفل سبق خواش (جامی)

Bu dairelerin başını ayağını buluncaya kadar havadis pergârının merkezi olmuştur.

Âb-ı hayattan bir haber alıncaya kadar bu âşıkların gözüne kara su inmiştir.

Yusuf'un gömleğini görebilmek için Yakub gibi iki cihandan heves gözünü bağlamışlardır.

Şimdi başlarını yakalarından dışarı çıkarmıyorlarsa mazurdurlar. Zira gönül nihanhânesinde bir dilber-i simber bulmuştur.

Can tenden çıkmayınca musaffa olmaz. Yusuf zindandan çıkmayınca temizlenmez.

Bu kadar âhtan bir tanesi müessir olsa ganimet bilir. Çünkü Kenan kuyusundan daima Yusuf çıkmaz.

Gül tufanına, baharın cûşişine bakınız. Bakınız güneş ne kadar meşhûn-u faaliyettir. Gözleri kamaştırın bu ayineler, hangi âyinedârın elindedir. Görünüz. Gül; yeşillik ab-ı revan perdesi ardında oturmuştur. Bu yeşil kal'ada mâhı görünüz. Bakınız, o kamet-i mevzun ile hem-âguş olmak şevkinden güller serâpâ âguş ve kenâr kesilmiştir. Hâcenin hattını okumakla kani olmayınız, hatt-ı yârın arkasında gizlenen güzelliği de görünüz. Kirpiklerini açıp dilinizi bağlayınız, ufuklar cilve-i yâr ile doludur, görünüz. Ateşi görecek gözünüz yoksa bari baharın mahiyetindeki kaynaşmayı görünüz. İgnede gizlenen halâveti (ârî, bal) arayınız, yılan şeklinde hazineyi görünüz!

Avcıyı görmekten nasipdâr değilseniz bâri avın kanıyla dolu olan bu sahrayı görünüz!

Cihan yakan gizli ateşten eflâk duman ve şerârelelerle doludur.

Şirinin resmi mermer levhadan silindiği zaman bizim taş gönlümüzden nakş-ı temennâ zâil olur.

Mecnun, aşk kuvvetiyle dünya etrafında dolaşüyor. Su nereye gitse kuvvetini ser çeşmeden alır.

Ömür bir sel, adem deryâ, bizde çerçöpüz. Çerçöp sel ile denize gider.

Onun hırâmıyla yerinden oynayan gönül kıyamette bile harîm sineyi bulamaz.

Ey hânümanlar yıkan su gülü! Senin me'vân neresidir? Kâbe midir, puthâne midir?

Pencerenin çokluğuyla güneş çoğalmaz. Ey gecnazarlar! Kâbe hangisi, puthâne hangisidir?

Eğer yakaları yırtık olmasa çocuklar, dîvane hangisidir, nasıl bilirler. Aşk; gönle teklif kapısından girmez.

Âsuman tedbir ve tesâhub-u akl ile kâimdir. Yoksa aşk bu köhnedgânın kaygısında değildir.

Gülistanda bülbül, encümente pervâne ol, nerede dâm-ı temâşâ görürsen ona dane ol. Küfür ve dini Ma'şûk-u Ezelfînin perdedâr-ı cilvesi bil! Kâh Beyt-ül'haram'da kâh puthanede ol. Her bostanda bülbül, her vîrâne baykuş ol.

Müridlik yolunun cilvesi benlikten tecrittir. Erkeklik cevherinin mâliki değilsen, kadınlar gibi git evinde otur.

Bülbül ile baykuş hem âvaz olmadığı gibi aşk ile akıl asla hem-sohbet olmaz.

Ben şarap içerim zahid ile yol arkadaşı olmam. Taş ile testi hem-sohbet olamazlar.

Ey gazel okuyan mutrib! Terennüm et, âvaz şulesi şevk kamçısıdır. Belki bu rabbâni meşale ile mecaz yolunda pişgeh-i hakikate vasıl olurum.

Yanık gönlünden yakıcı bir feryat coşsun. Gönüller o yüzden erir. Belki bu gerdûn-u seyr-i berrâkın rehberliğiyle bu arızalı yoldan menzile erişirim. Kulak kadehine o renksiz şaraptan dök! Onun temevvücü, şahin nice nicesi gibi gönül yarıcıdır.

Allah aşkına, âşıkâne bir "hady" et. Zira hicazın uzun yolu "hady" siz kat olunamaz.

Ey güzel sesli gazel-havân! Sebik-rûh namelerle gönül perdelerinin kanadından düğümleri çöz. Yanık bir nefesle yoluma bir meşale tut ki o aydınlıkta tekrar yüzümü göreyim.

Kurumuş ağaç hava ve suyla yeşillenmez. Name ve saz zahidlere ne tesir yapar? Gel de sûfiler encümeninde kuşun demir kafesiyle nasıl uçtuğunu gör.

Şuriş-i cünun ile pür huzur olan baş, ne güzeldir. Darban kanadıyla uçan gönül ne güzel bir gönüldür.

Ürkmüş gönül feryat ile müteselli olmaz. Kıvılcım ateşe avdet eder mi?

Gönülleri ölmüş olanlar mahşer sualinden mahşer sualinden âzâdedirler. Bu sual uyanık gönüllere teveccüh eder.

Mansur, bu yolda başını terke etti, rücu' etmedi. Vaiz sarığının gideceği derdindedir.

Bu cevher dolu deniz ne kadar geniştir. Onun her cephesinde başka bir âlem vardır. Bu muhitte her mevcenin kumdan daha teşne, ürkek bir gönlü vardır.

Kalbin dürüst, sağlam oldukça duanın tesiri olmaz. Bu yumurta kırıldığı zaman kanada mâlik olur.

Arı gibi sade ve mütevazı bir eve sahip olan daima hayatın tatlılığıyla bal mahzeni olur. Dünya istediğin gibi olsaydı mevcut olan zat-ı ulûhiyete iman etmezdik.

Ney sadası kalbi dönmüşleri uyandırır. Ney kalbi ölü olanlar için sûr-u İsrâfil'dir.

Hayat çemeninde açılmak fenâ bir şeydir. Dişleri gösteren hande nahl-i hayatın testeresidir.

Akarsuya akseden güneş gibi aşkın passız âyinesinden çehre-i endîşe görünür.

Aşkın gevher-i yegânesi kırılmış gönüldür. Aşk hazinesinin altını sarı yüzdür.

Aşk şaraphanesinin zayıf peymânekeşleri, yüksek sipihrin kamburunu el ile doğrulturlar.

Şûr-engiz olan aşk âsumandan evvel zâhir oldu. Ev sahibi sofranın üzerine ilk önce tuzluğu koyar

Arifler kalplerinde sevdâyı bile hak ederler. Ey sade dil! Hanede bu nakş ve Nigâr nedir?

Sohbeti sevenler uzletin kaderini nasıl bilirler. Virane köşesinde huzurun ne olduğunu hazine bilir.

Varlık rüzgârını başından çıkar, tufandan korkma. Yalken toplanınca demir (lenger) olur.

Aşk zuhur etmedikçe âşık adem hicabı altındadır. Zerrenin bile tezahür etmesi için âlemi aydınlatan güneş lazımdır.

Şarabın cûşışinden “hüve-l'gafûr” sadâsını, rûbabdan cennet kapısının sarîrini işitiyorum. Benimle senin işitmemiz arasında fark vardır. Sen kapının kapanmasını işitiyorsun ben açılmasını.²⁷³

Muzdarip gönlümün rahnesinden her saat aşk Cebrail'inin sada-yı şehperini işitiyorum.

Naklettiğimiz beyitlerin sanayi-i şiiiriye ve mazmun-perdâzlık nokta-i nazarından ne derece musanni' olduğu görülüyor. Der-meyân ve müdafaa ettiği esâsât tasavvuf-u umûmidir. Tarz-ı tebliği mübtediânedir.

²⁷³ Bu mazmun Hazret-i Mevlânâ'nındır.

-Mâ ba'di var-Ali Nihad

SAİB-İ TEBRİZİ, Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 44, Sayfa: 275-279, 1925

SÂİB-İ TEBRÎZÎ -3-

—Geçen nüshadan mâba'd—

Bu saf su (hayat) bizim vücudumuzdan çamurlanmıştır. Yoksa hayatın saf şarabından tortu yoktur. Meserret sabahının tecellisi bir tebessüm kadar süresizdir.

Uzun ömrün hâsılı perişanlıktan başka bir şey değildir.

Kitab-ı hayatın her satırı âh-ü tahassürdür.

Sâib! Bu ne adettir ki erbâb-ı sehâdan âdeme gönlünü yemedikçe ekmek vermiyorlar.

Sâib! Bu çimende asalet nesep ile değildir. Hâr ve hasedden ateş yanaklı gül peyda olur.

Dünya mevcut oldukça gönül kederden hâli kalmaz. Emniyet köşesi hedefin sinesidir.

Afiyet köprüsü darağacının başıdır. Yeşillik ele avuca düşmüştür. Diken duvarın üstünde kurulmuş oturuyor.

Tevazu hisâr-ı afiyettir. Alçaklık duvara destek olur.

Sabahın ağzı şafak kanıyla doludur. Nasıl olmasın ki doğru sözlüdür.

Hünersizlerin talihten şikâyeti eğri okun yaydan şikâyetine benzer.

İki karganın yuva yaptığı her çimende bülbülün matem elbisesi hazırdır. Bu çimenin kuşlarında huzur-u kalp arama, hümâ bile olsa kimin derdi vardır.

Hayatta iyi veya kötüyü temyiz etmek senin işin değildir. Âyine gibi güzellikte çirkinlikte karşısında aynı vaz'-ı hayreti muhafaza et!

Setr-i 'uyûbdan daha güzel libas yoktur. Halkın ayıbından gözünü yum, istersen çıplak gez.

Her dilenci kendi evinde padişahdır. Haddini tecavüz etme sultan ol!

Halas yolunun Hızır'ı gönlü ele almaktır. Çocukların zevkindeki masal tatlılığı kadar talı ol!

Güneş gibi bu cihanın gözü ve nuru olmak istersen; her fakrın, her viranenin örtüsü ol!

Cahil mülzim olunca arif utanır. Âdem olan âlemin namus ve haysiyetiyle alakadardır. Bu dönen kabe güneş ve ayın ziyasından ağarmamıştır. Bî-günah kemiklerinin beyazlığından bu renge girmiştir.

Ey her an misvak ile dişlerini beyazlatan âdem! Ağzını halkın gıybetinden temizle! Sadefte olduğu gibi herkesin rızkı âlem-i bâlâdandır.

Fakirin ölümü zenginlerinkinden daha rahattır. Dar ayakkabıyı çıkarmak başka huzurdur. Hacamatçının usturası kılıçtan daha hunrîdir. Düşmandan ziyade dosttan korkunuz!

Adem sahrasını düşündüğüm zaman anasının duvarı bir mezar olur.

Çelik ayine kadınlar layıktır. Kahraman erkeğin ayinesi arslan alnıdır.

“Tevfîk”in manası merdane himmetten başka ne demektir? Ben herkesten incindiğim halde kimse benden incinmemiştir. Canım demir gibi sağlamsa da kalbim değildir. Erbâb-ı haceti reddeden büyükler, önlerine gelen devleti değnekle kovuyorlar demektir.

Şairin asıl muvaffak olduğu şekli-i nazm gazeldir. Acem şiirinde beyit bir küll-ü müstakildir. Onun için tercüme ekseriya beyit beyittir. Tercüme okurken aslındaki musanni’ yerleri bulmak kolaydır. Yalnız dikkatli okumak ve kudemânın tenâzur ve tenâsüb-ü elfâzda itina ettikleri ve vetîre-i iltizâmı nazar-ı dikkatten dūr tutmamak lazımdır:

Gece karanlığını severim. Çünkü gece yaraları Mecnûn’un nazarında Leylâ’nın siyah çadırıdır. Onun arslan avlayan zülfü erkeklerin gönlünü avlar. Bu şebistânın (zülf) çerâğı arslan gözlerindedir. O serv-i hırâmânın uğradığı her hangi gülşende kumru boynundaki bağı toprak altı tuzağı yapar.

O mâh dilrubâlığını cevelâna getirirse âhın dizginini tutacak babayiğit azdır.

Hayal âleminin dert faslı da bahardır.

Bülbül, başını kandı altına alıp oturmayı gül çadırı altında oturmaya tercih eder.

Bu bağı goncası, parçalanmış gönül kokusu veriyor.

Gülfidanı katillik kılıcını andırıyor.

Hayatın mestûriyeti hüsnün feyzine hâlel vermez. Şem-i fânus içinde iken bile bulunduğu mahfili aydınlatır.

Yarasız öldürülmeyi isterim. Çünkü bu bî-edep yara katilin kılıcını küstahâne öpüyor.

Göz nasıl o binağuşun sefasına tahammül eder. Şemnem gül harmanını der-âgûş edebilir mi?

Senin şimşâd-ı kâmetin gülistanda hırâma başladı mı kumrular boyunlarının tavkından servin kulağına halka takarlar. (Ser ve senk halka bükveş gülek olur.)

Bizim gözümüz, her ateşnâk yüzün oyuncağı değildir. Deniz tenceresini ancak güneş kaynatır.

Dalganın bazı kere kendini sahile çekmesi denizi der-âguş etmek için meydan kazanmak maksadına müsteniddir.

Sâib! Bizden gençlik günlerinin zevkini sorma. O unutulmuş rüyayı kim hatırına getirir?

Biz gönlümüze ümitsizlikle teselli vermişiz. Yoksa himmet ile arzumuzu icat ederiz.

Dalların ufkundan çiçek belirdi. Sanki ilkbahar sihrinin yıldızı peyda olmuştu.

Yeşillikten çimenin hatt-ı tiraşidesi yüz gösterdi. Laleden ırmak dudağının (sahil) beni zahir oldu. (dâğ-ı lâle)

Şimşek gibi koşan “Gülgün” (Şirin’in atı) baharın ayak izleri maşrık-i lâlezardan²⁷⁴ peydâ oldu. Lalelere karşı bulutun teraşşuhunda her dikenin dikende binlerce hımar vermeyen mey cür’aları tezahür etti.

Dâmen-i sahradan kalkan her gubâr, baharın feyziyle pirehen Mısır’dan gelen nesim gibi oldu.

Çarh, güneşle hem-sohbet olduğu için zinde-dildir. Bir civanı olan kimse asla ihtiyarlamaz.

Ne garip bir maraza müptelayım gönlümden gayri ne yesem zararını görüyorum.

Aziz ömrünü sevgisiz geçirme! Bahar zamanında bülbül, hazan vaktinde pervane ol.

Çehreni şarap ateşiyle parlatmışsın! Ne kadar güzelleştiğinden kendin de haberdar değilsin!

Menzilinden terleyip çıktığın zaman ne kadar hane-i takvi suya ermiştir.

Ayinen su mudur? Yoksa eritmediğin ayine mi kalmıştır?

Muhakkak kendini temaşa için yükselmişsin. Çünkü bu bağda senin kadar güzel bir serv yoktur.

Ayinede kendini temaşa ettikten sonra sahib-i nazar olanların halinden nasıl gafil olabilirsiniz?

“Tûr” dağının amâna geldiği bir şuleyi hûnîn ciğer Sâib’in gönlüne atmışsın!

Bülbülü çimen âguşunda yetiştiren gül, gül yüzlülere aşığa nasıl muamele etmek lazım geldiğini öğretiyor.

²⁷⁴ Bizim gelincik dediğimiz çiçek.

Yusuf'uma o kadar güzel köşklerden, saraylardan Kenan ilinde beyaz bir hane-i çeşm kalmıştır.

Mahşer divanında kar gibi beyaz name isterler. Sen hâlâ sofranın ekmekle beyazlanmasını düşünüyorsun!

Hüsn gülşeni, aşk baharıyla mamur olur. Bülbülün gözyaşı rengini değiştirençe şebnem oluyor.

Gönlümün yakasını mestane bir nara tutuyor. Bu divanenin zincirini başka bir divane tutuyor.

İsterse sel perişan etsin, isterse mehtab tezyîn. Hoş-meşrep gönlümüzün bir vîrânesi vardır.

Kûtebîn olduğuntan tedkik ve ta'mik mazhariyetini haiz değilsin! Dikkat edecek olursan her kıvılcımın gönlünde bir ateşhane olduğunu görürsün!

Ya testi ya şarap fıçısı yahud kadeh yaparlar. Bu midede bir avuç toprak zayi olmaz.

Bûse mezheb-i muhabbette küfür olmakla beraber dudaklarını görüp te tama' etmeyen kim vardır?

Allahın sana verdiği şu bûse ferîb dudağı görürse korkarım ki ayinesini yalnız görmekle kani olmaz.

Yusuf'la senin güzel yüzün arasında ne münasebet vardır. Seni gören iki cihandan keff-i yed etti.

Hüsn, aşk ile başka bir şân alır. Pervanesiz şem' kanatsız oka benzer.

Sarhoş gözünün tesiri altında ihtiyarını kaybeden adam hesap gününün sualinden azadedir.

Ey gonca dudaklı perdeden çık ki gül çeşm-i intizarını şebnemden dert yaptı.

Fena beyabanında nerede çok gelincik görürsen bil ki orada âşıklar ayaklarından birer diken çıkarmışlardır.²⁷⁵

Bu bağda su alan her gönlü şebnem gibi senin serv-i hırâmânının ayağı altında bulurlar. Senin dolaştığın yerlerde uçşan her toz bir şehidin toprağından kalkan âhdır. Yusuf gibi güzeller senin çâh-ı zenehdânındır. Bir katre bulabilmek için gömleklerini

²⁷⁵ Çekdi Mecnûn ayagın bâdiyeden lîk virir

Kanlı güller ayagından çekilen hâr henüz Fuzûlî

satarlar. Seni kendi hüsün karşısında vâle ve hayran buldukları için âşıkların hasedden ölüyorlar.

Cennet meyvesi ağızda su olur. Senin okunu gönülde bulmak ne hayal-i muhaldir.

Gülistanının duvarında yetişen bir diken Yusuf'un gömleğinin eteğine el vurmaz.

Onunla dava-yı hüsne kalkışan (gerdan çeken) âhular beyaz gerdanındaki beni görmemişlerdir.

Cennet meyvesini tavsif edenler güzelliğin ağacından sebab-i zenehdân toplamamışlardır.

Kıyamet sabahına intizar edenler onun sinisini çâk-i girîbânından görmemişlerdir.

Senin taravettâr (âbdâr) dudağını resmetmek için akîk suyuyla şefkat kanını emmişlerdir. Güzel gözlü âhular senin nergis gözünden utandıkları için kendilerini hayme-i Leylâ'nın altına çekmişlerdir.

Senin çeşm-i nîm havâbın yaratılalıdan beri eyyâmın başından ferâgat uykusu gitmiştir.

Kadd-i bülendin cilve eder etmez âlem-i kudsun kuşları tûbânın üzerinden uçmuşlardır.

Güller, lalenin kanına giren yanağından utandıkları için kuşkanatlarının altına sinmişlerdir.

Servi boyunla geçtiğin her yerde kıyamet kadar yeşillik yerine lisân-ı şükrân yetişir.

Sinemde gönlümden âh gam-ı perverden başka bir şey kalmaz. Mecmerede od ağacından kalan kara topraktan başka nedir?

Sabah, bizim kara günümüze tatlı tatlı güler. Bilmez ki bu meserret devamlı bir şey değildir.

Mecnun güzelleri kendine râm ettikten sonra anladım ki ikbâl-i cünûn hiçbir şeyden aciz kalmaz.

Kaygısız zevklerin arkasında giryeler vardır. Şimşeğin hande-i bî-ihdiyârı yağmur getirir.

Bülbülün kanadı gözümde ok kanadı, gül de kederli başımda arslan pençesidir.

Hicrân gecesini gönlüm feryâd-ı hasretten şâddır. Elden ne gelir ki feryadıma erişen yine feryattır.

Âşıkların can cisimlerinin gubarı üzerinde bir sarsar gibidir. Aha parlak yanan şem' daha çabuk biter.

Âlem-i mükafatta her şarabın bir humârı vardır. Çocukluk şarabının humârı da merâret-i hayattır.

Her ne kadar ihtiyarlık tevzi yanağımıza konduysa da gönül hala çocuk gibi o toprakla oynuyor. Çocukluk hengamında içtiğimiz süt, dünyanın tazyikiyle beyaz tüy olup çıktı. Sâib, ömür gitti. Gönülde hala ızdırabı bakidir.

Aşk insanın gönlünü levs-i hevesten biri kılar. Hırsız şahne olunca alem emn ü selâmete nâil olur.

Seni dar bir âgûşa almak, gönlümü ne kadar sıktınsa o kadar sıkılmak istiyorum.

Kim yarin gözü önünde âşıklarının halinde bahseder? Bu hastanın yatağı yanında kim ölüm sözünü ağzına alır?

Hüsünün şiarı temkin, aşkın şuyûsu bî-tabidir. Bir şem' yanıp bitinceye kadar yüz tane pervâne yanar.

Cihan bezminde benim pervaneme layık bir şem' yoktur. Pervazın hararetinden kendi kanadımı yaktım.

Âşılardan elinden eteğini çekmek kolay değildir. Yusuf bu günahından dolayı (Zeliha'nın elinden eteğini çektiği için) zindana girdi.

-Mâ ba'di var- Ali Nihad

SAİB-İ TEBRİZİ, Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 46, Sayfa: 314-318, 1925

SÂİB-İ TEBRÎZİ -4-

Kart ağaç taze fidandan ziyade yere merbut olduğu gibi (kökün çokluğu dolayısıyla) ihtiyarların dünyaya merbutiyeti de gençlerden daha ziyadedir.

Kısmet-i olmayanlara rehber-i kâmilin ne menfaati olur. Hızır İskender'i “*âb-ı hayat*”tan teşne olarak geri getirir.

Elde tesbih, dudakta tövbe. Fakat gönül şevk-i günah ile dolu. Bizim istiğfarımıza isyan güler.

Küfür ve din dedikodusu nihayet bir kapıya çıkar. Rüya aynı rüyadır ama tabirleri muhtelifdir.

Cihandaki hadisatın nâhoş cereyanından müteessir olmamak için bîhaber olmalıdır. Burada asıl uyanık olanlar ağır uykuya dalanlardır.

Bir kapı kapanır on kapı açılır. Parmak dilsizin tercümân-ı zebândır.

Basît'ir-rûh (sade dil) olanlar arkadaşın tesirine mağlup olurlar. Onunla çabuk hem-renk olurlar. Papağanla musahabet âyineyi söz ehli kılar.

Ehl-i dünya arasında âlim âdem-i Hristiyânın elinde şahadet parmağı kadar gariptir.

Farz edelim ki kütüphane-i cihanı sen tedvin etmişsin. Bundan ne çıkar. Sana ait olan ilmin değil amelindir.

Fani dünyadaki varlık ölüme intizardır. Varlığı terk etmek yokluğu beklemekten kurtulmaktır.

Ey aziz! Sende mal endişesi can endişesine galiptir. Başından ziyade destarına merbutsun. Kemâl-i kurbe sahip olduğumuz halde gönlümüz canandan gafildir. Balık deniz sayesinde yaşar. Fakat denizden gafildir.²⁷⁶

Şem' pervanenin matemi için ağlamıyor. Sabah yakındır. Kendi karanlık gecesinin kaygısındadır.

Pür şuriş-i 'âmden çekilip gitmek gelmekten iyidir. Gonca bağa kasvetli (dilteng) geldi. Handan gidiyor.

İki gönülde muhabbet istikrar buldumu artık haberleşmeye muhtaç değildirler.

İnsanlar ihtiyarlayınca hırsları çoğalır. Zira seher vakti uyku ağır olur.

Cevher arayana sükut, sohbet-i nâtıkadır. Dalğıçtan nefes çıkar.

²⁷⁶ O mâhiler ki derya içredir deryâyı bilmezler.

İhtiyarlıkta pişmanlıktan bahsediyorum. Dişim kalmadığı zaman dūd-u gamı ısırmaya kalkışıyorum.

Kıyamet gününde bir gam varsa oda şudur. Alemdeki insanların yüzünü bir defa daha görmek lazım gelecek.

Âlem-i sûreti terk etmezsen haşre kadar bu sıkı ayakkabı işkencesiyle muzdarip olursun.

Şem' gibi altın tac ile serfiraz olanlar çok defa boğazlarına kadar kendi gözyaşları içinde kalırlar.

Halk bundan evvel ölenlere teessüf ediyordu. Bizim zamanımızda yaşayanlar teessüf ediyorlar.

Ya havadis seylabından yüz çevirmemeli yahut imkân sahrasında ev yapmamalı.

Toprak nisyangâhından yükselen her mezar taşı, seni istemek için uzanan bir eldir.

Herkes kendi vatanda kolaylıkla aziz olabilseydi, Yusuf âğuş-u pederinden zindana gelebilir miydi?

Susuzluğa alış zira sipihr kadehinde kimse erimiş gönülden başka bir su görmedi.

İlimden verdiği rızka mahsup eder. Kimse asuman gibi doğru hesaplı birisini görmedi.

Çerçöp sebik-ruh olduğu için sahile vasıl oldu. Bu nihayetsiz denizde sakın ağır olma.

Edebiyat Doktoru Ali Nihad

SAİB-İ TEBRİZİ, Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 47, Sayfa: 330-332, 1925

ERDA-YI VÎRÂF-1-

“Ahamenid”lerin lisanı olan ve nakş-ı dârâ üzerinde hutût-u mihye ile hak edilen Farisi-i kadîm terk edilip yerine Pehlevi lisanı kaim olmuştu. Asurîlerden tebdil-i şekil ederek Farisilere intikal edilen eski zaferlere aitti. Garbî Farisilerin milli edebiyatı vardı. Ktezias, Herodot, Hazesi gibi yernân müellifleri bu hususta bize malumat vermişlerdir. Onların lisanı gayet basitti. Sâsânîler zamanında bütün İran’da milli bir ittihâd vücuda gelmişti. Yunan zamanındaki tesir İran üzerinde pek sathî idi. Eski din avdet edince yeni ve feyizli bir edebiyat başladı. Bunun ismi “Pehlevî edebiyatı” idi, Pehlevî yazısı Süryani-Ârâmî elifbadan almıştı. İranîler o zaman çok Ârâmî kelimeleri aldılar. Bu kelimeleri Ârâmî harfleriyle yazıp Farisi okurlardı. Mesela Ârâmî’ce “Lahma” yazıp “nân” okurlardı. Bu bir nevi “ ideogram”dır. Bu hadise, çok zaman bilinmeden kaldı. Ve Sâsânî lisanı Ârâmî ile karıştırıldı.

Ârâmî lisanı devlet lisanıydı. Tabiatıyla onun yazısını kullandılar. Mihî yazı yalnız kitaplar ve mühürler içindi. Pehlevi asrından bize intikal edebilenler menşurdur. Uslubu basittir. Yeni İran nesri Pehlevi nesrinin bir devamıdır. Arada inkıta yoktur. Avasta mitlerinden müteşekkil olan Pehlevi edebiyatı, edebiyatın yeni telakkisine nazaran bizi fazla alakadar etmez. Bu intikal eden asardan en mühimi “Bundehiş” dir. Bu kitap dini kozmomogonuyu muhtevidir. Âvasta’dan alınan bu eser ile Âvasta arasında farkta vardır. Âvasta’da olan şeylere bunlar çok şeyler ilave etmişlerdir. Diğer bir kitapta “*Erdây-ı vîraf*”tır. Bu kitapta Zerdüş Cennet ve Cehennemi gösterir. Güştasbın huzurunda onu Cennete ve Cehenneme gönderiyorlar. Orada müsterih ve müreffeh olanlar esbâb-ı saadetini, azap içinde olanların sebep felâketini izah ediyor.

Bu kitapta Zerdüş’ün evâmîr ve nevâhisinden yüz tanesi vardır. Doksan dokuzuncu emir Âvasta ve Zend hattını bilmek, Pehlevî lisanını öğrenmektir.

“Erdişir Bâbkân” padişah olunca kırk bin tane amâl-i hasene ashabından düstur ve mubed toplattı. Bunların içinden dört binini seçti. Bu dört bin içinden dört yüzünü ayırdı. Bu dört yüz mubed Âvasta’nın çoğunu ezber biliyorlardı. Bunların içinden kırk tane üstad ve alim tefrik etti. Bu kırk kişinin içinde yedi tane kebâir ve sagâirden alim-i masum inihab etti. Bunlara: “Hangigez beden-i maddiden insilah edip cennet ve cehennemden haber getirir.” dedi. Âlimler: “Bunun için yedi yaşından beri kendisinden hiçbir günah sadır olmamış bir lazımdır.” diyerek “Erdâ-yı Vîrâf”ı intihab ettiler. Hükümdarla beraber “Âzer Hurdâd” ateşgedesine gittiler. Orada “Erdâ-yı Vîrâf” için

bir taht hazırladılar. Kırkbin dua okunmuş bir bir kadeh şarap içirdiler. “Erdâ-yı Vîrâf” uyudu, bir hafta uyanmadı. Ruhü ism-i ilâhî kuvvetiyle bedeninden ayrıldı. O altı düstûr-u müntehib yatağının başında ayakta duruyorlardı. Sekizinci gün “Erdâ-yı Vîrâf” uyandı. Bir katip istetti. Söylediklerini kâtip yazdı:

(Uyuyunca “Suruş ve Esruş”, “Aşu Vâşu” isminde bir melek geldi, selam verdim. O melek “Çînudil” denilen sırat köprüsüne geldim. Sırat köprüsü “kıldan ince, ustura ağzından keskin” idi. Şark cihetinden güzel kokulu bir rüzgar esti. Bu rüzgardan şimdiye kadar mislini görmediğim harikulâde güzel bir hûri zuhur etti. bir ruh sordu: “Ne kadar güzelsin acaba kimsin?”

Hûri: “Ben senin hasenatınım.” cevabını verdi. Sonra halkın mesûbât ve seyyiatını hesap eden “Mihrâyezd”i gördüm. Elinde terazi ve ip vardı. “Derş”te melek-i müvekkil (müekkel mi) adlı idi. “Suruş” müvekkil belağ idi. Onlara selam verdim. Redd-i selam ettiler. Köprüden geçtim. Bazı ervah beni istikbal ettiler. “ Behmen” bana altın olan arşı gösterdi. Hasenatının güzel bir huri şeklinde tecelli ettiğini söylediğimiz ruhu gördüm. (Vaşu=Pak) lar ve ehl-i cennet onun etrafında idi. Akrahasının ruhları vatanına gelen bir garibi tes’id edencesine izhâr-ı meserret ediyorlardı. “ Behmen” onun elinden tutarak makam-ı mahsusasına ik’ad etti. Biraz gidince yüksek bir âsitan gördüm ve “Suruş”un fermanı ile ibadet ettim. Tecelli-i nurdan gözüm kamaştı. Bunu müteakip “Suruş” yani sırat köprüsüne götürdü. Köprü üzerinde bir cemaat gördüm. Ellerini kavuşturmuş duruyorlar. “Bunlar kimlerdir?” dedim. Melek: Bunlar rabita-i diniyeleri köşk olanlardır. Kıyamete kadar böyle kalacaklardır. Eğer bir kirpik ağırlığında fazla sevap yapmış olsalardı bu beladan kurtulurlardı.” dedi.

Parlak yıldız benzeyen bir cemaat gördüm. Melek: “Burası tirpâye” yani felek-i sevâbettir.” dedi. Bütün servetlerine rağmen “nevruz” bayramı yapmayanlar buradadırlar. Ondan sonra “Mehpâye” ye gittik. Burada bulunanlar “Nevruz”dan maada her sevabı işleyenlermiş.

Meleğin emriyle nur-u hakka ibadet ettim. O nurun mehabetinden bîhuş oldum. Bir ses işittim. Biraz cesaret buldum. Altın kadehle bir taam verdiler. Çok leziz idi. Bu ehl-i cennetin taamı imiş. Sonra “Erdiyy-i behişt”e tesadüf ettim. Selam verdim.

“Erdiyy-i behişt” beni cennete götürdü. Orada civanmert ve kerim olanların, nevruz yapanların, adil sultanların, düstur ve mubedlerin ervahını gördüm. Onlarda bahtiyar idiler. Ateşgede hadimlerini “Hirbüt ve mubed” Allah yolunda harp eden

kahramanları mevziyâd imha edenleri gördüm. Bunların müvekkili “İsfendarmend” idi. Çünkü amal-i haseneleri ile razı etmişlerdi.

Çobanların, muhibb-i imar olan ashab-ı servetin, nihayet peygamberle hemsohbet olan câdingûlar (ashab-ı servetten para isteyip o parayı erbab-ı istihkaka ve mevakıf-ı şerifeye sarf edenler.) ervahını gördüm. Bunlar mütenevvi leziz taamlara, huri ve gılmana, kasırlara sahiptiler. Sonra “Suruş” ve “Erdiyy-i behişt” beni cennetten çıkarıp cehennemi seyre götürdüler.

Müteaffin su ile dolu siyah ve karanlık bir ırmak içinde bir cemaat inliyor. Bunlar arkalarında bıraktıkları sevdiklerinin gözyaşları içinde azap ve ızdırıp çeken bedbahtlardır. Teninden ayrılmış bir ruh görüyor. Bu ruhun amal-i seyyiesi, pis kokulu bir rüzgar içinden şu şekil ve hey’ette zuhur ediyor: Yeşil ve kırmızı gözlü, eğri burunlu, çirkin dudaklı, sütun dişli, horoz başlı, pençeleri minare gibi uzun, mızrak tırnaklı, yılan saçlı, ağzından duman savrulan bir haile-i tahayyül.

Bu ucube elini ruhun boynuna doluyor. Zavallının vaveylası sırat köprüsüne kadar vasıl oluyor. Bu ruh ustura ağzından daha keskin olan Sırat köprüsünü geçemeyerek cehenneme yuvarlanıyor. “Erdâ-yı Vîraf” da ruhu takip ediyor:

Rüzgâr, kış, pis kokular, karanlıklar, vartalar, uçurumlar. Kuyular içinde sayısız ruhlar, azap içinde inliyorlar, karanlıktan birbirlerini görmüyorlar, orada üç günlük azap, bin senelik işkenceye muadildir. Her kuyuda yılan, akrep, enva-ı mevziyât mevcut. Bir tarafta insan başlı, yılan vücutlu bir ruh, devler tarafında balta ve gürz ile dökülüyor. Bu bir “lûtfî”nin ruhudur.

Bir kadın görüyor, kan dolu bir tasın muhteviyat-ı mülevvisesini değnek ve harbe darbeleri altında yemeğe icbar ediliyor, bitince yeni bir tas dolduruluyor. Bu hayız iken ateşe ve suya takarrub eden bir kadının ruhudur. Haksız kan döken adam, bir ayağından asılmış, başının derisi yüzülüyor. Başkasının zevcesiyle zina eden adam zorla kan ve irin yediriyorlar. Göğsünü mütemadiyen ağır bir dağ tazyik ediyor.

Kocasını terk eden başka erkek arayan kadın memelerinde asılmış, üzerine mevziyat üşüşmüş, “zenâr-ı kibrî”yi bağlamayanlar, yırtıcı hayvanlar ve mevziyat tarafından tazib edilmekte.

Kocasının emrini dinlemeyen ve ona sert muamele ile muhalefet eden kadın asılmış, dili arkasından çekilmişti. Halktan işkence ile yara alan bir padişahın ruhunu yetmiş dev, yılanlarla döğüyor, yılanlar onun etlerini koparıyordu. Gammazlık ile halk arasına fitne ilka eden, dört ayaklı hayvanları çok öldüren, zengin ve hasis olup malını

dünya ve ahirete müfid olmayacak surette istimal eden ruhlar türlü türlü azaplara duçar oluyorlardı.

Mevziyat ile tazib edilen bir adam görüyor ki bir ayağı azaptan kurtulmuş. Meğer bu adam bir yere bağlı olup kendinden biraz uzakta olan ota vasıl olamayan bir keçinin önüne otu bu ayağıyla itmiş.

Yalancı adamın dili iki taş arasında ezilmeye mahkum. İlaç alarak çocuk düşüren kadının memeleri iki değirmen taşının arasında eziliyor. Köpek ve kunduz öldüren adam, saçını tararken ateşe kıl düşüren kadın, suya, ateşe tırnak, kıl ve cerehat atan adam ücretli adam tutup hakkını te'diye etmeyen türlü türlü elim azaplara maruz kalıyorlar. Zat-üz-zevc kadınla zina eden koca bir dağ yükletilmiş, kar ve buz içinde mızrakla tazib edilerek yürüyor. Muhalif-i din bir surette hamama gidip yıkanan, boğazına kadar batmış dayak korkusuyla mülevvisat yiyor. İnsanlardan haraç tahammül-şiken vergiler alan, bir dağ altında eziliyor.

Erdâ-yı Viraf, Erdiy-yi behiştin delaletiyle bu füşhat-serây-ı azabdan çıkıp cennete avdet ediyor. Cennet-i 'âlâda (minu en minu) Cenab-ı Hakın fûrug nurunu görüyor. Hâtiften bir (âvâz-ı ruh-efzâ) bu sözleri söylüyor:

“Sen din-i hayra muvafık akvâl ve ef'âl-i hasene ve yaver-i akl ile vücudundaki şeytanları kahr ve mahvettin. Bu payeye eriştin.”

Ba'de Suruş elini tutarak: “ bu gördüklerini ve işittiklerini insanlara haber ver.” diyor. Cennet-i 'âlâdan “ Behişt” e iniyorlar. Birkaç ruh-u bahtiyar Erdâ-yı Virâf'ı istikbal ederek diyorlar ki: “Bu sırrı akrabamıza söyle ta ki günahtan sakınsınlar.”

Sonra sırasıyla “meh pâye” ve “tir pâye” ve nihayet Sırat Köprüsüne (Çîn u dîl) iniyorlar. Bu üç paye, “ çarh- berîn”in altındadır. Oralarda (beden-i hayr)a taalluk edip yalnız bazı günahları hasebiyle Cennet-i 'âlâya (ger u teman) vasıl olamayan ervah mevcuttur. Bunlar; uzaktan Cennet-i 'âlânın enva-ı lezâizini tehassürle temaşa ediyorlar. Fakat oraya çıkamamışlar. Bu mahrumiyet azabı içindedirler.

Erdâ-yı Vîrâf'ın hikaye-i seyahati burada nihayet bulur.

Müteakip makale yine Erdâ-yı Vîrâf'dan naklen “nâme-i sudur”da münderic olan Zerdüş'tün yüz emir ve nehyini telhîsen ihtiva edecektir.

Edebiyat Doktoru Ali Nihad

ERDAYI VİRAF, Servet-i Fünun, Cilt: LIX, Sayı: 66, Sayfa: 218-220, 1926

ERDA-YI VÎRÂF-2

Düstûr-u şehzâde “nâme-i sudur” da din-i hayrın peygamber “Zerdüşť ibn-i Purşist ibn-i Tepirsepe ibn-i Haçersepe ibn-i Hacveş ibn-i Esfentemâm” tarafından neşir ve telkin edildiğini “İzd”in “İstavzend”i ona inayet buyurduğunu Zerdüşť’ün ilm-i ilâhi ilhamıyla ezelden ebede kadar kâffe-i mevcudata teşmil-i yakın eylediğini söyledikten sonra din-i mezkurun ahkâmını ta’dâd ediyor:

Zerdüşť’ün nübüvvetine itikad ve itiraf lazımdır. Hayra çalışmalıdır. Bu hususta kendisine bir zarar erişirse cennette bire mukabil dört nimete nail olur. Aksini iltizam ettiği takdirde cehenneme gider. Dua ve nevrza çalışmalıdır. Eğer bizzat muktedir olmazsa sevabını satın almalıdır. Bu mesûbât altıdır: 1- Kehnebâr²⁷⁷ 2- Ferverdigân²⁷⁸ 3- Bedr, valide akraba ervahı için hayr. 4- Günde üç defa güneşe ibadet. 5- Ayın başında, ortasında ve nihayetinde olmak üzere ayda üç defa kamere ibadet. 6- Her sene dua.

Aksırdığı zaman dua etmelidir. Ruesa-yi diniyenin(düstur) evamirini dinlemeli ve malının onda birini onlara vermelidir. Maglem ve zemperest olmamalıdır. Bu gibi ef’al-i şeniada buldukları halde görülenler derhal öldürülmelidir. Bu ef’al-i şenia, zahak, servan-ül kevsî, akrasiyab.....²⁷⁹ Günahlarıyla hem ayardır. Erkek, kadın bellerine zünnar bağlayıp üzerine dört döküm vurmalıdır. Bu dökümler şu maayinin işaretidir:

1-Huda birdir 2- Din haktr 3- Zerdüşť peygamber-i hudadır. 4- Elden geldiği kadar iyilik etmelidir.

Ateşi daima yakmalıdır. Adem-i tahareti onunla izale etmelidir. Ölünün kefeni yeni olmayıp eski fakat temiz olmalıdır. Peder ve validenin ervahını ed’iye-i mefruz ve afernigan(“zend” in bir nüskünden beridir) okuyarak şad etmelidir. Kopmuş tırnağı dua okuyarak yere gömmeli veya bir dağa atmalıdır. Gördüğü her güzel şey karşısında “izd” i zikr etmelidir. Hamile kadının evinde daima ateş buldurmmalıdır. Çocuk doğunca üç gün üç gece mumu söndürmemelidir. Zedeşt peygamber dünyaya gelince

²⁷⁷ Hakikat-ı alem altı günde vaki olmuştur. Bu günlerde edilen ed’iye ve ibâdâta Kabhâr ve Kâhinbâr (Kehnebâr) derler.

²⁷⁸ “Hamse-i mesterfe” günlerinde ifası lazım gelen ibâdât

²⁷⁹ Dahhak İranda gasben ve tasallutan eden güya arap bir hükümdar. Serdek el kevsî: Turanlı bir pehlivan, ...zerdüşťün katili bir Turanlı, efrasyab İrani zapt eden Turani bir padişah.

devler Onu öldürmek istedilerse de evde ateş bulunduğu için bir ziyan eriştiremediler. Uykudan kalkar kalkmaz zünnarı bağlamalı ve onsuz adım atmamalıdır. Dış karıştırmak için kullanılan hilali bozulunca bir duvar arasına gizlemelidir. Gerek oğlu gerek kızı çabuk evlendirmelidir. Oğlu olmayan sırat köprüsünden geçemez. Eğer oğlu yoksa bir çocuk tebenni etmelidir. Eğer bizzat buna muvaffak olamazsa kendisinden sonra akrabasına veya düstura onun için bir çocuk tebenni etmek vaciptir. Ziraatı sına-i saireye tercih ve zurrayı tekrim ve taziz etmelidir. İtham bulup dindarı it'âm etmelidir. Yemek esnasında ve bitirdikten sonra eller yıkanırken usul vech ile ed'iyeye okunmalıdır. Fakir, aciz ve zengin ile hayırkârane muamelede, bulunmalıdır. Cadenguluk etmelidir. (Dindarların ateşgedelerle veya erbab-ı istihkaka nezrettikleri emvali sarfedenler.) Günahıtan sakınmalıdır. Hususiyle et yediği günlerde. Çünkü et Ehrimeni (şer ilahı) besler. O gün bütün hayvanatın günahları et yiyenin üzerine yazılır. Mesela bir at birisini çifteler veya öküz boynuzuyla bir günah ve hasar yaparsa. Bilmelidir ki dinde günahıtan teberriden maada oruç yoktur. Günahıtan bütün sene saim olmalıdır. Yoksa sabahıtan akşama kadar aç kalıp ismini oruç koymamalıdır. Hiçbir uzuvdan günahı suduruna meydan vermemelidir. Ağzı yemek içmekten men'e hacet yoktur. Fena sözden men etmelidir. Çocuk doğduğu zaman tatlı bir şey tattırmalıdır. Uyurken dua ve tövbe etmelidir. Esna-yı cimada dahi dua lazımdır. Dindara veya densize karşı edilen tahahhüde sadık kalmalıdır. Çocuk on beş yaşına gelince alim bir düsturun taht-ı terbiyesine dahil olmalıdır. Düstursuz veya onunla istişare etmeksizin bir iş yapmamalıdır. Çünkü düsturun rızası haricinde yapılan sevap ind-i yezdanda makbul değildir. Düsturun Yezdan nezdinde bir payesi vardır. Günahın af edebilir. Düstur Zerduşt ümmetinin alim ve pîşuvasıdır. Günah veya sevap olduğunda tereddüt hasıl olan işlerde isti'cal etmeyip düsturdan sormalıdır. Herkes “ Avasta” yı öğrenip okumalıdır. Hatırdan çıkması günahıtır.

Civanmert ve kerim olmak lazımdır. Fakat kerem ve ihsan mukabele beklenmeksizin bezl edilirse makbul ve faideli olur. Gece su dökmemelidir. Hususiyle şark tarafına. Bu hususta ızdırar hâsıl olursa dua-yı mahsusı tilavet ettikten sonra dökmelidir. Gece gayet az su içmelidir. Bizzarur içilecekse kuyudan çekilmeli ve çok su dökülmemelidir. Yemek yerken üç lokma köpek için ayırmalı ve köpek incitmemelidir. Horoz ötünce onu öldürmemeli, belki imdadına başka bir horoz getirmeli. Çünkü horoz dev ve bela görür, onu haber verir. Zaruret olmayan yerde bir kimse ölüyü defnederse onu çıkarmalıdır. Hayvan çok öldürmemelidir. Çünkü

ahirette hayvanın her tüyü öldüren için bir kılıncı olur. Hepsinden çirkini koyun, keçi, kuzu, öküz, at kümes hayvanatı ve henüz ötmemiş horoz öldürmektir. Öldürmek zarureti hasıl olursa başını bağlamalıdır. Yüzünü yıkarken, tıraş olurken ed'ıye-yi mahsusa tilavet etmelidir. Herkes “yerşenum” yapmalıdır. “Yerşenum” dua ile kendisini tathîr etmek demektir. On beş yaşına gelip kendisini usul-i vech ile tathir etmeyen adam her neye dokunsa onu telvis eder. “Ferverdigan” gelince eda etmelidir. Ferverdigan “hamse-yi mesterga” der ki beş kız ile temsil edilmiştir. Bu duayı yapan adam o gelinlerin yaptıkları hale-i behiştıyi giyerler. Yezdâniler indinde bu beş kız: “hikmet, şeccat, iffet ve akl”ı temsil ederler. Hem-din olmayanlardan sakınmalı ve onunla taammüden ihtiraz etmelidir. Eğer hem-din olmayanın telvis ettiği kase piringten ise üç defa yıkanınca temizlenir. Toprakta olursa hiç temizlenmez. Evde ateş bulunmalı. Üstada, pedere, valideye hürmet etmelidir. Yoksa dünyada maişeti dar, ahirette cehennemlik olur. Hâyiz kadın semaya, yıldızlara, ateşe, akarsuya, cennetlik adama bakamaz. Suyu toprak kapta içemez. Elinin üzerine yeğni çeker, başı örtülü olduğu halde yemek yer.

İftira, hıyanet ve zinadan sakınmalıdır. Eğer kadının zevci affetmezse zani bütün mesûbâtına rağmen cennete giremez. Müezziyâtı öldürmelidir. Ezcümle su kertenkelesi, yılan, akrep, sinek ve karıncayı öldürmek sevaptır. Yezdaniler indinde canlı mevcudatı öldüren her şeyi mahvetmek makbuldür. Ayak çıplak yere basmalıdır. Tevbe etmelidir. Tevbe edilmezse her sene günah biraz daha ziyadeleşir. Kendisinden bir günah sadır olan kimse düsturun nezdinde, eğer yoksa hiridin (ateşgede hadimi) onuda bulamazsa bir dindaşının, oda bulunmadığı takdirde (nîr-i âzam)ın huzurunda tevbe etmelidir. Ölürkende tevbe etmelidir. Muktedir olamazsa akrabası veya orada hazır bulunanlar tevbe etmelidir. Oğul ve kız 15 yaşına gelince zünnar bağlamalıdır. Zünnar akd-i hizmet alametidir.

Edebiyat Doktoru Ali Nihat Tarlan

ERDAYI VİRAF, Servet-i Fünun, Cilt: LIX, Sayı: 71, Sayfa: 294-295, 1926

ERDA-YI VÎRAF -3-

İlk gününden yedi yaşına kadar bir çocuk ölürse vefatını müteakip dört gün ed'iyeye mahsus okumak lazımdır. Ateş üzerine konan bir tencere büyük olmalı ve tamamıyla doldurulmamalı, ta ki muhteviyatından bir şey ateşe düşmesin. Sabahleyin evvela şarapla, sonra temiz su ile yüz yıkamalı, sonra iki el de şarap ile yıkanmalı. Dua etmeli, aksi taktirde okunan Âvasta makbul değildir. Çocuklara ilm-i dini talim etmeli, muallim “hirbid”i muhterem tutmalı. Mart ayının altıncı günü ele geçen her meyveyi bir yere toplayıp dua ve hamd ile meşgul olmalı, o gün insan rızık verilir. Dua edilirse “Hurdâd” ismindeki melek şefaath eder. Sefere giden için dua etmeli. Erkek evladı olmayan kimse bir çocuk tebni etmeli çocukta o kimseyi peder olarak tanımalı. Ayakta tebevül caiz değildir. Usulü dairesinde ed'iyeye mahsusasını tilavet ederek tebevül etmeli. Gelincik öldürmemeli. Çünkü gelincik yılan öldürür. Kunduz öldürmemeli ve onu sudan uzak bir yerde gören olursa su yanına getirmeli. Birisi ölürse onun için üç gün dua etmeli, ateş yakmalı, Âvasta okumalı, çünkü onun ruhu üç gün buradadır. Kadınlar ibadetten muafır. Yalnız günde üç defada zevcelerinin yanına gidip onların rızalarını tahsil etmelidirler. Zevcelerinin emirlerinden harice çıkamazlar. Onların ibadetleri budur.

Din-i hayr insanları meşakkat ve azaptan tahlis için gelmiştir bu dinin saliklerinden biri dinini kaybedecek derecede düçar-ı ızdırar olursa ona muavenet etmelidir. Neticesinde dünyevi meratip olsa bile yalan söylememelidir, doğru olmalıdır. Fuhuştan, delalet-i fuhuştan, zinadan içtinap etmelidir. Zina eden kadın zevcine haramdır. Erkek zevcesinin fuhşuna ıtıla-ı peyda ettikten sonra onunla muaşeret ederse aynı fiil-i kabihe iştirak etmiş olur. Bir kimse diğerinin bir dirhemlik malını sirkat ederse hırsızdan iki dirhem alınıp iki kulağının memeleri kesilmelidir. Bir saatte hapsedilmelidir. İki üç dirhem olursa mücazatta tezauf eder. Beşyüz dirhem çalarsa asılır. Zahirî ve batinî günahlardan sakınmalı. Fena şey duymaktan ve iştikten ihtiraz etmeli. Peygamberi olan Zerdüş'te: “Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma.” diye emreden “Hürmüz debak” şükretmeli. “Hirbit”e her gün bir “derûn” okutmalı.²⁸⁰

²⁸⁰ “Derûn” dindarların “Yezdan” ve ۲۲ sitayişine dair okudukları duadır.

Kadınlar hayız günahından pak olmak ve cennete gitmek için Teşrin-i evvel ayında dua etmelidirler. Yabancı bir erkekle dört defa ihtilat eden bir kadın izdivaç edemez. Böyle kadını öldürmek, yırtıcı hayvanı öldürmekten daha sevaptır. Hâyiz ateşe, suya ve güneş bakmamalıdır. Erkeğe söz söylememelidir. İki hâyiz beraber yatamazlar, gün yüzüne bakamazlar. Yiyecekleri yemek, eski ve müstamel kaplar içinde verilmelidir. Ekmeğe el uzatmamalı, bir kap tutacağı zaman elini yeniyle örtmeli, güneşte oturmamalı. Eğer çocuğu varsa onu da kendisiyle beraber gasl etmeli. Güneşte ateş yakmamalı ve ateşin üzerine deliklerinden güneş şuaatı sızan bir kap koymamalı. Lakin “mehâyad” indinde buhur yakmak için nir-i azam huzurunda ateş yakmak memduhtur. Bir dindarin halet-i nezinde ve kaldırıldığı zaman Âvasta’dan bir nüsük okumalı, meyyiti nakledenler ellerine ip bağlamalıdır. O suretle ki hepsi birbirine merbut olsun. Meyyiti götürürken yolda konuşmamalı, ölü eğer hamile ise iki kişi yerine dört kişi tarafından nakledilmeli. “Mehâbad”: “Eğer kadın hâmil iken vefat ederse karnını yarıp çocuğu çıkarmalı ve onu besleyip büyütmeli” diye emreder. Bu hüküm sair hayvanlara da şamildir. Ölü nakledenler bilahare yıkanmalı ve elbise değiştirmelidirler. Üzerinde ölü nakledilen veya yıkanan şeyden dar ağacından, hayızın telvis ettiği şeyden ihtiraz etmeli. Tabib ölü eti yenmesini bile tavsiye kabul ve itaat etmelidir. Ölüyü suya veya ateşe ilka etmemelidir. Bir kimse dindaşına ölü eti yedirse yahut üzerine temas ettirse istiğfar ve dua etmeli ta ki cehenneme gitmeye. Bir canlı hayvan ölü eti yerse bir sene temizlenemez. Günahından korkmayan adama bir şey vermemeli. Sabahleyin uykudan kalkınca üçer defa yüz, kol ve ayak yıkanmalı. Bu esnada Âvasta okunmalı. Su bulunmazsa toprak ile teyemmüm caizdir. Tarlasını sulayan çiftçi ihtiyatkârâne hareket etmeli, belki ırmakta bir ceset bulunur. Doğuran kadın kırk gün tahta ve çanak, çömlek gibi şeylerden sakınmalı kuyunun eşiğine ayak basmamalı sonra başını yıkamalı bu müddet zarfında muamele-i zevciyede bulunmamalı. Ölü doğan çocuk dört aylık olmamışsa meyyit hükmünde değildir. Dört ayı müteceviz ise meyyit hükmündedir. Bir uzvunu kaybeden bir aile hadise-i vefatı müteakip üç gün et yememeli, dindar adam, civanmerd, sahî ve kerim olmalıdır. Yezdan, civanmert adamı cennetle tebşir etmektedir. Bu günün sevabını yarına bırakma: (Ey zirneşt! Benim için dünyada senden hayırlı kimse yoktur. Alemi senin

İçin halk eyledim. Padişahlar dîn-i hayrı senin zamanında tervic etmek arzusundaydılar. “Keyûmers” devrinden sana kadar üç bin sene geçmiştir. Senden sonra kıyamete kadar da üç bin sene geçecektir. Sen devr-i vasatîde geldin, çünkü her

şeyin ortası iyidir. Geştasb gibi dünyanın en alim ve akil br padişahını sana muti' kıldım. Bil ki kemal, ilim ve edbedir. Asıl ve neseple değildir. Sana Avesta gibi bir kitap verdim. Senden sonra kimsenin, senin için sevap işleyeceğini ümit etme, “Ehrimen”in “deyr” (geç) ve “pes” (sonra) isminde iki devi vardır. Bunlar sevabı tehir ederler. Meyte temas dolayısıyla necis olan bir şeyi ed'ie-i mahsusa okuyarak su ile yıkamalı: Altını bir, gümüşü iki, bakır ve pirinci üç, çeliği dört, taşı altı defa yıkamalı, tahta ve çanak çömleği atmalı. Rabb-ı zafer olan “Derhiram” ateşini ve hadimini terkim etmeli. Her gece ateş yakıp içine itriyat atmalı.

“Yezdan” dünyayı altı zamanda halk eylemiştir. Bu zamanları tazizen “Kehnibar” ayını²⁸¹ icra etmeli, her “gâh”ın mebdeinde beş gün ayş u tarabla meşgul olmalı. Hürmüz Dünyayı bir senede yaratmıştır. İyiliği unutmamalı, günde üç defa Güneşe ibadet etmeli, Aya ve ateşe dua etmeli.

Ölünün arkasından ağlamamalı öküz başları ölüyü Sırat Köprüsünü geçmekten meneder.

Avesta ve Zend okumalı ki ölü Sırat Köprüsünden geçebilsin. Herkes Düstur, Mevbed ve “Hirbit”lere müracaat etmeli, onların sözlerini dinlemeli. Din-i hayra salık olanlar Avesta ve Zend'i bilmeli. Mevbed, Lügat-ı Pehleviyeyi başkasına öğretmemeli. Yezdan Zerdüş't'e Lügat-ı Pehleviyeyi kendi evlatlarına talim etmesini emretmiştir.

Edebiyat Doktoru Ali Nihat

ERDAYI VİRAF, Servet-i Fünun, Cilt: LIX, Sayı: 77, Sayfa: 391-393, 1926

²⁸¹ Bu “Kehnibar” ayrı bir makalede mevzu-yu bahs edilecektir.

Edebî Tedkikler:
ŞEMS-İ MAĞRİBÎ “TEBRİZİ” -1-

Şeyh Muhammed Şirin Mağribî; (770) tarihinde ihraz-ı hakimiyet ederek (37) sene zarfında dokuz hükümet deviren meşhur cihangir Timurlenk'in dördüncü oğlu Mu'ineddin Şahrah (779-850) ile muasırdır. “Nain” karyesinde doğmuştur. Merkadı “İstihbânat-i Fars”dadır. (819) tarihinde vefat etmiştir.

Asyayı altüst eden Timur'un vefatını müteakip varisleri arasında cereyan eden muharebât ve muharebâtın intac eylediği karışıklıklara rağmen fikir ve edebiyat sahası oldukça feyyazdır. Timur'un halifeleri arasında ilim âlemiyle bizzat alakadar olan simalar görüyoruz: Şahrah, maarifperver bir hükümdardı. Oğlu “Ulubeg” meşhur bir hey'etşinas diğer oğlu “Baysungur” ilim ve şiire aşına şehzadeydi.

Bu asır; edebiyat-ı sofîyenin mümtaz simalarını yetiştirmişti: Olcaynû ve Ebu Said Han zamanlarında Tebriz'de “Şeyh Mahmud Şebusterî” (tarih-i vefatı: 760), Âl-i Muzaffer zamanında yetişen “Hafız Şirâzî” (tarih-i vefatı: 791), Sultan Üveys bin Celayir zamanında Tebriz'de “Kemâl Hocendî” (tarih-i vefatı: 793) ve nihayet Mağribî Tebrizî.

“Mağribî”yi diğer mutasavvıf şairlerle mukayese edelim:

Bu edebiyatın en büyük şairi olan Hz Mevlâna; Mesnevîsi ile mezheb-i sofîyânenin talim-i sahasını tedvin, divanı ile de vecd ve istiğrâkın nevâ-yı mensurunu terennüm eylemiştir. Ne talimi olan Mesnevînin fikrî yüksekliği, temas ettiği mevzuların derinliği ve genişliği ne de i'cazkâr ruhunu vecdli feryatları Mağribî'yle kabil-i kıyastır.

Hâfız, ruhları arz ile sema, mecaz ile hakikat arasında gezdiren bir deha-yı şiidir.

O, tasavvufun tatlı ruhaniyetini terennüm eder. Fikirleri yakan cüretkâr hamleleri yoktur. Adese-i şiirini tevcih ettiği ruhları ısıtır, sarar. Hiç nazariyecî değildir. Buda Mağribî ile mukayese edilemez.

“Mağribî”yi Şeyh Mahmud Şebusterî, Câmî ile mukayese edebiliriz. Çünkü tasavvufun şiir cephesiyle talimî cephesini mezcetmiştir.

“Mağribî” yalnız vahdet-i vücud felsefesini mevzu-u şiir ittihaz etmiştir. Elde mevcut divanı²⁸² serâpâ mütalaa olunsa binlerce mezâyâ-yı tahsisten akseden bu fikri sâbit nazara çarpar. Ondan başka bir şey görülmez.

Bu halet-iderununin bütün tecelliyatını terennüm etmiş, bu fikri derin vukufla işlemiştir.

Vahdet-i vücud felsefesinin iki cephesi vardır: tahdisî, fikrî.

“Tahdisî” kısmı keşf ve istiğraka vabestedir. Bu; ilim ile elde edilemeyen, ancak ilâhi bir menbada ruhlara akan bir şelale-i tahsistir. Bilahare şuur iktisab eder. İkinci cephesi, kâinata fikir adesesinden bakar. Bu evvela meş’ur iken zaman ile şuuri olmak hassasını kaybeder. Mutasavvıf şairlere bu iki nokta-i nazardan mütalaa etmek icap eder. Şeyh Muhammed Şirin Mağribî yalnız fikrî berzahta haps-i ruh eyleyenlerden değildir. Bu sınıf şairlerin eserleri hiçte cazip değildir. Vecd ve hal mertebesine ara sıra yükselirse de orada müstakar değildir. Çünkü neşr-i efkâr gibi bir maksad-ı mahsusu vardır. Derhal nazariyesini izaha başlar.

Vahdet-i vücud nazariyesi pek şayi’ ve müteammim bir tarz-ı rüyet ve tefekkür olduğu için burada serd-i tekrara hacet yoktur. Yalnız “Mağribî”nin tâmik ve izah ettiği daha doğrusu melekât-ı ruhiyesinin o âlemşümül saha-i tahsisten intihab ettiği hususiyetleri bir iki kelimeyle hulasaten arz etmek faydadan hâli olmasa gerekir.

Kâinat her zerresinde Uluhiyetin tecelli eylediği mazhar-ı imkândır. Kadîm ile hâdis tabir-i aherle vacip ile mümkün arasında izahı müşkül, ketmî asîr bir ayniyet vardır. Vahid-i mevcudu kabul ettikten sonra onun zaruri neticelerini de aynı sekinet ve itidal ile telakki icap eder. Sair mutasavvıflar bu neticeye vasıl olmuşlarsa da onu bütün vuzuh ve üryanisiyle söyleyememişler, bir takım kaçamaklı hilelerle ibham perdesi altında ifade etmişlerdir. Çünkü kafi derecede terbiye-i vicdaniye almış olan halk; önlerinde açılan bu yol ile ilhada kadar varır.

Onların çekindikleri bu fikir esasını Mağribî; son haddine değilse de ona yakın bir derece de inkişaf ettirmiştir. İnsan ile mertebe-i şuura vasıl olmuştur. Umman-ı vücudun bir katresi olmak haysiyetiyle “hiç” olan insan; haysiyet-i şuur ile “hep”tir. Mükevvenat heyet-i umumisiyle bir kitaptır ki içinde her zerrenin bir vazife-i ifadesi vardır.

²⁸² Divanı 1311 senesinde Bombay’da tab olunmuştur. (88) sayfadan mürekkebirdir. Hurûf-u hecâ üzerine mürettib gazeliyatıyla tercîâtı muhtevidir.

İnsanın derce-i tekamülü aşk meziyetiyle ölçülür. Aşk: külliyet-i kainata, şuur-u ekmele vusul için hissedilen iştiyak ve incizaptır ki kemali feda-yı nefistir. Şuur-u ekmele ise “mâşuka”dır. Yalnız O vardır. İş bu raddeye gelince: Hususiyle “Câmî”nin cüz’î ve küllî ve bunların yekdiğerinde indirac ve indimacı sadedinde bir türlü izah edemediği daha doğrusu etmek isteyemediği ikilik meydana çıkıyor. Fakat Mağribî; bunu bir hamlede hallediveriyor. Mertebesinin ulviyetine, dolayısıyla ulviyet nazarının isabetine derin bir kanaati olduğu için, “küfür ve iman” korkusundan müberradır.

Eş’ârı selis ve vazıhtır. Bazı kere kelime oyunlarını merak etmek suretiyle asrının bedî telakkisine uymak istemiştir. Fakat o cereyana kendini kaptırmamış, mevzuun ciddiyetiyle mütenasib bir usluup ihtiyar eylemiştir. Öyle his olunur ki şiir; onun için bir gaye olmamıştır. Bazı kere kafiye hataları yapar. Bununla beraber temiz ve pürüzsüz bir ifadesi vardır. İkinci bir makalede eş’ârının müntehib bazı parçaları nakledilerek şair hakkında esaslı bir fikir edinmeye çalışılacaktır.

Edebiyat Doktoru Ali Nihat

ŞEMS-İ MAĞRİBİ, Servet-i Fünun, Cilt: LX, Sayı: 80, Sayfa: 24-26, 1926

ŞEMS-İ MAĞRİBÎ “TEBRİZÎ” -2-

Didarının Güneş’i tecelli edince iki cihanın zerreleri zuhur etti. O Güneş’in saldığı gölgelerden eşya peyda oldu. Zerre, didarının güneşiyle Güneş gibi âşıkâre oldu. Yani zerre Güneş ile zuhur etti. Güneş te zerre ile arz-ı vücud eyledi. Varlık denizi temevvüc edip sahraya bir dalga attı. O dalga, güzel bir kıyafet ve heyette zuhur etti. Bir dilberin güzel hattı gibi maani-i menkuşesi yetiştı. Hakikatler şekayiki açılıp binlerce serv-i bâlâ meydana getirdi. Bütün bunlar neydi? O dalganın aynı, o dalga deryanın kendisi, her cüz-ü mevcut aynı küldür. Kül ise baştanbaşa cüzlerden ibarettir.

Cüzler, küllün mezahiridir. Eşya, esmanın gölgeleridir. Esmâ, güneşin zuhurudur. Güneş, Güneş Zât-ı Ecell-ü Âlâ’nın cemalidir. Sahra, mümkünâtın zemin-i tecellisidir ki Kitâb-ı İlâhî odur. Ey Mağribî! Bu sözü bırak, iki cihanın sırrını ifşa etme!²⁸³

Gayemiz, matlubumuzun mâverâsına taliptir. Meşrebimiz, meşrebimizin haricinde lezâize mazhardır. Dudağımızın mütemadiyen lezzetyâb olduğu şaraptan hiçbir kimseye bir yudum nasip olmadı. Yıldızımızın sipihri semalardan hariçtir. Bizim vadimizde bir çokları gönül atlarını sürdüler. Hiçbir ruh süvarisi, bizim atımızın tozuna vasıl olamadı. Gündüzümüz; “Mâşuk-u Ezelfî”nin didarı, gecemiz onun zülfü olduğu zaman henüz kainatta gece, gündüz yoktur. Cihanın canını verip onun aşkını satın alan, bizim kara ve zararımıza vakıftır. “Âh u Yâ Rabbi” diye feryat ettiğimiz zaman bizim gibi yanan adamdır ki “Âh u Yâ Rabbi”mizden haberdar olur. Sen usul ve fûrûda bizim mezhebimize salık ol. Çünkü din ve mezhebimiz hak din ve mezheptir. “Mağribî” gibi bizim mezhebimize sülûk azminde isen evvela gönül levhasını nakş-ı kâinattan pâk et.²⁸⁴

²⁸³ خورشید رخت چو کشت پیدا

ذرات دو کون شد هویدا

²⁸⁴ وراى مطلب ما ط لبستت مطلب ما

برون زمشرب ماشا و بست مشرب ما

Ey can bülbülü! Yalnız kafes içinde nasılsın? Bu yalnızlık içinde ne zamana kadar tek ve تنها kalacaksın?

Ey güzel sesli bülbül! O gülşen ve bostandan nasıl oldu ki ansızın bu külhanlara düştün? Bu külhan içinde o ravzayı, o gülşeni, o sümbül ve süseni unutmuşu benziyorsun! Ten kafesini terennüm ederek kır! Külhandan, gülşene doğru salın! Hem âvâzen olan kuşlar o gülşenlere uçup yuva yaptılar. Vuhûş ile dolu ormanda yuva yapılmaz. Ey Cân! Bu korkunç yerlerden emniyetli yerlere sefer et. Ey iki üç dane için harmanlardan mahrum olarak bu toprağa ait varlık tuzağı içinde kalan tâir-i eflâkî!

Bu kalıptan çıkamıyorsan bari pencereleri aç! O âlemi temâşâ et! Ey miskin “Mağribî”, burada ne oturuyorsun? Orada senin için meskenler ihzar edilmiştir.²⁸⁵

Nerede o cezbe ki beni benden alsın, nerede o cer ki bana zamandan ferağat versin? Nerede o şarap ki içince kendimden bî-haber olayım? Çünkü benliğimden çok müteessirim. Nerede o güzellik diyarının (Mısır’ının) azizi ki can Yusuf’unu vücud-u muhabbetten bir lahza halas etsin? Ezelde ağzından ve dudağından meze ve şarap aldığı saki-i baki nerede? Aşk ile derdnâk olduğum bu halet-i ruhiye içinde derdimden gayrı derdimin dermanı yoktur. Ey gönül sahiplerini sarhoş eden saki! Gönlüme bir nazar-ı merhamet atf et! Gözün, bir naz ile benim gibi bin hastayı bu fitnelerden halas eder. Kırılmış kalbimizi sen de kırma! Zira evvelce o zülf-ü pürşiken yüzünden kendi kendine kırılmıştır. Zülfünü “Mağribî” nin can boğazına at ta onu bu beden kuyusundan kendi elinle çıkar.²⁸⁶

Sen bir katresin, ka’r-ı deryadan bahsetme! Bir zerresin ulvi güneşten bahsetme! Bu günün adamısın, bu günden bahset, evvelki gün, dün ve yarından bahsetme! Zemin ve asumani bilmediğin için aşağı yukarı söylenme! Usul bilmezsen, tabiat-ı musikiyeye

²⁸⁵ ای بلبل جان چونی اندر قفس تنها

تا چند درین تنها مانی تونک و تنها

²⁸⁶ کو جذبہ کہ آن بستاند مرازمین

کو جرعه کہ کمندم فارغ از زمن

aşına değilsen, musikiden bahsetme! Ey oğul! Nefy ve isbattan vazgeç, “illâ” ve “lâ”dan bahsetme! Sana canını feda et deseler; git, feda et; sesini çıkarma!

Ben ve biz kimdir bilmiyorsan; sus, ben ve bizden bahsetme! Adem gibi ilm-i esmâyı Hak’tan öğrenmediğin için, “esmâ”dan söz söyleme! Cümle eşyanın aynı olan Zât-ı Akdes, “Mağribî”ye eşyadan bahsetme dedi.²⁸⁷

Ey gönül! Burası cananın diyarındır, candan bahsetme! Cananın huzurunda cihanın can ve dilinden bahsetme! Eğer onun derdini çekebilecek babayiğit isen derman arama, onun derdini dermana tercih et! Dermandan bahsetme! Küfür ve imanı, küfür ve iman ehline bırak, onda müstefrik ol, küfür ve imandan bahsetme! Kıl ü kâlden vazgeç! Dedi kodu zamanı değildir. Burası hayret makamıdır.

Hayran ol ve sus.

Yakîn hasıl olunca şüphe efsanesini terk et! “O”ndan başka bir çehre karşına çıkmazsa onu ispat için burhandan bahsetme! Gören adamın huzurunda körlerin hikayesini söyleme! Ondan evvel görenlerin yanında körlerden bahsetme!

Dinsizlerin ilmîni terk et, hikmet-i dinen cehli arama! Yunanîlerin zunûn ve hayâlâtından dem vurma. İnsan isen “âb-ı hayvan”ı hayvana bırak! Hayat denizinin önünde “âb-ı hayvan”dan bahsetme! Visal ve hicran âşıkların vasf-ı hâsından başka bir şey değildir. Ey “Mağribî”! Eğer arif isen visal ve hicrandan bahsetme!²⁸⁸

Sende güzellik müşahede ederek o güzellikte nefsimi ifna ettim. Beni bir gamzeyle ile öldürdün, Hâlbuki ayn-ı hayatsın! Mest ve harap gözünden daima mest ve harabım. Muhabbetteki neşve-i sâki kadehlerinden alınan değildir. Her cihetten gözüm senin cilvegâhındır. Çünkü her cihetten gözde tecelli ettin! Hüsn nokta-i nazarından bütün melih olanlar sana nasıl benzer. Çünkü “melah” acı tuzdur; sen, fûrat gibisin. Güzelliğin ahlak ve şemâil nokta-i nazarından hiçbir mahluka benzemiyorsun. Çünkü

قطره از قعر دریا دم مزن²⁸⁷

ذره از مهر والا دم مزن

ای دل اینجا کوی جانان است از جان دم مزن²⁸⁸

از دل و جان جهان در بیش جانان دم مزن

çok güzel huylusun. Çok güzel evsâfa mâliksin! Helakim hicranında, necatım visalindedir. Helakimi ondan gördüm, necatımı bunda buldum. Yüzünü görmek için diyarının Kabe'sine azmettim. Bu azmim yüzünden dostlarımdan kat'ı alaka ettim. Sahralara dahil oldum. Saika-ı muhabbetle visaline nail olmak için karanlık çöllere girdim. Çünkü sen âb-ı hayat çeşmesi gibi zulmetlerde nihansın.²⁸⁹

Edebiyat Doktoru Ali Nihat

ŞEMS-İ MAĞRİBİ, Servet-i Fünun, Cilt: LX, Sayı: 85, Sayfa: 107-110, 1926

289 شهرت فيك جمالاً فنيت فية بذاتي

قتلتني بلحاظ و ذات عين حياتي

Bu gazel Sa'dî'nin:

سل المصانع وكبأ تهيم في الفلوات

تو قدر آب جهداني كه در كناو فراتي

gazel-i mülemmama naziredir. Fakat Sa'dî'nin Arabî eşarıyla mukayese edilemez. Arap çeşnisi hiç yoktur.

NİÇİN SEVMEDİM?

Çocuğunun elinden tutmuş geliyor
Yıllarca adını andığım kadın
Galiba aklımı yine çalıyor
Yıllarca sevdiğim yandıığım kadın

Yaklaştı tanıdı beni ansızın
Dudağı titredi yüzü sarardı
Şimdi o sevdiğim sarışın kızın
Yerinde vakarlı bir kadın vardı

Uslanmış sandığım gönlümü ejder
Gibi cana geçen bir alev sardı
Evvelce o çocuk yoktu beraber
Kendine benzeyen yalnız o vardı

Analık kadına ayrı bir eda
Başka bir cazibe verir; severim
Güzel değil çirkin olsa da hatta
Bir çocuk görünce gider kederim

Sevmedim sevemem ben ebediyen
Sendeki analık halini inan
Nefret ettim hatta yanında gezen
Sana çok benzeyen güzel çocuktan

Ali Nihat

NİÇİN SEVMEDİM? (Şiir), Servet-i Fünun, Cilt: LX, Sayı: 90, Sayfa: 183, 1926

PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN'IN ESERLERİNİN BİBLİYOGRAFYASI

1. EDEBİ SAN'ATLARA DAİR,

Suhulet Basımevi, 1930, Tecelli Matbaası, (2.Baskı), 64 Sayfa, 1932, Burhanettin Erenler Matbaası, (3. Baskı), 88 Sayfa, 1947, Güven Yayınevi, (4. Baskı), 79 Sayfa, 1964

2. ZERDÜŞTÜN GATALARI

Farsçadan çeviren A.N.Tarlan, Suhulet Basımevi, 80 sayfa, 1935

3. ŞEYHİ DİVANINI TETKİK

İst. Burhanettin Erenler Matbaası (2 Cilt) 1. cilt, 226 sayfa, 1934, 2. cilt 112 sayfa, 1936, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını No: 1070 Edebiyat Fakültesi Mt., 294 Sayfa, İstanbul, 1964, Akçağ Yayınları /605 Divan Şerhleri/4, 288 sayfa (4. Baskı),Ankara, 2004

4. DİVAN EDEBİYATINDA MUAMMA

İ.Ü. Yayını: 24, Burhanettin Erenler Matbaası, 32 sayfa, 1936

5. DİVAN EDEBİYATINDA TEVHİTLER,

Burhanettin Erenler Matb, (4 Fasikül), 1.Fas: 35 sayfa, 2.Fas: 30 sayfa, 3.Fasikül 79 sayfa, 4.Fasikül 50 sayfa, 1936

6. METİN TAMİRİ,

İst Üniv. Yayını, Burhanettin Erenler Matbaası, 30 Sayfa, 1937

7. METİNLER ŞERHİNE DAİR,

Suhulet Basımevi, 30 sayfa, 1937

8. ŞEYHİ DİVANI TARAMA SÖZLÜĞÜ,

Türk Dil Kurumu Yayını, Maarif Matbaası, 124+190 Sayfa, 1 Plânş, 1942

9. ALİ ŞİR NEVAÎ,

İ.Ü. Yayını, Burhanettin Erenler Matbaası, 22 Sayfa, 1942

10. LEYLA ile MECNUN,

Nizami, Farsçadan çeviren Ali Nihat TARLAN, Dünya Edebiyatından Tercümeleler: 3, Maarif Matbaası, (1. Baskı) 242 Sayfa, 1943, (2. Baskı) 207 Sayfa, 1965, (3. Baskı), 1990

11. GENCELİ NİZAMİ DİVANI

Farsçadan çeviren, Ali Nihat TARLAN, Şarktan, Garptan Seçmeler: 66, Ahmet Halit Kitabevi, Tan Matbaası, 86 Sayfa, 1944

12. İRAN EDEBİYATI

Dünya Edebiyatına Bakış: 4, 168 sayfa, Remzi Kitabevi, 1944

13. NEF'İ DİVANI,

Farsçadan çeviren: Ali Nihat TARLAN, Selami Sertoğlu Matbaası, 154 Sayfa, 1944

14. HAYALÎ BEY DİVANI,

İ.Ü. Yayını, Burhanettin Erenler Matbaası, 2 resim, 14 levha, 450 sayfa, 1945, Akçağ Yayınlan-Türk Klâsikleri / Divanları: 6, 321 sayfa ve Tıpkı Basım (2.Baskı), 1992

15. YAVUZ SULTAN SELİM DİVANI

Farsçadan çev: Ali Nihat TARLAN, Türk Klâsikleri Ser. 8 / Ahmet Halit Kitabevi, 320 sayfa, 1946

16. DİVAN ŞİİRİ,

(Şiir Mecmualarından) (4 fasikül) 1. fasikül 110 sayfa, 2. fasikül 88 sayfa, 3.fasikül 95 sayfa, 4.fasikül 115 sayfa, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1948

17. MEVLÂNA CELÂLEDDİN-İ RUMÎ

Varoğlu Yayınevi Faydalı Kitaplar: 13, 62 sayfa, Ahmet Sait Matbaası, 1948

18. HÜSREV ve ŞİRİN,

Nizami, Farsçadan çeviren Ali Nihat TARLAN, Şarktan Garptan Seçmeler, No: 80 Tan Matbaası, Ahmet Halit Kitabevi, 48 Sayfa, 1949

19. FUZULİ DİVANI,

1. Cilt. İst. Üniv. Yayınları No: 455, Üçler Basımevi, 248 Sayfa, 1950

20. FUZULİ'NİN FARŞÇA DİVANI,

Farsçadan çeviren Ali Nihat TARLAN, Milli Eğitim Basımevi, 299 Sayfa, 1950

21. GÜNEŞ YAPRAK,

Türkçe, Farsça şiirler ve mensur parçalar, Anıl Matbaası, 132 Say fa, 1953

22. ŞARKTAN HABER,

Muhammed İkbâl, Farsçadan çeviren Ali Nihat TARLAN, Türk Tarih Kurumu Basımı, İş Bankası Kültür ve Cep Kitapları Serisi, 143 Sayfa, 1956

- 23. ESRAR ve RUMUZ,**
Muhammed İkbâl, Farsçadan çeviren Ali Nihat TARLAN, Yemlik Basımevi, 60 Sayfa,
1958, **Şarktan Haber ve Esrar-ı Rumuz**, İş Bankası Yayınlan, No: 24,283 Sayfa,
1971
- 24. ESRAR-I HODI, BENLİĞİN SIRLARI,**
(İkbâl'den Çeviri) Yenilik Basımevi, İSTANBUL, 1958
- 25. YENİ GÜLŞEN-İ RAZ,**
Muhammed İkbâl, Farsçadan çeviren Ali Nihat TARLAN, Kervan Matbaası, 31 Sayfa,
1959
- 26. İKİNCİ KURTULUŞ,**
Ali Nihat Tarlan / Suat Taşer, (Türk Şiiri Üzerine) Bilgi Kitapevi, Ankara, 62Sayfa,
1960
- 27. NECATİ BEG DİVANI,**
Millî Eğitim Basımevi, 557 Sayfa, (1. Baskı), 1963, Akçağ Yayınları-Türk Klâsikleri /
Divanları: 4, 440 sayfa ve Tıpkı Basım (2. Baskı), 1992
- 28. ZEBURU ACEMDEN SEÇMELER**
Muhammed İkbâl, Farsçadan çeviren, Ali Nihat TARLAN, Ahmet Sait Matbaası, 46
Sayfa, 1964, **İkbal'den Şiirler**, Farsçadan çeviren: Ali Nihat TARLAN, İş Bankası
Kültür Yayınları, Edebiyat Dizisi, 283 sayfa, No: 24- Şarktan Haber ve Zebur-u
Acem'den Seçmeler adlı 2 kitabın bir araya gelmesi
- 29. AHMET PAŞA DİVANI,**
Millî Eğitim Basımevi, 406 sayfa 1. Baskı, 1966, Akçağ Yayınları Türk Klâsikleri /
Divanları: 3, 312 sayfa ve Tıpkı Basım (2. Baskı), 1992
- 30. DARB-I KELİM,**
Muhammed İkbâl, Farsçadan çeviren Ali Nihat TARLAN, R.C.D. Kalkınma İçin İş
Birliği Kültür Enstitüsü Neşriyata, 764 Sayfa, İstanbul Matbaası, 1968
- 31. MEHMET AKİF HIS LIFE AND WORKS,**
R.C.D. Cultural Institue, No: 3, 84 Sayfa, 1 Plânş, 1968
- 32. MEHMET AKİF ERSOY, HIS LIFE AND WORKS,**
Farsçaya çeviren: Kâzım Rajavi İzad, Regional Cultural Institue (R.C.D.) Publication
No: 16, 18+287sayfa, Tahran, 1969

33. KUĞULAR,

Yağmur Yayınları - No: 48, Şiir ve Mensur Parçalar, 96 sayfa, Ahmet Sait Matbaası, 1970, **Nesirler ve Mensur Yazılar**, Kültür Bakanlığı Türk Klasikleri Dizisi 30, Güneş Yaprak ve Güneş Yaprak ve Kuğular'daki düz yazıların bir araya gelmesi, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1995

34. ZATİ DİVANI,

2 cilt, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1216, 1 cilt, 496 Sayfa 1968, 2. Cilt, 507 Sayfa, 1970

35. MEHMET AKİF VE SAFAHAT,

Nida Yayınevi, 142, Sayfa, 1971

36. MEHMET AKİF,

Urducaya çeviren: Dr. Muhammed Sabir, 132 sayfa R.C.D. Publication, Lahor PAKİSTAN, 1972

37. MEVLÂNA,

Hareket Yayınları, No: 53, 116 Sayfa, 1974

38. YOLCU-EY ŞARK KAVİMLERİ-KÖLELİK,

Farsçadan çeviren: Ali Nihat TARLAN, 160 Sayfa (2 şiir, 7 fotoğraf), 1976

39. EDEBİYAT MESELELERİ,

Ötügen Yayınevi, 231 Sayfa, 1981

40. FUZULİ DİVANI ŞERHİ,

(Türkçe) Şerhi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi No: 120, 3 cilt 920 Sayfa, Başbakanlık Basımevi Ankara, 1985, Akçağ Yayınları/235, Kaynak Eserler/50, 720 sayfa (4. Baskı), Ankara, 2005

41. ALİ NİHAD TARLAN'IN MAKALELERİNDEN SEÇMELER

Haz. Müjgân Cunbur, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 45, Ankara 1990

42. NÂİLÎ (Farsça)

Farsçaya çeviren Dr. Hamîd Nutkî, Tahran, 1349

43. BÂKÎ DİVANI ŞERHİ NOTLARI,

Ali Nihat Tarlan, Hazırlayanlar: N. Fazıl Duru-Sait Okumuş, Meneviş Yayınları, 154 sayfa, Ankara 2003,

44. BEŞİNCİ TAHT: YÛSUF ve ZELÎHA (Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî)

Yayımlayanlar: Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Günay Kut, Harvard Üniv.
Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2003

**PROF. DR. ALİ NİHAD TARLANIN MAKALE, KONFERANS ve
ANSİKLOPEDİ MADDELERİ**

1. SARHOŞ

Talebe Defteri Dergi 1913, (Talebe Defteri 1913 yılında böyle bir yazıya rastlanmamıştır)

2. TERCİ-İ BEND TERCÜMESİ (HÂTİF-İ İSFAHÂNÎ'DEN)

Düşünce mecmuasında, 1920

3. BELLİ DEĞİL

Şebab mecmuasında, (Şiir, Halil Nihad'a nazîre), 1921

4. İSLÂM EDEBİYATINDA LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİSİ

Edebiyat Fakültesi doktora tezi, Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi, tez nr. 1.

Basilmamıştır. Bir nüshası da «Ankara Millî Kütüphanede» bulunmaktadır. 1921

5. HAFIZ-I ŞİRÂZİ,

Servet-i Fünun, Cilt: LVII-IV-II, Sayı: 23, Sayfa: 360-365, 1925

6. HAFIZ-I ŞİRÂZİ,

Servet-i Fünun, Cilt: LVII-II, Sayı: 24, Sayfa: 375-379, 1925

7. HAFIZ-I ŞİRÂZİ,

Servet-i Fünun, Cilt: LVII, Sayı: 25, Sayfa: 396-400, 1925

8. HAFIZ-I ŞİRÂZİ,

Servet-i Fünun, Cilt: LVII, Sayı: 26, Sayfa: 409-414, 1925

9. GAZEL (şiir),

Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 28, Sayfa: 22, 1925

10. FASÎHÎ,

Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 40, Sayfa: 216, 1925

11. SAİB-İ TEBRİZİ,

Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 43, Sayfa: 266-271, 1925

12. SAİB-İ TEBRİZİ,

Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 44, Sayfa: 275-279, 1925

13. SAİB-İ TEBRİZİ,

Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 46, Sayfa: 314-318, 1925

14. SAİB-İ TEBRİZİ,

Servet-i Fünun, Cilt: LVIII, Sayı: 47, Sayfa: 330-332, 1925

15. ERDAYI VİRAF,

Servet-i Fünun, Cilt: LIX, Sayı: 66, Sayfa: 218-220, 1926

16. ERDAYI VİRAF,

Servet-i Fünun, Cilt: LIX, Sayı: 71, Sayfa: 294-295, 1926

17. ERDAYI VİRAF,

Servet-i Fünun, Cilt: LIX, Sayı: 77, Sayfa: 391-393, 1926

18. ŞEMS-İ MAĞRİBİ,

Servet-i Fünun, Cilt: LX, Sayı: 80, Sayfa: 24-26, 1926

19. ŞEMS-İ MAĞRİBİ,

Servet-i Fünun, Cilt: LX, Sayı: 85, Sayfa: 107-110, 1926

20. NİÇİN SEVMEDİM? (Şiir),

Servet-i Fünun, Cilt: LX, Sayı: 90, Sayfa: 183, 1926

21. BİR İMLÂ HUSUSİYETİ,

Türkiyat Mecmuası, Cilt: III, Sayfa:229-232, 1933

22. ŞEYHÎ'NİN DİLİ HAKKINDA,

Türkiyat Mecmuası, Cilt: IV, Sayfa:49-61, 1934

23. İRAN HALK EDEBİYATI,

Ülkü, Cilt: VIII, Sayı 43 Sayfa 3-10, 1936, **İran Edebiyatında Roman**, Ülkü, Cilt; VIII Sayı 47 Sayfa; 372-382, 1937, Cilt: IX, Sayı 52 Sayfa: 259-273, 1937, Cilt: IX, Sayı 54 Sayfa: 403-414, 1937, Cilt: IX, Sayı 55 Sayfa: 36-42, 1937, Cilt: X, Sayı: 58, Sayfa 303-315, 1937, Cilt: XI, Sayı: 62, Sayfa 129-140, 1937, Bu makaleler daha sonra İRAN EDEBİYATI adı altında kitaplaştırılmıştır. Tarlan'ın Eserleri bölümünün 12. maddesine bakınız.

24. MELİK'ÜŞ ŞUARA BUHARİ-İ HORASANİ,

Heray, Cilt: 1 Sayı; 3, Sayfa: 135-143, 1937

25. REŞİT YASEMİ,

Heray, Cilt: 1 Sayı: 4 Sayfa: 88-93 1937

26. ŞEYH GALİP,

(C.H.P. Konferansları), Kitap: III, Sayfa: 17, 1937

27. ÜSTAD ALİ EKREM BOLAYIR
Cumhuriyet Gazetesi, 20/09/1938,
28. ÇAĞDAŞ İRAN ŞİİRİ,
(C.H.P. Konferansları), Kitap: 12, Sayfa: 62, 1938
29. MEHMET AKİF,
Üniv. Konferansları, Sayfa: 15, 1938
30. SAN'AT VE EDEBİYAT MUHASEBESİ,
Konferans (Adana) Sayfa: 18, 1938
31. NEDİM'DEN BİR SAHNE,
Atatürk (Dede Korkut Ağzıyla), Suhulet Basımevi, Sayfa: 16, 1939
32. SAN'AT BAKIMINDAN EDEBİYATIMIZIN DAHİLİ TEKAMÜLÜ
(C.H.R Konferanstan) Ankara, Sayfa: 21-36 Kitap: 3, 1939
33. TANZİMAT EDEBİYATINDA HAKİKİ MÜCEDDİT,
Tanzimat, İst, Sayfa: 21, 1940
34. ŞİRDE MANA,
Konya, Cilt:5, Sayı: 35, Sayfa: 2097, Ocak- Şubat 1941
35. ŞAİR HASAN TALAT MUTER,
Görüşler, Sayı: 48, ADANA, Aralık/1942,
36. ALİ ŞİR NEVAYİ,
Üniv. Konferansları, Sayfa: 22, 1942
37. ŞAİR HASAN TALAT MUTER,
Görüşler, Sayı: 51, ADANA, Mart/1943,
38. TÜRK EDEBİYATINDA HAMASET,
Elazığ, 3. Üniv. Haftası Sayfa: 34-49, 1943
39. EDEBİYATTA ESKİLİK, YENİLİK,
Elazığ, 3. Üniv. Haftası Sayfa: 246-254, 1943
40. İSTIRAB SENİ BULACAĞIM, (NESİR)
Büyük Doğu Ülkü Gazetesi, Cilt: 3, Sayı: 13-14-15, Sayfa: 37, 1943
41. ARSLANER, (NESİR)
Büyük Doğu Ülkü Gazetesi: Cilt: 3, Sayı: 16-17, Sayı: 28, 1944
42. FUZULİ'NİN FARŞÇA DİVANI
İstanbul Kültür Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 25, Sayfa: 2-4,1944, Cilt: 3, Sayı: 26, Sayfa: 4-5,
1944, Cilt: 3, Sayı: 27, Sayfa: 3, 1945, Cilt: 3, Sayı: 28, Sayfa: 4, 1945, Cilt: 3, Sayı:

30, Sayfa: 4-5, 1945, Cilt: 3, Sayı: 32, Sayfa: 2-3, 1945, Cilt: 3, Sayı: 34, Sayfa: 9-10, 1945, Cilt: 3, Sayı: 37, Sayfa: 8-9, 1945, Bu makaleler daha sonra **Fuzuli'nin Farsça Divanı** adı altında kitaplaştırılmıştır. Tarlan'ın Eserleri bölümünün 20. maddesine bakınız.

43. HALİD ZİYA UŞAKLIGİL,

Cumhuriyet Gazetesi 28/3/1945,

44. DİVAN EDEBİYATINDA SAN'AT TELAKKİSİ,

Üniv Konferansları, Sayfa: 86-95, 1946

45. DEMİŞLER, (ŞİİR),

Karacadağ Mecmuası, (Diyarbakır Halkevi Neşriyatı), Cilt: 8, Sayı: 87, Sayfa-16, 1946

46. ESKİ MECMUALAR ARASINDA

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Sayfa: 122-137, 1946

47. MECMUALAR ARASINDA

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 3-4, Sayfa: 6, 1946

48. HAYALİ-BAKİ,

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Sayfa: 26-38, 1946

49. ABDÜLHAK HAMİD, (KONFERANS),

Edebiyat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayını, Sayı: 1, Sayfa-15, İstanbul, 1947

50. EDEBİYATIN MUHTELİF MESELELERİ ÜZERİNDE BİR GEZİNTİ

İnsan ve Dünya Cilt: 1, Sayı: 1, 1948

51. ŞEHRİ

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3-4, Sayfa: 223-229, 1948

52. SITKI AKOZAN

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3-4, Sayfa: 327-328, 1948

53. FUZULİ'NİN BİLİNMEYEN KASİDELERİ,

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1-2, Sayfa- 193-209, 1948

54. FUZULİ'NİN BİLİNMEYEN KASİDELERİ,

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1-2, Sayfa: 193-209, 1948

55. FUZULİ'NİN BİLİNMEYEN KASİDELERİ,

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 3-4, Sayfa: 411-427, 1949

56. FUZULİ'NİN BİLİNMEYEN FARŞÇA KASİDELERİ,

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 3, Sayfa: 257-264, 1951

- 57. HAMAMÎ ZÂDE İHSAN BEY**
İnan, Sayı: 50, Trabzon, Yıl: 03/1949,
- 58. DE L'HISTOIRE LITTÉRAIRE,**
Archiv Orientalie, Jurnal of the Czechoslovak Oriental Institute, Praha, Cilt: XVIII, Sayı: 4, Sayfa: 286-292, 1950
- 59. İKBÂL-İ LÂHORİ,**
Pakistan'ın Büyük Şairi İkbâl Hakkında Konferanslar, Sayfa: 5-21 İst., 1952
- 60. İKBÂL-İ LÂHORİ,**
İslâm'ın Nuru, Cilt: 2, Sayı: 17, Sayfa: 34-36, 1952
- 61. İKBÂL-İ LÂHORİ,**
İslâm'ın Nuru, Cilt: 2, Sayı: 18, Sayfa: 25-26, 1952
- 62. İKBÂL-İ LÂHORİ,**
İslâm'ın Nuru, Cilt: 2, Sayı: 19, Sayfa: 22-23, 1952
- 63. İKBÂL-İ LÂHORİ,**
İslâm'ın Nuru, Cilt: 2, Sayı: 20, Sayfa: 18-19, 1952
- 64. İKBÂL-İ LÂHORİ,**
İslâm'ın Nuru, Cilt: 2, Sayı: 21, Sayfa: 21, 1953
- 65. HZ. MEVLÂNÂ HAYATI - ŞİİRİ,**
İslâm'ın Nuru, Cilt: 2 Sayı: 22, Sayfa: 18-20, 1953
- 66. HZ, MEVLÂNÂ HAYATI - ŞİİRİ,**
İslâm'ın Nuru, Cilt: 2 Sayı: 23, Sayfa: 28-29, 1953
- 67. HZ, MEVLÂNÂ HAYATI - ŞİİRİ,**
İslâm'ın Nuru, Cilt: 2 Sayı: 24, Sayfa: 26-27, 1953
- 68. EDEBİYAT TARİHİ EDEBİYATIN TARİHİ OLMALIDIR,**
Haber, 23/3/1953
- 69. GANDİ HAKKINDA RADYO KONUŞMASI,**
Türk San'atı Cilt: 1, Sayı: 2, Sayfa: 3-4 ve 15, 1953
- 70. EMİR HÜSREV-İ DEHLEVÎ,**
Yeni Asya (Gazete), İstanbul, 22/Eylül /1953
- 71. EMİR HÜSREV-İ DEHLEVÎ,**
Yeni Asya (Gazete), İstanbul, 23/Eylül /1953
- 72. EMİR HÜSREV-İ DEHLEVÎ, ŞARKIN RUHU**
Yeni Asya (Gazete), İstanbul, Sayfa: 2-5, 22/Mart /1970

- 73. FUZULİ HAKKINDA BİR MEKTUP, (NURULLAH ATAÇ'A CEVAP),**
Türk Dili, Cilt: IV, Sayı: 37, Sayfa: 14-16, 1954
- 74. MEVLÂNÂ,**
Türk Yurdu Dergisi,(Ayn Fikir Hareketleri, Türk Ocağı Konf.) Sayı: 240, Sayfa: 541-548, Ocak,1955
- 75. MEHMET AKİF**
(Milliyetçiler Demeğinin yayınladığı Mehmet Akif kitabında konferans), İstanbul, Sayfa: 5-7, 1957
- 76. KONYAYI DEVUM,**
Hilal Mecmuası, (Pakistan'da Hilâl Dergisinde Yayınlanmış) Cilt, 5 Sayı: 1, Sayfa: 15-16, 1957
- 77. MİLLET ŞAİRİ MEHMET AKİF,**
Sebilürreşat Cilt-10, Sayı: 237, Sayfa: 188-190, 1957
- 78. ŞAİR İKBAL-İ LÂHORİ,**
Sebilürreşat, Cilt: 10 Sayı: 245, Sayfa: 315-317, 1957
- 79. FUZÛLİ'YE GÖRE HZ PEYGAMBER,**
Yeni Asya (Gazete), 7/Mart/57, İstanbul, 1957
- 80. FUZÛLİ'YE GÖRE HZ PEYGAMBER,**
Yeni Asya (Gazete), 14/Mart/57, İstanbul, 1957
- 81. KADI BURHANEDDİN'DE TASAVVUF - 1**
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: VIII, Sayfa: 8-11, 1958
- 82. KADI BURHANEDDİN'DE TASAVVUF - 2,**
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt IX, Sayfa: 27-32, 1959
- 83. KADI BURHANEDDİN'DE TASAVVUF - 3**
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt X, Sayfa: 1-4, 1960
- 84. KADI BURHANEDDİN'DE TASAVVUF - 4**
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: XI, Sayfa: 19-24, 1961
- 85. BÜYÜK İSLAM ŞAİRİ İKBAL, (Vefâtının 20. yıldönümü)**
Sebilürreşad, Cilt: 11, Sayı: 268, Sayfa: 285-286, İstanbul, Yıl: 05-1959
- 86. MEVLÂNÂ'NIN PSİKOLOJİSİNE DAİR,**
Mevlânâ Konya, Sayfa: 44-58, 1959
- 87. NEFİ'DE VE İKBAL'DE MEVLÂNÂ,**
Mevlânâ, Konya Sayfa: 53-69,1959

- 88. MÜSLÜMANLIKTA REFORM LÂZIMDIR,**
Türk Düşüncesi, Cilt: 9, Sayfa:56, Ocak-1959
- 89. HAMD**
İlahiyat Fakültesi, İslami İlimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, Sayfa: 6-10, 1959,
Müslümanın Sesi, Cilt:12, Sayı: 180, Sayfa: 5-7, 27 Kasım 1959, Hilal, Cilt:2, Sayı: 7,
Sayfa: 3-4, 1960, Sebülreşad, Sayı: 302, Sayfa: 19-20, 1960, Tercüman-ül Efkâr,
Pakistan'da Neşredilen Bir Gazete, 1959
- 90. BÜYÜK İSLAM ŞAİRİ İKBAL,**
Sebülreşad, Cilt: 12, Sayı: 298, Sayfa: 372, 1959
- 91. SEBİLÜRREŞAD'IN ELLİNCİ YILDÖNÜMÜ**
Sebülreşad, Cilt: 12, Sayı: 277, Sayfa: 19, 1959
- 92. KULLUK KİTABI-1 (İkbal'in Bendegi Name Kitabından)**
Hilal, Cilt: 1, Sayı: 5, Sayfa: 4, 1959
- 93. KULLUK KİTABI-2 (Esaret ve Güzel San'atlar Bölümü)**
Hilal, Cilt: 1, Sayı: 6, Sayfa: 4, 1959
- 94. KULLUK KİTABI-3 (Resim)**
Hilal, Cilt: 1, Sayı: 8, Sayfa: 6, 1959
- 95. KULLUK KİTABI-4 (Kölelerin Dini)**
Hilal, Cilt: 1, Sayı:10, Sayfa: 7, 1959
- 96. KULLUK KİTABI -5 (Hür İnsanlarda Mimarî)**
Hilal, Cilt:2, Sayı: 16, Sayfa: 16, 1961
- 97. FATİHA SURESİNDEN BİR AYET,**
Hilal, Cilt: 1, Sayı: 11, Sayfa: 3 ve 17, 1959
- 98. İKBAL'İN BİR MISRA'I,**
Hilal, Cilt: 2, Sayı: 13, Sayfa: 6-7,1959
- 99. MÜSLÜMANLIKTA FAKR,**
Hilal, Cilt: 2, Sayı: 17, Sayfa: 7, 1961
- 100.İSLAMİYETTE HİKMET-İ TEŞRİ,**
Hilal, Cilt: 2, Sayı: 18, . _ Sayfa: 6-7, 1961
- 101. ARMAĞAN-I HİCAZ-1 (İKBAL'DEN),**
İslam, Cilt: 4, Sayı: 5, Sayfa: 144, 1961
- 102.ARMAĞAN-I HİCAZ-2 (İKBAL'DEN),**
İslam, Cilt: 4, Sayı: 6, Sayfa: 175, 1961

- 103.ARMAGAN-I HİCAZ-3 (İKBAL'DEN),**
İslam, Cilt: 4, Sayı: 7, Sayfa: 209, 1961
- 104.ARMAGAN-I HİCAZ-4 (İKBAL'DEN),**
İslam, Cilt: 4, Sayı: 8, Sayfa: 274, 1961
- 105.NAMAZ,**
İslâm, Cilt: 4, Sayı: 7, Sayfa: 199, 1961
- 106. MÜSLÜMANLIĞIN İKİ BÜYÜK DÜŞMANI,**
İslam, Cilt: 4, Sayı: 6, Sayfa: 169-170, 1961
- 107.DİNSİZ İNSAN OLABİLİR Mİ?**
İslâm, Cilt: 5, Sayı: 1, Sayfa: 3, 1961
- 108.MİLLET ŞAİRİ MEHMET AKİF,**
Milliyetçiler Derneği Neşri, Sayı: 14, Sayfa: 12-16, 1961, Sebiliürreşad, Cilt: 10, Sayı: 237, Sayfa: 188-190, 1957
- 109.ZEBUR-U ACEMDEN GAZEL,**
Sebülürreşad, Cilt: XIII, Sayı: 304, Sayfa: 51, 1961
- 110.ALİ ŞİR NEVAYİ HAYATI VE ESERLERİ,**
Doğu Türkistan Göçmenleri Cemiyeti Neşriyatı-2,(Başka imzalarda var.) İstanbul, Sayfa: 1-7, 1962
- 111.ALİ ŞİR NEVAYİ'NİN HAYATI VE ŞİİRLERİ,**
Doğu Türkistan Göçmenleri Cemiyeti Neşriyatı, Sayfa-38-59, 1962
- 112. NA'ATLAR ARASINDA - 1,**
Hilal, Cilt: 3, Sayı: 26, Sayfa- 4, 1962
- 113.NA'ATLAR ARASINDA - 2,**
Hilal, Cilt: 3, Sayı: 28, Sayfa- 2-3,1962
- 114.NA'ATLAR ARASINDA - 3,**
Hilal, Cilt: 4, Sayı: 43, Sayfa- 3-25,1963
- 115.NA'ATLAR ARASINDA - 4,**
Hilal, Cilt: 4, Sayı: 44, Sayfa- 3,1964
- 116.NA'ATLAR ARASINDA - 5,**
Hilal, Cilt: 4, Sayı: 45, Sayfa- 1,1964
- 117.MAARİFTEN İLHAMLAR - 1,**
İslâm Mecmuası, Cilt: 5, Sayı: 4, Sayfa: 109-110, 1962

- 118.MAARİFTEN İLHAMLAR - 2,**
İslâm Mecmuası, Cilt: 5, Sayı: 5, Sayfa: 135, 1962
- 119.İKBAL TÜRKİYE'DE (KONFERANS),**
Dr. Muhammed İkbâl, İstanbul, Sayfa: 1-7, 1963
- 120.BİR RUBAİ'NİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ,**
Mevlâna Güldeste, (Konya), Sayfa: 55-60, 1964
- 121.NEF'İ VE TUHFETT-ÜL UŞŞAK TERCÜMESİ,**
Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi, Sayı: 3, Sayfa: 185-200, İstanbul, 1964
- 122.ZEBUR-U ACEMDEN BİR PARÇA**
Dr. Muhammet İkbâl Sayfa: 19-22, İstanbul, 1962
- 123.MÜKRİMİN İÇİN,**
Yeni İstanbul, I/Şubat/1962
- 124.İKBÂL TÜRKİYE'DE (Konferans),**
Dr. Muhammed İkbâl, İstanbul, Sayfa:1-7, 1963
- 125.DİL ÜZERİNE,**
Babıalide Sabah, 31/Ocak/1963,
- 126.DİL ÜZERİNE,**
Bilgi, Cilt:21, Sayı: 250-251,Sayfa: 40-41, Yıl: Mart-Nisan/1968,
- 127.SPIRITUAL AND CULTURAL UNITY OF PAKISTAN PERSIA AND
TURKEY**
Read at the R.C.D. Seminar on Common Cultural Heribge, Tahran, March 10-13, s. 24-45, 1965
- 128.EDEBİYAT VE İLİM,**
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: XII, Sayfa: 7-11, 1965
- 129.EDEBİYAT TARİHİ HAKKINDA,**
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: XIII, Sayfa: 12-18,1965
- 130.UYAN, (İKBÂL'DEN),**
Hilal, Cilt: 5, Sayı: 49, Sayfa: 30, 1965
- 131.ÇILDIRACAĞIM, (Şiir)**
Hareket, Sayı: 9, 1966
- 132.DİN VE İRADE,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: 1, Sayı: 3, Sayfa: 4, 1966

- 133.BİR BEYTİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: 1, Sayı: 4,Sayfa: 4-5, 1966
- 134.GÖRÜNMEYEN KUDRET,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: 1, Sayı: 8, Sayfa: 6, 1966
- 135.GENÇLİĞİMİZİ NASIL YETİŞTİRMELİYİZ?,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: 1, Sayı: 1, Sayfa: 9,Ankara, Ocak- 1966
- 136.GENÇLİĞİMİZİ NASIL YETİŞTİRMELİYİZ?,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: 1, Sayı: 2, Sayfa: 5,Ankara, Şubat- 1966
- 137. AĞAÇ,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: 1, Sayı: 10, Sayfa: 8, 1966
- 138.KADER VE HAYAT,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: 1, Sayı: 11, Sayfa: 7, 1966
- 139.MEHMET AKİF VE HUSUSİYETLERİ,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: 1, Sayı: 12, Sayfa: 5-7, Aralık-1966
- 140.DİL,**
Babıalide Sabah, 8/3/1966,
- 141. SULTANLARIN TACINDAKİ LÂ'L,**
Babıalide Sabah, 13/6/1966,
- 142.SOSYAL ADALET VE MÜSLÜMANLIK,**
Babıalide Sabah, 25/5/1966,
- 143.ALEVİLİK VE SÜNNİLİK,**
Babıalide Sabah, 31/7/1966,
- 144.PUTLAR,**
Babıalide Sabah, 13/8/1966,
- 145.İNSAN VE BUNALAN GENÇLİK,**
Babıalide Sabah, 8/1/1966,
- 146.MEHMET AKİF,**
Bugün, 28/12/1966,
- 147.ÖMER HAYYAM RUBÂİLERİ,**
Hammâmî İhsan, Önsöz (A. Nihat Talan), Nurgök Matb, İstanbul,352 sayfa, 1966,
- 148. DİN - 1,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt 2 Sayı:15, Sayfa: 20-22, 1967

- 149.DİN - 2,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt 2 Sayı:16, Sayfa: 6-8, 1967
- 150.HAYATIN LEZZETİ,**
Babıalide Sabah, 21 Kasım 1967
- 151.AKLI SELİM,**
Babıalide Sabah, 1 Aralık 1967
- 152.İNSAN,**
Babıalide Sabah, 3 Aralık 1967
- 153.İNSAN VE BENLİK,**
İslam Medeniyeti, Sayı: 2, Sayfa: 5-6, 1967
- 154.KENDİNİ TANIMAK,**
İslam Medeniyeti, Sayı: 3, Sayfa: 10-11, 1967
- 155.KENDİNİ TANIMAK,**
İslâm Medeniyeti, Sayı: 4, Sayfa: 11-13, 1967
- 156.BİR BEKTAŞI DEDESİ BEKTAŞILERE SESLENİYOR,**
Yol Dergisi, 8/6/1966
- 157.MEHMET AKİF VE İSTİKLAL MARŞI,**
Ege Ekspres, (İzmir), 16/3/1968, Hürsöz - (Erzurum) 19-23/3/1968, Yeni İstanbul 19-21/3/1968, Zafer-(Ankara), 25-26/3/1968, Haber-(İstanbul), 5/4/1968,
- 158.ÜNİVERSİTE MESELESİ HOCA MESELESİDİR,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: III, Sayı: 30, Sayfa: 13 1968
- 159.MEVLÂNÂ - 1,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: III, Sayı: 25, Sayfa: 7-8, 1968
- 160.MEVLÂNÂ - 2,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: ni, Sayı: 26, Sayfa: 11-12, 1968
- 161.MEVLÂNÂ - 3,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: in, Sayı: 27, Sayfa: 13-14,1968
- 162.MEVLÂNÂ - 4,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: III, Sayı: 28, Sayfa: 9-10, 1968
- 163.İNKİLÂP,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: IH, Sayı: 29, Sayfa: 4-7, 1968
- 164.AHLAK,**
Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt: III, Sayı: 34, Sayfa: 9-10, 1968

- 165.GENÇLİKTEKİ MAĞNEVİ BUHRAN - 1,**
Söz, Cilt: II, Sayı: 27, Sayfa: 9, 1968
- 166.GENÇLİKTEKİ MAĞNEVİ BUHRAN - 2,**
Söz, Cilt: II, Sayı: 28, Sayfa: 18-19, 1968
- 167.GENÇLİKTEKİ MAĞNEVİ BUHRAN - 3,**
Söz, Cilt: H, Sayı: 29, Sayfa: 15, 1968
- 168.HAKİKİ MEDENİYYET - 1,**
Babıalide Sabah, 10/Ocak/1968,
- 169.HAKİKİ MEDENİYYET - 2,**
Babıalide Sabah, 15/Ocak/1968,
- 170. HAKİKİ MEDENİYYET - 3,**
Babıalide Sabah, 22/Ocak/1968,
- 171.KOMÜNİZM KARŞISINDA GENÇLİK,**
Babıalide Sabah, 28/Mart/1968,
- 172.ÜNİVERSİTENİN AÇILIŞI MÜNASEBETİ İLE,**
(MTTB Kültür Müdürlüğünün neşrettiği üç açık oturum adlı kitapta), 1968
- 173.SIHHATLİ CEMİYET**
Milli Gençlik (Aylık Fikir, Sanat, Aktüalite Dergisi) (Özel Sayı), Sayfa:4,
16/Ocak/1968
- 174.FİKRE HÜRMET (Özel Sayı)**
Milli Gençlik (Aylık Fikir, Sanat, Aktüalite Dergisi), İstanbul, Sayfa:6, Yıl: Ocak-1969
- 175.ŞARKIN RUHU HAKAN-I ŞİRVANİ - 1,**
Yeni Asya, 11/8/1970,
- 176.ŞARKIN RUHU HAKAN-I ŞİRVANİ - 2,**
Yeni Asya, 12/8/1970
- 177.ŞARKIN RUHU HAKAN-I ŞİRVANİ - 3,**
Yeni Asya, 13/8/1970
- 178.HAKANÎ-İ ŞİRVANİ - 1,**
İslam Medeniyeti, Cilt: 3, Sayı: 27, Sayfa: 21-23, 20/Ekim/1972
- 179.HAKANÎ-İ ŞİRVANİ - 2,**
İslam Medeniyeti, Sayfa: 82, Aralık/1972
- 180.EMİR HÜSREVİ DEHLEVİ ŞARKIN RUHU - 1,**
Yeni Asya, 22/8/1970, Sayfa: 2-5,

- 181.**EMİR HÜSREVİ DEHLEVİ NUREDDİN ABDURRAHMAN CAMİ -1,
Yeni Asya, 3/9/1970, Sayfa: 2,
- 182.**EMİR HÜSREVİ DEHLEVİ NUREDDİN ABDURRAHMAN CAMİ VE
CİLÂÜRRUH - 2,
Yeni Asya, 5/9/1970,
- 183.**EMİR HÜSREVİ DEHLEVİ NUREDDİN ABDURRAHMAN CAMİ VE
CİLÂÜRRUH, -3
Yeni Asya, 6/9/1970,
- 184.**EMİR HÜSREVİ DEHLEVİ NUREDDİN ABDURRAHMAN CAMİ VE
CİLÂÜRRUH - 4,
Yeni Asya, 7/9/1970,
- 185.**ŞARKIN RUHU-4, NESİM'ÜL-HULD ALİ ŞÎR NEVAYİ - 1,
Yeni Asya, Şarkın Ruhu-4, Sayfa: 2 ve 5, 23/9/1970,
- 186.**ŞARKIN RUHU-4, NESİM'ÜL-HULD ALİ ŞÎR NEVAYİ - 2,
Yeni Asya, 24/9/1970, Sayfa: 2 ve 5, Şarkın Ruhu,
- 187.** ŞARKIN RUHU-5, URFÎ-İ ŞİRAZİ - 1,
Yeni Asya, 6/10/1970, Sayfa: 2,
- 188.**ŞARKIN RUHU-5, URFÎ-İ ŞİRAZİ - 2,
Yeni Asya, 7/10/1970, Sayfa: 2,
- 189.**ŞARKIN RUHU-6, ENÎS'ÜL-KALB FUZULÎ - 1,
Yeni Asya, 24/10/1970, Sayfa: 2,
- 190.**ŞARKIN RUHU-6, ENÎS'ÜL-KALB FUZULÎ - 2,
Yeni Asya, 25/10/1970, Sayfa: 2
- 191.** ŞARKIN RUHU, NEF'Î TUHFETÜ'L-UŞŞÂK-1,
Yeni Asya, 17/11/1970, Sayfa: 2,
- 192.** ŞARKIN RUHU, NEF'Î TUHFETÜ'L-UŞŞÂK-2,
Yeni Asya, 18/11/1970, Sayfa: 2,
- 193.**BASİRİ,
The Encyclopaedia Of Islam, London, Cilt: 1, Sayfa: 1082 - 1083, 1967
- 194.**BÜLBÜL,
The Encyclopaedia Of Islam, London, Cilt: 1, Sayfa: 1031 - 1032, 1967
- 195.**BİR SURENİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ,
Yeni Asya Gazetesi, Sayfa: 2, Yıl: 10/12/1970,

- 196.FATİH DEVRİ ŞAİRLERİNDEN AHMET PAŞA**
Tohum, Sayı: 61,Sayfa: 8-15,İstanbul, 1971
- 197.MEN ARAFE NEFSEHU FEKAT ARAFE RABBEHU,**
Yeni Asya, 13/Ocak/1971,
- 198.İSLAM VE İLİM,**
Yeni Asya, 24/3/1971,
- 199.ENİS-ÜL KALB,**
Yeni Asya, 24-25/10/1971,
- 200.EMİR HÜSREV-İ DEHLEVİ,**
Yeni Asya, 22-23/9/1971,
- 201.EBCED HESABI VE TARİH DÜŞÜRMEK,**
Yeni Asya, 31/9/1971,
- 202. DİL MESELESİNDE SORULAN BİR SUALE CEVAP,**
Yeni Asya, 10/10/1972,
- 203.DİL MESELESİ OYUNCAK DEĞİLDİR. TÜRKİYE'DE DİL ve KÜLTÜR İHTİLALİ Mİ?**
Türk Dilini Koruma Ve Geliştirme Cemiyeti Yayını: 2, 1972
- 204.SİYASİ İKTİDAR UYDURMA DİL CEREYANININ PEŞİNDEN GİDEMEZ, TÜRKİYE'DE DİL VE KÜLTÜR İHTİLALİ Mİ?**
Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti Yayını: 2, 1972
- 205.MİR'AT'ÜS SAFA,**
İslam Medeniyeti, Cilt: 3, Sayı: 28, Sayfa: 23-25, Şubat-1973
- 206.MUHAMMED İKBAL VE MAĞNEVİ ŞAHSİYETİ,**
Çağrı Fikir, Sanat Dergisi, Sayı: 187, Sayfa: 11-17, Ağustos / 1973
- 207.İBRAHİM HAKKI HZ. EDEBİ ve TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ –1**
Yeni Asya Gazetesi, 16/7/1973
- 208. İBRAHİM HAKKI, HZ. EDEBİ ve TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ - 2,**
Yeni Asya Gazetesi, 17/7/1973,
- 209.DİLE DÂİR,**
Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Yayınları, Cilt: 3, Sayfa:20, İstanbul, 1975,
- 210.FUZULİ'YE GÖRE HZ. PEYGAMBER - 1,**
Yeni Asya, 7/3/1975,

- 211.FUZULİ'YE GÖRE HZ. PEYGAMBER - 2,**
Yeni Asya, 14/3/1975,
- 212.KELİLE ve DİMNE**
Mütercim: Selahaddin Alpay, Takrizler:Ali Nihat Tarlan, Başka isimlerde var, Bedir
Yayınevi, İst., 1975
- 213.DİVAN EDEBİYATI İSLÂMÎ BİR EDEBİYATTIR,**
Yeni Asya, 20/2/1976,
- 214.ANADOLU'YU KOMÜNİZME KARŞI KORUYAN NURCULARDIR.**
Yeni Asya, (Necmettin Şahinerle Röportaj), Sayfa:149-151, 7/Haziran/1976
- 215.EZANLAR,**
Yeni Asya, 1/5/1976,
- 216.SOLJENİSTİN HADİSESİ: RUSYA'DAKA REJİMİN FELAKETİMİ
GÖSTEREN BİR DELİLDİR,**
Yeni Asya, 17/2/1976
- 217.İKİ CİHANIN MAHSULÜ, O'NA BAHÂ OLMAZ, (İki Cihan Serverinin
Velâdeti Münasebetiyle)**
Yeni Asya 12/3/1976,
- 218.MEHMET AKİF VE ESERLERİ,**
Yeni Asya, 22/3/1976,
- 219.MİRAC,**
Yeni Asya, 31/Mart/1967, 1976
- 220.İKBAL HİNT MÜSLÜMANLARINA HAYAT VERDİ,**
Yeni Asya (Haftalık Kültür İlavesi ELİF), Sayfa:12, 16/4/1976,
- 221.PROJEKTÖRLÜ BALIK,**
Aylık Fıkrî, Ahlakî, Edebî, Siyasî Mecmua, Yıl: 1, Sayı:8,
- 222.ATATÜRK -Dede Korkut Azıyla-**
Türk Kültürü, Cilt: 15 Sayı: 178, Sayfa: 598-600, Ankara Yıl: 08-1977
- 223.MUHAMMED ALİ CİNNAH ve İKBAL,**
Muhammed Ali Cinnah Armağan, Sayfa: 61-66, 1977
- 224.DİVAN EDEBİYATI - 1,**
Milli Kültür, Cilt: 1, Sayı: 1, Sayfa: 13-17, 1977
- 225.DİVAN EDEBİYATI - 2,**
Milli Kültür, Cilt: 1, Sayı: 3, Sayfa: 15-17, 1977

- 226.DİVAN EDEBİYATI - 3,**
Millî Kültür, Cilt: 1, Sayı: 4, Sayfa: 34-36, 1977
- 227.DİVAN EDEBİYATI - 4,**
Millî Kültür, Cilt: 1, Sayı: 5, Sayfa: 24 - 25, 1977
- 228.DİVAN EDEBİYATI - 5,**
Millî Kültür, Cilt: 1, Sayı: 7, Sayfa: 36-37
- 229.DİVAN EDEBİYATI - 6,**
Millî Kültür, Cilt: 1, Sayı: 8, Sayfa: 53-55, 1977
- 230.DİVAN EDEBİYATI - 7,**
Millî Kültür, Cilt: 1, Sayı: 9, Sayfa: 48-51, 1977
- 231.DİVAN EDEBİYATI - 8,**
Millî Kültür, Cilt: 1, Sayı: 10, Sayfa: 55-56, 1977
- 232.HZ. MEVLANA,**
Millî Kültür, Cilt: 1, Sayı: 10, Sayfa: 15, 1977
- 233.PROF. DR. ALİ NİHAT TARLAN'LA BİR MÛLÂKAT**
Millî Türk Talebe Birliği Aylık Neşri (Millî Gençlik'te de yayınlanmıştır.) Sayı: 18-19,
Sayfa: 50-59 (Dönem 5), Şubat-Mart 1977, Millî Gençlik (Aylık Fikir, Sanat, Aktualite
Dergisi), Sayı: 18-19, Sayfa:50-59, Şubat-Mart 1977
- 234.SADİ BOSTAN VE GÛLİSTAN,**
(Takriz) Kilisli Rıfat Bilge Tercümesi, II.Basım Meral Yayınevi,, İstanbul, Sayfa: 7-
11,1978
- 235.EDEBİYAT SOHBETLERİ – 1, İNANAMAM ARKADAŞ,**
Yeni Asya, 2/1/1978, (Edebiyat Sohbetleri, Güneş Yaprak'ta da bulunmaktadır)
- 236.EDEBİYAT SOHBETLERİ - 2, DÖRT NOKTA DÖRT NÛKTE,**
Yeni Asya, 8/1/1978,
- 237.EDEBİYAT SOHBETLERİ - 3, MENEKŞELİ HAVUZ,**
Yeni Asya, 3/3/1978,
- 238.EDEBİYAT SOHBETLERİ - 4, İPEK BÖCEĞİ, MERMER FACİA, BEN
BULAMADIM, GİDİP GELMEYENLER, TREN VE ACİZ,**
Yeni Asya, 15/3/1978,
- 239.EDEBİYAT SOHBETLERİ - 5, KUĞULAR,**
Yeni Asya, 1/8/1978,

- 240.EDEBİYAT SOHBETLERİ - 6, İLÂHÎ ADALET,**
Yeni Asya, 24/8/1978
- 241.EDEBİYAT SOHBETLERİ - 7, ALEKSANYAN EFENDİ,**
Yeni Asya, 1/9/1978
- 242.GÖRÜŞLER VE DÜŞÜNCELER-1, İÇTEN GELEN SES, YELKENLİ VE ARSLAN**
Yeni Asya, 31/3/1978
- 243.GÖRÜŞLER VE DÜŞÜNCELER-2, İSRAFİL'İN BORUSU KARA KIŞ ZULÜM VE ŞEFKÂT**
Yeni Asya, 7/4/1978
- 244.GÖRÜŞLER VE DÜŞÜNCELER-3, YENİ ŞİİR**
Yeni Asya, 14/6/1978
- 245.FATİH SULTAN MEHMED'İN BİR GAZELİ**
Yeni Asya, 30/7/1978
- 246.DEĞERLİ ALİM ve BÜYÜK İNSAN TAYİP OKIÇ,**
Prof. M.Tayyip Okıç Armağanı, Ankara, Sayfa: 31-36, 1978
- 247.ABDÜLKERİM CEYLÎ'NİN İNSAN I KÂMİL,**
Uluçınar Yayınları, "Takriz", 1978
- 248.NAİL-İ KADÎMİNİN "HALVETİLERİZ" ADLI ŞİİRİNİN ALİ NİHAT TARLAN TARAFINDAN YAPILMIŞ ŞERHİ,**
Neşre Haz: Necdet Okumuş, Dergâh, Cilt: 6, Sayı: 68, Sayfa: 22, 18/10/1995
- 249.SITKI AKOZAN**
Müteferrika, Cilt: 19, Sayfa: 54-55, 2001
- 250.ALİ ŞİR NEVAÎ**
Türkler, Cilt:8, Sayfa: 927, Ankara, 2002
- 251.MEVLANA'NIN DÜNYASI,**
Keşkül (Sufi Gelenek ve Hayat), Sayı: 1, Sayfa: 12-17, 2004
- 252.Firdevsî Şehnâme (Yayınlanmamış Makale)**

**PROR. DR. ALİ NİHAD TARLAN HAKKINDA NEŞREDİLEN KİTAPLAR
MAKALELER**

KİTAPLAR:

1. SADETTİN NÜZHET ERGÜN

Ali Nihad Tarlan Hayatı ve Eserleri, Sayfa: 5, İSTANBUL, 1937

2. FARUK KADRİ TİMURTAŞ:

Ali Nihad ve Eserleri, Türk Dili ve Edeb. Derg, Cilt: XIII, Sayfa: 1-6 (Ayrı Basım), 31 Aralık 1965

3. YUSUF ZİYA İNAN:

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Sıralar Matbaası, 178 sayfa, 1965

4. HAYDAR ALİ DİRİÖZ:

Âlim, Şair ve Mutasavvıf, Ali Nihad Bey Tarlan, Burhaneddin Erenler Matbaası, 48, Sayfa, 1965

5. ADNAN SİYADET TARLAN

Merhum Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Hayatının Tek Izdırabı ve Kalan Hoş Sedasından Yankılar, Emek Matbaacılık, 135 Sayfa, 1980

6. JOURNAL OF TURKISH STUDIES

Ali Nihad Tarlan Armağanı, Hazırlayanlar: Gönül Alpay Tekin, Şinasi Tekin, Harvard Üniversitesi, TUBA Dergisi, Cilt: 3, 1979

7. İST. ÜNİV. EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ

(Muharrem Ergin, Faruk Akün, E.Merçil, Ali Alparslan, Osman Sertkaya), Cilt: XXIV, 1986, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Basımevi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'nin bu cildi bölümümüzün 1986 merhum öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Sadettin Buluç, Dr. Mehmet Kaplan'ın aziz hatıralarına ithaf edilmiştir.

8. TÜRKİYE YAZMALARI TOPLU KATALOGU,

(Prof. Ali Nihad Tarlan Kitapları), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981

9. ALİ NİHAD TARLAN,

Prof. Dr. Amil Çelebioğlu, Kültür Bak. Yay.: 1084, 191, Sayfa, Ünal Ofset – Ankara, 1989

10. ALİ NİHAD TARLAN İÇİN,

Adnan Siyadet Tarlan, Yaşar Matbaası, İstanbul, Sayfa - 97, 1990

MAKALELER

1. M. BEHÇET YAZAR

Ali Nihad Tarlan (Edebiyatçılarımızı Tanıyalım), Yedigün Gazetesi, Cilt:16, Sayı: 413, Sene:8, Sayfa: 15, İstanbul, Yıl: 03/02/1941

2. NURETTİN TOPÇU

Ali Nihat Tarlan (Meslek Hayatının 50. yılı Münasebetiyle) Fikir ve Sanatta Hareket, Cilt:5, Sayı:50, Şubat/1970

3. DR. MUHAMMED SABİR

Hocam Ali Nihad Tarlan, Yeni Asya Gazetesi, 4/12/1972.

4. MÜNEVVER AYASLI

Muhterem Ali Nihad Tarlan Hocamız, Türkiye Gazetesi, 10/8/1972.

5. SUAD ALKAN

Âlî Hümâyün Nişanı, Yeni Asya Gazetesi, 18/12/1973.

6. 1972-1973 YILLARINDA EMEKLİ OLAN İ.Ü. ED.FAK. ÖĞRETİM ÜYELERİ

Hocalarımızı Uğurlarken Tahsin Yazıcı (takriz), İ.Ü. Edeb. Fak. Matb, Sayfa:43-57, İstanbul, 1974,

7. PROF. DR. FARUK KADRİ TİMURTAŞ

Hocam Ali Nihad Tarlan İçin, Tercüman Gazetesi, 4/10/1978.

8. AHMET KABAKLI

Ali Nihad Bey, Tercüman Gazetesi, 12/10/1978.

9. SUAD ALKAN

Ali Nihad Tarlan'ın Ardından, Yeni Asya Gazetesi, 4/10/1978.

10. ABDULLAH SATOĞLU

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Karınca Kooperatif Postası, Sayfa: 504, Sayfa:22-23, Ank, Aralık/1978

11. DOÇ. DR. MEHMET ÇAVUŞOĞLU

Ali Nihad Tarlan'dan Unutulmaz Hatıralar, Nesil Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, Sayfa:43, 1979.

12. DOÇ. DR. MEHMET ÇAVUŞOĞLU

Hocam Prof. Tarlan için, Türk Edebiyatı Aylık Fikir Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 61, Sayfa: 17-20, 1978.

13. VAHAB KABAHASANOĞLU

Hocam Prof. Dr. Nihad Tarlan, Türk Edebiyatı Aylık Fikir Derg, Cilt: 5, Sayı: 62, s. 16-17, 1978.

14. PROF. DR. MESERRET DİRİÖZ

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Türk Kültürü, Cilt: 17, Sayı: 193, Sayfa: 56-60, 1978.

15. DR. NECLA PEKOLCAY

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Ardından, Yeni Asya Gazete, 14/10/1978, Sayfa: 2

16. NECMETTİN ŞAHİNER

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlanı Kaybettik, Yeni Asya Gazetesi, Sayfa: 7-8, 9/10/1978.

17. YUSUF SERDAR ÇUHADAROĞLU

Divan Edebiyatı Hususiyetleri, Hisar, Cilt:20, Sayı:198, Sayfa: 25-27, 1980.

18. ALİ RIZA ALP

Ali Nihad Tarlan Hocamız, Tasvir Gazetesi, 11/6/1983

19. AHMET MUHTAR TARLAN

Kardeşim Ali Nihad İçin, Merhum Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Hayatının Tek Izdırabı ve Kalan Hoş Sedasından Yankılar, 127-129, 1980.

20. ALİ RIZA ALP

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan ve Başka İsimlerin Hatırasına, Türk Dili ve Edeb. Derg. İst. Cilt:14-15, Yıl: 1986

21. UFUK ZOR

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Hakkında Oğlu Adnan S. Tarlan'la Yapılan Mülakat, Türk Yurdu, Ankara. Cilt:9, Sayı:14(360), Sayfa: 26, 1988.

22. MÜJGÂN CUNBUR

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Hayatı ve Eserleri,(Önsöz) Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 45, Ankara 1990

**PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN'IN ESERLERİ HAKKINDA YAYINLANAN
MAKALELER**

1. SÜLEYMAN NAZİF

Leylâ ve Mecnun Mesnevisi, Servet-i Fünûn Mecmuası, 17/3/1926.

2. HALİT ZİYA UŞAKLIGİL

Germiyanlı Şeyhi, Cumhuriyet Gazetesi, 12/11/1935.

3. FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

Metinler Şerhine Dair, Halkevi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 60, Sayfa: 568, 1938.

4. FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

Metin Tamiri, Ülkü Halkevi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 60, Sayfa: 568, 1938.

5. MUHARREM ERGİN,

Türk Dili ve Edebiyatını İlgilendiren Neşriyat, Hayâli Bey Divanı, Ali Şir Nevayi, Nef'i'nin Farsça Divanı Tercümesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi- C.11, Sayı 3-4, s.326 Yıl:31 Mayıs 1948

6. ROBERT ANHEGGER

Şiir Mecmualarında 16-17. Asır Divan Şiiri, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 4, Sayfa: 490-498, 1952.

7. NURULLAH ATAÇ

Fuzuli'yi Okurken. Türk Dili Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 36, Sayfa: 710-714,1954.

8. ABDÜLKADİR KARAHAN

Güneş Yaprak, Türk Dili Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 28, Sayfa: 232-236,1954.

9. SERMET SAMİ UYSAL

Bir Kitabın Düşündürdükleri, Türk Düşüncesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı:18, Sayfa: 400-404, 1955.

10. NECMETTİN HACIEMİNOĞLU

Necati Beg Divanı, Türk Kültürü, Sayı: 16, Sayfa: 63-64, 1964.

11. CAHİT ÖNEY

Değerli Bir Kitab (Edebi San'atlara Dair), Yeni Musikî Mecmuası, Cilt: 2, Sayı: 129, Sayfa: 266-67

12. FAHRETTİN COŞKUNER

Bâkî Divanı Şerhi Notları (Tanıtım) Nüsha, Yıl: IV, Sayı: 12, Kış 2004

13. METİN AKKUŞ

Metin Şerhi Geleneği Tarlan Mektebi'nden Haluk İpekten'e. Yedi İklim. Cilt:4, Sayı: 32, Sayfa:.68 İstanbul, 1992,

14. RIDVAN CANIM

Metin Şerhi Geleneğimiz Çevresinde Tarlan ve İpekten'in Kaleminden Fuzûlî'nin "Sana" Redifli Gazeli, Doğumunun 500.Yılında Uluslararası Fuzûlî Sempozyumu, Yer: Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, İstanbul, Tarih: 24-26 Ekim 1994

15. AHMET ATİLLA ŞENTÜRK

Ali Nihad Tarlan'ın, Fuzûlî Şerhine Dair Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi Cilt:1, Sayı: 3, Sayfa: 261-275, 1995

16. M. ALİ YEKTA SARAÇ

Ali Nihad Tarlan'ın Edebî Sanatlar'ına Farklı Bir Yaklaşım, İlmî Araştırmalar-8, İst, 1999

Prof. Dr, ALİ NİHAD TARLAN HAKKINDA NEŞREDİLEN ANILAR

1. ADNAN SİYADET TARLAN

Ali Nihad Tarlan'dan Hatıralar, Türk Edebiyatı Dergisi, Sayfa 47, Sayı 219, Ocak/1992.

PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN'LA YAPILAN RÖPORTAJLAR

1. BUGÜNÜN BİR EDEBİYATI VAR MIDIR?

Edebiyat Âlemi, 12 Mayıs 1949, Sene: 1, No: 4.

2. HOCALARLA KONUŞMALAR.

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Heray Mecmuası, 1950.

3. PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN'LA BİR KONUŞMA,

Tasvir Gazetesi, 6/Nisan/1949.

4. ALİ NİHAD TARLAN ve YENİ EDEBİYATIMIZ,

İstanbul Ekspres Gazetesi, 5/Ekim/1955.

5. ELİ ÖPÜLECEK BİR HOCA PROF. ALİ NİHAD TARLAN,

Bugün Gazetesi, 27/5/1969.

6. ERİŐİLMESİ GÜÇ BİR REKOR TARLAN 50 YILDAN BERİ ÖĞRETMENLİK
YAPIYOR,

Günaydın Gazetesi, 16/5/1969.

7. DİVAN EDEBİYATI BÜYÜK BİR ZAFERDİR,

Bizim Anadolu Gazetesi, 17/5/1969.

8. AHLAKEN GERİ KALMIŞ MİLLET DAİMA BASKI ALTINDA,

Yeni Asya Gazetesi, 31/7/1973.

9. ÂLİM ŞAİR ve MUTASAVVIF ALİ NİHAD HOCA,

Yeni Asya Gazetesi, 15/2/1980.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Prof.Dr. Ali Nihat Tarlan'la Bir Mülakat (Milli Gençlik'de de yayınlanmıştır), Millî Türk Talebe Birliği Aylık Neşri, Sayfa: 18-19, 1 Mart 1977 (Dönem 5),, Sayfa: 1977
- 1972-1973 Yıllarında Emekli Olan İ.Ü. Ed.Fak. Öğretim Üyeleri, 1974, İstanbul, Sayfa:43-57, 1974
- Akkuş, Metin, "Metin Şerhi Geleneği Tarlan Mektebi'nden Haluk İpekten'e", Yedi İklim. C.4, S.32 İst. 1992, s.67-68
- Alparslan, Ali, "Ali Nihat Tarlan Üzerine", Ord. Prof. Ali Nihat Tarlan Edebiyat Meseleleri, İstanbul 1981.
- Anhegger, Robert, "Şiir Mecmualarında 16-17, Asır Divan Şiiri" Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 4, S.4, 1952, s.490-498
- Ataç, Nurullah, "Fuzûlî'yi Okurken", Türk Dili (dergi), Ankara,1954, C. III, S.36, s.710-714. Ali Nihad Beyin cevabı yazısı için bkz. a.dergi, c.IV, S.37, s.14-16.
- Ateş, Ahmed, "Metin Tenkidi Hakkında", Türkiyat Mecmuası, C. VII-VIII, cüz 1 (İstanbul 1942), s. 253–267.
- Bozgeyik, Burhan, "Profesör Tarlan'ın Sohbeti", İlme İrfana Ümrana Köprü (Dergi) 1977, Y.1, S.9, s.16-20
- Canım, Rıdvan, "Metin Şerhi Geleneğimiz Çevresinde Tarlan ve İpekten'in Kaleminden Fuzûlî'nin Sana Redifli Gazeli", Doğumunun 500.Yılında Uluslararası Fuzûlî Sempozyumu, Tarih: 24-26 Ekim 1994, Yer: Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, İstanbul
- Canım, Rıdvan, Edebiyat Dersleri I-II. (Dr. H. Ali Kasır ile birlikte) Denge Yay. İstanbul 1996,
- Çelebioğlu, Âmil, Ali Nihad Tarlan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1989, 191 Sayfa
- Çetişli, İsmail, "Metin Tahlili", Metin Tahlillerine Giriş-1Şiir, Akçağ Yay, Ankara 2006,
- Dilçin Cem, "Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi", Türkoloji Derg, 1991, C. IX, S. 1, s.43-98
- Diriöz, Haydar Ali, Âlim, Şair ve Mutasavvıf Ali Nihad Bey, Bürhanettin Erenler Matb., İst. 1965, 48 Sayfa

- Diriöz, Meserret, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Türk Kültürü, yıl 1978, c. 17, S. 193, s. 56-60
- Muharrem Ergin, Türk Dili ve Edebiyatını İlgilendiren Neşriyat, Hayâli Bey Divanı Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi- C.11, Sayı 3-4 (31 Mayıs 1948), s.326
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, Ali Nihad Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1937, s.5
- Gürlek, Dursun, Çınaraltı Sohbetleri, Vakıf, 15 Ağustos 2002
- Hacıeminoğlu, Necmettin, Necati Beg Divanı, Türk Kültürü, 1964, S. 16, s. 185-200
- [http://tr.wikipedia.org/wiki/Kategori:19. yüzyıl doğumlular](http://tr.wikipedia.org/wiki/Kategori:19._yüzyıl_doğumlular)
- İnan, Av. Yusuf Ziya, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Sıralar Matbaası, İstanbul-1965, s. 178
- Kaplan, Mehmet, Hikâye Tahlilleri, Dergâh Yay., İst, 1979, s.7-8.
- Kaplan, Ramazan, “Edebiyat Bilgi ve Kuramları”, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1071 AÖF Yayınları no: 592, Türkçe Öğretmenliği, Ünite -1, 1998,
- Kavakçı, Yusuf Ziya, İslâm Araştırmalarında Usul, T.T.K. Basımevi, 1972, s. 72
- Kortantamer, Tunca, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, 1994, C.VIII, s.1-10 (İLESAM tarafından 17-18 Ocak 1992 tarihlerinde düzenlenen "I. Eski Türk Edebiyatı Kollojumu”nda sunulmuştur.
- Kut, Günay (Alpay), Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Biyografisi, İstanbul, 1965, Ayrıca Bknz: Adnan Siyadet Tarlan, Prof. Dr. Ali Nihad İçin, Yaşar Matb. İstanbul, 1990, s. 97
- Macit, Muhsin “ve diğerleri”, “Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları”, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yay, Ank, 2003, s.411
- Mengi, Mine, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yay, Ank. 2000, (Ya da Dergâh, Kasım 1997)
- Tarlan, Ali Nihad, Mevlana-(III), Hareket (Dergi), İstanbul, Mart 1968, c.III, S.27, s. 13-14
- ÖnerToy, Olcay, “Milli Edebiyat Döneminde Tiyatro ve Öteki Türler” T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, s.92
- Tarlan, Adnan Siyadet, Merhum Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan’ın Hayatının Tek İzdirabı ve Kalan Hoş Sedasından Yankılar, Emek Matbaacılık, 1980, 135 sayfa

- Tarlan, Adnan Siyadet, Prof. Dr. Ali Nihad İçin, Yaşar Matb. İstanbul, 1990, s. 8, Ayrıca Bknz: Tercüman Gazetesi, 12/10/1978
- Tarlan, Adnan Siyadet, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan (S.I.) Hayatı ve Eserleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara – 1995, s. 1
- Tarlan, Ali Nihad, “Bir Rubai’nin Düşündürdükleri”, Mevlana Güldestesi, Turizm Derneği, Konya 1964., s.55
- Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatı 1”, Millî Kültür, Kültür Bak., Ankara, Ocak 1977, C.I, S.1, s.16
- Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatı 2”, Millî Kültür, Kültür Bak., Ank., Mart 1977, C.I, S.3, s.15
- Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatı 7”, Millî Kültür, Kültür Bak., Ank., Eylül 1977, C.I, S.9, s.49
- Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatı 8”, Millî Kültür, Kültür Bak., Ank., Ekim 1977, C.I, S.10, s.55
- Tarlan, Ali Nihad, “Divan Edebiyatında Sanat Telâkkisi”, Üniv. Konf. Serisi, İstanbul 1946, s.
- Tarlan, Ali Nihad, “Edebi Sanatlar”, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yayınevi, İst, 1964
- Tarlan, Ali Nihad, “Edebiyat Tarihi Hakkında”, Türk Dili ve Edeb. Dergisi, İst.1965, C. XIII, s. 12-18
- Tarlan, Ali Nihad, “Edebiyat ve İlim”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul 1965, C.3, S.13, s. 7-11
- Tarlan, Ali Nihad, “Edebiyatın Muhtelif Meseleleri Üzerinde Bir Gezinti”, İnsan ve Dünya, İstanbul 1948, C.1, S.2, s. 1-8
- Tarlan, Ali Nihad, “Edebiyatta Eskilik ve Yenilik” (Elazığ Üçüncü Üniv. Haft), Kenan Matb, İst, 1943 s.246-254
- Tarlan, Ali Nihad, “Fâtih Devri Şairlerinden Ahmed Paşa”, Tohum (dergi), Fetih Özel Sayısı, İst. Mayıs 1971, S.61, s.8-15
- Tarlan, Ali Nihad, “Kadı Bürhaneddin’de Tasavvuf -4”, İ.Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, (XI. Cildinden Ayrı Basım) Edeb. Fak. Matb., İstanbul, 1961, s.19-24
- Tarlan, Ali Nihad, “Metin Tamiri”, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yay., İst., 1981, s.205-227

- Tarlan, Ali Nihad, "Metinler Şerhine Dair", Suhulet Basımevi, İstanbul 1937, s.25-26
- Tarlan, Ali Nihad, "Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dâhilî Tekâmülü", CHP Konf. Serisi-Kit.3 Ank, 1939, s.25
- Tarlan, Ali Nihad, "Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvan Şiiri", İ. Ü. Yayını, İstanbul 1948, Fasikül I. s.3
- Tarlan, Ali Nihad, Ahmed Paşa Divanı, MEB, İstanbul, 2005, s.7
- Tarlan, Ali Nihad, Bâkî Divanı Şerhi Notları, Haz: N. Fazıl Duru-Sait Okumuş, Meneviş Yay, Ank. 2003, 154 s.
- Tarlan, Ali Nihad, Divan Edebiyatında Muamma, İst. Üniv. Yayını:24, Burhanettin Erenler Mat, 1936, 32 s.
- Tarlan, Ali Nihad, Eski Mecmualar Arasında İ.Ü.E.F. Türk Dili ve Edeb. Derg. C:1, S:2, 1946. İst., s.122-123
- Tarlan, Ali Nihad, Fatih Devri Şairlerinden Ahmed Paşa, Tohum (dergi), Fetih Özel Sayısı, İst, Mayıs 1971,S.61,s.8
- Tarlan, Ali Nihad, Fuzuli Divanı, İstanbul Üniversite Yay.,1950 s.3
- Tarlan, Ali Nihad, Güneş Yaprak, Anıl Matbaası, İstanbul – 1953, s. 17-18
- Tarlan, Ali Nihad, Mevlânâ, İstanbul, 1974, s.56-57.
- Tarlan, Ali Nihad, Mükrimin İçin, Mükrimin Halil Yınanç'tan Sohbetler, İstanbul, 1962,s.77
- Tarlan, Ali Nihad, Necâtî Beg Dîvanı, MEB, İstanbul, 1963, s.10
- Tarlan, Ali Nihad, Şeyhî Dîvanını Tetkik, İst., C.I: 1934, 230 s, C.II: 1936, 112 s.
- Tarlan, Ali Nihad, Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvan Şiiri, İstanbul 1948, Fasikül I. s.3
- Tarlan, Ali Nihad Divan Edebiyatında Tevhidler, Burhanettin Erenler Matbaası, (4 Fasikül), 1936 I.Fas: 35 sayfa, 2.Fas: 30 sayfa, 3.Fasikul 79 sayfa, 4.Fasikül 50 sayfa.
- Tekin, Şinasi - Tekin, Gönül Alpay, Journal of Turkish Studies, İn Memoriam Ali Nihad Tarlan Hatıra Sayısı, Harvard University Printing Office, Volume 3, 1979, s. 39
- Timurtaş, Faruk Kadri, "Fikirler, Görüşler, Düşünceler" Tercüman Gazetesi, 4/10/1978 s.2

- Tural, Sâdık, “Edebiyat Tarihi Kavramı Etrafında”, Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Samsun 1986, Sayı, s.35

- Yeniterzioğlu, Emine, “Metin Şerhiyle İlgili Görüşler”, Selçuk Üniv. Türkiyat Araş. Ens. Türkiyat Araştırmaları Derg, Konya 1999, S.5, s.59–69 (17–18 Ocak 1992'de İLESAM tarafından düzenlenen I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu'nda sunulmuştur.)